

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM
DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED ALİ AHMEDOV'UN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ
UNSURLAR

ASLI ECE ÖZTÜRK

Danışman : Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ömer Faruk ATEŞ
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ali DAŞMAN

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Aslı Ece ÖZTÜRK

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED ALİ AHMEDOV’UN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ UNSURLAR

ASLI ECE ÖZTÜRK

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI DANIŞMAN: PROF. DR. ORHAN SÖYLEMEZ

Özbek kültürü, Özbek edebiyatı oldukça zengindir ve köklü bir mirasa ev sahipliği yapar. Uzun bir dönem Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliğinin egemenliği altında kalan Özbekistan toprakları kültürel mirasında bir kayba uğramamıştır. Çağdaş Özbek şiirinde millî değerler ve milliyetçilik akımı ön plana çıkan noktalardır. Bu çalışmanın amacı, Çağdaş Özbek edebiyatı şairlerinden Muhammed Ali Ahmedov’un şiirlerinde işlediği temalara ve özellikle milliyetçi unsurlara değinmektir. Bu amaç doğrultusunda güncel kaynaklar vasıtasıyla şiir incelemeleri yapıp genel hatları ile Çağdaş Özbek şiiri üzerinde durulacaktır. Akabinde sanatçının hayatı ve genel olarak şiir üslubu hakkında fikir elde edilip bazı şiir örnekleri incelenecektir. Araştırmanın tamamlanma kısmında ise elde edilen veriler çerçevesinde bir sonuca varılacaktır

ANAHTAR KELİMELEER: Muhammed Ali Ahmedov, Özbekistan Tarihi, Özbek Şiiri, Özbek Edebiyatı, Millî Unsur

Nisan 2024, 110 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

NATIONAL ELEMENTS IN MUHAMMED ALİ AHMEDOV'S POEMS

ASLI ECE ÖZTÜRK

**KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF CONTEMPORARY TURKISH DIALECTS AND
LITERATURES**

SUPERVISOR: PROF. DR. ORHAN SÖYLEMEZ

Uzbek culture and Uzbek literature are very rich and host a deep-rooted heritage. The lands of Uzbekistan, which were under the rule of the Russian Empire and the Soviet Union for a long period, have not suffered any loss in their cultural heritage. National values and the nationalism movement are the prominent points in contemporary Uzbek poetry. The aim of this study is to touch upon the themes and especially the nationalist elements used in the poems of Muhammed Ali Ahmedov, one of the poets of contemporary Uzbek literature. For this purpose, poetry analyzes will be made through current sources and Contemporary Uzbek poetry will be emphasized in general terms. Subsequently, an idea about the artist's life and his poetry style in general will be obtained and some poetry examples will be examined. At the completion of the research, a conclusion will be reached within the framework of the data obtained.

KEYWORDS: Muhammed Ali Ahmedov, Uzbekistan History, Uzbek Poetry, Uzbek Literature, National Element

April 2024, 110 Page

TEŞEKKÜR

Lisansüstü eğitim sürecimde her daim yanımda olan değerli annem Hülya Bozel'e, çalışmamda destek ve yardımlarını esirgemeyen Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü hocalarımdan sayın Prof. Dr. Gencay Zavotçu hocama, kaynak teminindeki yardımları ve motivesi için sayın Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Said Arslan hocama, şair ile ilgili bilgilerini tez sürecimde benimle paylaşan arkadaşım Yaz'a, bölümdeki tüm hocalarıma ve son ana kadar bana inanan danışmanım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Orhan Söylemez'e çok teşekkür ederim.

Çalışmamı Türk Cumhuriyetlerinin her daim dirlik ve birlik içinde olması temennisiyle dünyada savaşlar ve acılar görmüş tüm milletlere armağan ediyorum. “Muhammed Ali Ahmedov’un Şiirlerinde Millî Unsurlar” isimli tezimin Türkoloji araştırmalarına ve camiasına katkı sağlaması dileklerimle.

Ash Ece ÖZTÜRK

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. MUHAMMED ALİ AHMEDOV.....	9
2.1 Hayatı	9
2.2 Eserleri ve Edebî Kişiliği	10
3. MİLLÎ KİMLİK VE MİLLİYETÇİLİK	15
3.1 Üst Kimlik “Türk”	20
3.2 Alt Kimlik “Özbek Türkü”	24
4. ŞİİRLER VE ÇÖZÜMLEMELERİ	31
4.1 Vatan Temalı Şiirler	33
4.2 Halk Bilimi (Folklor) Temalı Şiirler	45
4.3 Tarih Temalı Şiirler	63
4.4 Din Temalı Şiirler.....	78
4.5 Mitoloji Temalı Şiirler.....	84
4.6 Millet Temalı Şiirler	89
4.7 Bağımsızlık (İstiklal) Temalı Şiirler.....	94
5. SONUÇ	97
EKLER.....	108
EK A Muhammed Ali Ahmedov’un Resmi	109
EK B Ziya Gökalp’in TÛRAN Şiirinin Tamamı	110

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Bkz.	: Bakınız
Ed.	: Editör
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

1. GİRİŞ

Asya'nın merkezinde yaşayan ilk Türk-Moğol kabileleri ekseriyetle hayvancılık ve basit tarımsal uğraşlar ile geçimlerini sağlayan göçebe topluluklardır. Bugünkü Türk Cumhuriyetlerinin ataları olan bu toplulukların göçebe olmalarının ilk sebebi, elverişli iklim koşulları yoksunluğundandır. Orta Asya coğrafi olarak geniş otluk düzlüklere ve sert bir iklime sahiptir. İlk Türk toplulukları, hayvanlarına uygun otlaklar bulmak maksadı ile göçebe bir yaşam sürmüştür. Birbirleriyle özellikle verimli araziler için mücadele eden bu kavimler savaşçı yapıdadır. İslamiyet öncesi Türk kavimleri zaman içerisinde “Kapgan Kağan” ve “Metehan” gibi önderlerin bayrağı altında birleşmiştir. “Tarihî kayıtlara göre, **Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan topluluklara ilk defa millî kimliklerini sezdiren ve onlara büyük bir millet olduklarını öğreten lider, büyük Hun hükümdarı Mete’ (Bagatur/Batur)dir (M.Ö. 209-174)**” (Koca, 2003, s. 57). Tabiat ve iklim şartlarının insanın yapısı ve davranışları üzerinde etkisi mevcuttur. Bireylerin karakterini, yaşam biçimini, bakış açısını, sanat etkinliklerini, örf âdetlerini ve dahi dinî inanışlarını belirlemede önemli kıstastır. Orta Asya’da yaşam sürdüren Türk insanının serüveni, sert iklim koşullarına bağımlı bir rol göstermiştir. Hayatta kalabilme, varlığını devam ettirme gayeleri içerisinde olan Türkler, iklimin gerekliliğine uygun yaşam biçimi sergilemiştir. Orta Asya’nın çetin tabiat ve iklim koşullarına hâkim olmaları Türk kavimlerine dayanıklı irade, kararlı duruş, disiplinli tavır, dayanışma bilinci, bağımsızlığı temele alma gibi karakteristik özellikler kazandırmaya vesile olmuştur. Bahsedilen vb. meziyetler sayesinde Türk toplulukları yüzyıllar öncesinden günümüze değin ayakta kalma azmi gösterebilmiştir. Manevi değerlerini istikrarla ilerletme ve her bireyine bu değerleri aşılama sonucunda ise Türk kimliği kökleşmiştir.

11. yüzyıl başlarında Türkler İslamiyet’i kabul etmiştir. İslam dünyasında diriliş gerçekleştirmiş olan Türkler; maddi, manevi tüm değerleri canlandırarak yaşama hâkim kılmıştır. Bu hâkimiyet, Selçuklular ve devamında Osmanlı devletinin gerçekleştirmiş olduğu medeniyet atılımıdır. Türklerin İslamiyeti kabul etmesi sonrası gerçekleşen dil değişimleri ile kültür değişimleri paralel biçimde ilerlemiştir. İnanç sisteminin değişmesiyle birlikte kelimeler de Arapça ve İslamiyet’i tanıtan Farsça’dan

alınmıştır. Bulundukları coğrafya koşulları sebebiyle yaşantıları hareketli olan Türk kavimleri yeni bir iman anlayışı ile tanışmıştır. Türk toplulukları onurları kırılmadan, hor görülmeden Müslüman olmuştur. İslam ordularının son hareketliliği Türklere yöneliktir. Türkistan'da bir iki şehir yağmalanmışsa da tüm Türk çevrelerini etkisi altına almamıştır. İslamlaşma süreci ve sürecin hızla ilerlemesi savaş, zorbalık veya ezicilikle gerçekleşmemiştir. 13. yüzyılın başında damga vuran olay Cengiz Han'ın varlığıdır. Dağınık hâlde bulunan Türk ve Moğol boylarını bir araya getirerek Türkistan törelerine uygun Moğol İmparatorluğu'nu kuran Cengiz Han, aynı zamanda yasalarının katı olması ile ün sahibidir. Cengiz Han'ın tarih sahnesine çıkmasında rol oynayan bir diğer etken, Müslüman tüccarların Asya ticaretine yön vermeleridir (Kösoğlu, 2006).

İslamiyet öncesi Türk devletleri tarihte, Çin ve İran gibi ulusları da egemenlikleri altına almıştır. Nitekim gelenekleri ve yaşadıkları coğrafya ile kendilerine münhasır bir kültüre sahip olan bu uluslar, diğer milletlere hâkim olduktan sonra karşılıklı kültürel etkileşim yaşamaya başlamışlardır. Kavim hayatının yani göçebeliliğin akabinde devletleşme süreci geçiren İslamiyet öncesi Türk milletleri, kendi kültürleri ve farklı milletlerin kültür özellikleriyle harmanladıkları yeni bir mozaik içinde yer almışlardır. Yeni Türk devletinin yurdu olan Anadolu, farklı dönemlerde istilalara ve göçlere uğramıştır. Türk kavimleri göç ya da fetih sonucunda Anadolu'ya gelmiş ve günümüzdeki Türk halkının çoğunluğunu meydana getirmiştir. Orta Asya'dan birtakım sebeplerden ötürü Anadolu'ya yerleşen Türkler, Selçuklu devletini, Osmanlı İmparatorluğu'nu en nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bunun göstergelerinden biri edebî faaliyetlerde belirginleşmiştir. İslamiyet öncesi Türk edebiyatı ve İslamiyet'in kabulü ile ortaya konan Türk edebiyatı ayrımlar içermektedir. İslamiyet öncesi Türk edebiyatında Orta Asya Türk kültürü ve Çin kaynaklı bir etki görülürken İslamiyetle birlikte Anadolu Türk kültürüne İran ve Arap kültüründen geçen edebî biçim ve içerik özellikleri yer bulmaya başlamıştır. Kültürel etkileşimler neticesinde nazım ve nesir alanında Türk edebiyatının çehresi değişmiştir. Olabildiği kadar az sözcük ile fazla miktarda tecrübeyi ve duyguyu aktarma maksadı güden şiir (nazım), Türk kültürünün istikrar gösteren yazınsal türüdür. Şiir, her edebiyat döneminde Türk sanatı adına yapı taşlarından biri olmuştur. Varlığını devam ettirmiştir. İslamiyet'in kabulünün ardından kurulan Büyük Selçuklu ve Osmanlı

Devleti'nde, Türk-İslam edebiyatına şiir türünde pek çok eser kazandırılmıştır. Bu dönemler içerisinde Arap ve İran şiirinden etkilenilmiş olsa da bir taraftan halk edebiyatı kolunda verilen eserlerde hem Türk kültürü hem de yaşayışı, zihniyeti vb. unsurlar ile Türk insanı geleneksel manada şiirlerde işlenmiştir (İzgi, 2017).

Türk ulusları tarihin farklı dönemlerinde birçok şairi ve eserlerini dünya edebiyatına kazandırmıştır. Bugün Türk-İslam edebiyatı veya Türk Cumhuriyetleri edebiyatı denildiğinde bu kavram sadece Anadolu ile sınırlandırılmaz. Orta Asya'da bugün ulus-devletler olarak varlıklarını sürdüren Türk Cumhuriyetleri yaşamaktadır. Tıpkı Türkiye Cumhuriyeti ve onun öncülü olan Osmanlı Devleti gibi bu ülkelerin de miras aldıkları gerek coğrafi gerek tarihî ölçeği geniş yelpazeye yayılan bir kültür ve edebiyat çeşitliliği vardır.

“Özbekler üç Türk kavminin birleşmesinden meydana gelmişlerdir: Karluklar, Oğuzlar, Kıpçaklar. Bu üç kavmin izleri dillerinde de görülmektedir” (Akar vd., 1994, s. 143).

Önce Çarlık Rusya'nın sömürgeci politikaları ile akabinde de Sovyetler Birliği'nin sert komünist uygulamalarıyla yüzleşen Özbek kültürü geçmişten günümüze zenginliğini korumaktadır. Bu kültür zenginliği Özbek edebiyatında kendini göstermektedir. Çağdaş Özbek şiiri hayatın gerçekliğine ve toplumun duygu birikimine yer verir. Millî düşünceler bu edebiyat ile içli dışlıdır ve temeli niteliğindedir. Özbek yazar ve şairler bağımsızlık kazanılana değin düşüncelerini özgürce kaleme alamamışlardır. Rus baskısı bertaraf edildikten sonra Özbek şiiri, çağdaş dönemde tekrar yükselişe geçmiştir. Daha bağımsızlık dönemi öncesinde canlanmaya başlayan Özbek edebiyatının temsilcileri 1980'li yıllardan itibaren halkın sosyo-kültürel problemlerini ve bağımsızlık isteklerini dile getirmeye başlamışlardır. Tam bağımsızlık öncesinde şiirlerde işlenen bu temalar Özbek şiiri için bir dönüm noktası olmuştur (Korkmaz, 2021).

Rus hâkimiyetinde yaşayan Türkler 20. yüzyılda daha zorlu durumlarla karşı karşıya kalmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru kapitalist düzen dolayısı ile işçi grevleri yapılmış ve 20. yüzyıl başlarında Çarlık rejimini rahatsız etmiştir. 1905'te Rusya'da

meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanı akabinde Türkler arasında yeni oluşumlar devreye girmiştir. İsmail Gaspıralı, Kadı Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Turan gibi isimlerin önderliğinde Türk birliğini kurmak için birtakım faaliyetler yapılmıştır. Rus idaresi nezaretinde yaşayan Türklerin kültürel ve siyasal hakları savunulmuştur. 1905 ihtilali sonrası Türkistan’da millî düşünüşü halka yayma amacıyla birçok gazete ve dergi yayımlanır: Semerkand, Turan, Uluğ Türkistan, Tirik Söz, Ayna, Necat, Yurt gibi... (Kasımov, 2009).

1917 senesinde Özbeklerin Sovyet yönetimini merkeze alarak başlattığı Türkistan Türklerinin ayaklanması olan Basmacı Hareketi’dir. Kızıl Ordu, Basmacı Hareketi’ni bastırmıştır. 1924’te Rusya, Türkistan coğrafyasını parçalayıp burada Sovyetler Birliği’ne bağlı rejimler oluşturarak bölgeyi Türk kimliğinden koparmak suretiyle Ruslaştırmaya başlamıştır. Türkistan ismi yasaklanıp Orta Asya tabiri yerleştirilmiştir. (Hayit, 2006) Ceditçi aydınlar, millî bilincin oluşması yolunda büyük adımlar atmışlardır. Bu adımlar hem 1900’lü yıllar hem de günümüz adına Türklük mefkûresini oluşturmuştur. Aynı zamanda bu şuur, 20. yüzyıl Türkiye’sinin kurtuluş mücadelesine kaynak mahiyetindedir. 1991 senesinde Türk Cumhuriyetlerinin Sovyet Rusya çatısından kurtulmak için başlattıkları bağımsızlık gayesine de temel teşkil etmiştir.

Özbek edebiyatının temelleri Çağatay edebiyatı ve Çağatay Türkçesi ile atılmıştır, bu kadim edebî miras oldukça köklüdür. Günümüz Özbek edebiyatı, Doğu Bloğu’nun çöküşü ile Sovyetler Birliği dağılınca, Özbekistan ve beklenilebileceği üzere Özbek edebiyatı özgürleşmiştir. Özbekler son yıllardaki edebiyatlarını “Bağımsızlık ve Özgürlük Edebiyatı” olarak adlandırmaktadırlar. Bu özgürlük döneminin en önemli özelliği sanatçıların ve şairlerin milli bilinci harekete geçirmek ve insanları aydınlatmak maksadı ile eserler vermiş olmalarıdır. Bu dönemin şairlerinin üzerinde Ali Şîr Nevaî’nin ve Ceditçi sanatçıların etkileri vardır. Çağdaş Özbek şiiri hem sahip olduğu Çağatay edebî mirası hem de özgürlüğün coşkusu ile zengin bir anlatıya sahiptir. Çağdaş Özbek şiirinin temsilcileri batı tarzındaki “serbest nazım”dan ziyade “hece vezni” ile dörtlükleri kullanmışlardır. Geleneksel olarak “kaside” ve “gazel” aruzlarının yanı sıra batılı tarzdaki “sone” de kullanılagelmiştir (Korkmaz, 2021).

Çağdaş Özbek edebiyatının oluşumu Çağatay edebiyatına dayanır. Ahmed Yesevî, Bâbü Şah, Ali Şîr Nevaî, Şîbânî Han gibi sanatçıların temsilci olduğu namıdiğer Türkistan Türkleri edebiyatıdır. 1860-1910 yılları arası, geleneklere dayalı Orta Asya Türk şiirinden modern Özbek şiirine geçiş dönemini ifade eder. Muhayyir (1842-1918), Mukimî (1850-1903), Zevkî (1853-1921), Fûrkat (1859-1909), Anber Atın (1870-1906), Sadrittın Otar (1878-1954), Avaz Otar (1884-1919), Abdurrauf Fıtrat (1886-1938) ve Hamza Hakimzâde Niyazî (1889-1929) geçiş dönemi şairlerinden bazılarıdır. Belirtilen sanatçıların diğerk ortak özelliğı, şiirlerin Divan edebiyatı nazım biçimleri kullanılarak ve aruz ölçüsü ile kaleme alınmasını eleştirmeleridir. Modern edebî anlayış çerçevesinde ve realizm akımı etkisinde eserler vermişlerdir. Özbek şairler, modern şiir özelliklerini Osmanlı, Kazan Tatar, Azerbaycanlı şairlerin İstanbul, Bahçesaray, Kazan ve Bakü gibi 19. yüzyıl Türk kültür merkezlerinde yayımlanan gazete, dergi, kitap çalışmaları vesilesiyle öğrenmiştir. Özbek edebiyatında asıl yenilik bu çalışmaların Özbekistan topraklarında faal olmasıyla başlamıştır (Akar vd., 1994).

Çağdaş Özbek edebiyatı Abdurrauf Fıtrat'ın 1918 yılında Taşkent'te dönemin milliyetçi aydınlarını bir araya getirerek kurduğı Çağatay Güringi (sohbet cemiyeti) isimli yazarlar birliğı/sanat ve edebiyat derneğı ile şekillenmiştir. Oluşum aynı zamanda “ceditçi şairler” olarak bilinir. Ahmed Yesevî, Bâbü Şah, Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî gibi sanatçıları tanıtarak Özbek dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar yapan bir cemiyettir. Elbek (1839-1939), Abdülhamid Süleyman Çolpan (1898-1938), Gafur Gulam (1903-1966), Batu (1904-1940), Aybek (1905-1968), Gayretî (1905-1940), Hâmid Alimcan (1909-1944), Mirtemir (1910-1978), Zafer Diyar (1912-1946) Çağatay Güringi cemiyetinin başlıca ceditçi sanatçılarıdır. Milliyetçi düşüncenin merkezi hâline gelen cemiyet, 1922'de Ruslar tarafından kapatılmıştır. Sonraki süreçte Batu, Aybek, Taşmuhammedoğlu, Elbek ve diğerk bazı isimler Çolpan'ın millî edebiyat anlayışını şiirlerinde devam ettirmiştir. Bu dönemin devamı niteliğı taşıyan genç ozanlardan Erkin Vahidov, Abdullah Aripov, Rauf Parfi, Aman Matcan, Gülçehre Cöreyeva, Berat Baykabilov, E'tibar Ahunova, Aziz Abdürrezzak gibi Özbek şairler biçim yönünden eski, konu yönünden yenilikçi bir şiir anlayışı benimsemiştir. Millî edebiyat, millî tarih; Farabî, İbni Sînâ, Uluğ Bey, Ali Şîr Nevâî vb. Orta Asya Türkleri için muteber konumda bulunan şahsiyetleri anlatan, onlara sahip çıkan şiirler yazmışlardır (Akar vd., 1994).

Çağdaş dönem Özbek edebiyatı eserlerinde şu hususlar dikkat çeker: Eserler halkın anlayabileceği bir dil ve üslup ile Özbek dilinde yazılmıştır. Özbek halkının yaşadığı Rus zulmü ve baskısı, halkın bilgi sahibi olması adına şiirlerde sıklıkla işlenmiştir ve bu bağlamda şiirlerin “didaktik” özelliği dikkat çekmektedir. Özbek milliyetçiliğinin yanı sıra bütüncül Türkistan milliyetçiliği de şiirlerin temasını oluşturmuştur. Bu dönemin önemli şairleri arasında: “Erkin Vahidov”, “Abdullah Aripov”, “Rauf Parfi”, “Hurşit Devran”, “Halima Hudayverdiyeva”, “Şevket Rahman”, “Osman Azim”, “Muhammed Yusuf”, “Cemal Kemal”, “Erkin Semender”, “Tahir Kahhar”, “Barat Baykabilov” ve “Muhammed Ali Ahmedov” vardır (Korkmaz, 2021).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Özbeklerin yaşamında ve Özbek edebiyatında renkli bir dönemin kapıları açılmıştır. Tek partili komünist dönemin baskıcı yapısı tüm Türkistan edebiyatını tekdüzeliğe ve solgunluğa itmiştir. Bağımsızlık sonrası Türkistan edebiyatı genellikle halkın yaşadığı sıkıntılar ve sosyal aksaklıklara değinme eğiliminde olmuştur. Bağımsızlık sonrası Türk halkının millî birliği ve benliği temalarına odaklanılan sayısız eser kaleme alınmıştır. Özgürlük, Türklük, vatan sevgisi ve millî bir sanatın gerekliliği bu dönem şairlerinin eserlerinde sıklıkla yer verdikleri temalardır. Bu dönemin sanatçıları millî unsurları ön plana çıkarmalarının yanı sıra çok önemli dünya eserlerini de Özbek diline tercüme etmişlerdir. Çağdaş dönem Özbek şairleri yüzyıllar sonra bağımsız olan Özbeklere ruhlarını geri kazandırmayı amaçlamışlardır. Şairler, komünizm ve emperyalizmin boyunduruğunda yaşamış atalarının hatıralarından dersler çıkarmışlardır (Korkmaz, 2021).

Türkiye Cumhuriyeti devletinin ana yurdu Orta Asya’dır. Türkler Orta Asya coğrafyasından göçler ile Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının farklı bölgelerine yerleşmiştir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya Türkleriyle daha yakın ilişkiler kurulmaya imkân bulunmuştur. Türk dünyasının araştırılması gereken nitelikleri ve Türk kültür coğrafyasının keşfedilmeyi bekleyen bilinmezleri ki bunlar edebiyat, dil, kültür, halk yaşayışı, halk inanışları, bölgesel farklar, çeşitlilikler gibi birtakım unsurları kapsar. Uluslararası mecrada Türk Cumhuriyetleri ile temaslar da bu doğrultuda hızlandırılmıştır. Kültür etkileşimini ilerletmek amacıyla Türk devletlerinin bir araya geldiği TÜRKSOY isminde ortak kültürel oluşum meydana

getirilmiştir. TÜRKSOY çatısı altında Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Cumhuriyetleri birlikte kültürel çalışmalar yapmakta, toplantılar düzenlemektedir (Uçar, 2007).

Geçtiğimiz 2021 senesinde Nur-Sultan’da (Astana) “Doğunun Yıldızları” konferansı toplandı. Bu önemli konferansa, “Uluslararası Türk Akademisi” ve “Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu” temsilcisi katıldı. İşbu toplantıda; “Nizami Gencevi”nin doğumunun 880. yıldönümü, “Alî Şîr Nevâî”nin doğumunun 580. yıldönümü kutlandı ve Yunus Emre’nin vefatının 700. Yıldönümü merasimi gerçekleştirildi. Bu önemli olaya katılım gösteren bir diğer önemli şahıs ise Özbekistan’ın Cumhuriyet Devlet Ödülü’ne layık gördüğü aynı zamanda bu çalışmanın konusu olan “Muhammed Ali Ahmedov”du. (Muhammad Ali Akhmedov). (Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, 2021)

Özbek Türkleri uzun dönem Çarlık Rusya (1864-1917) ve Sovyet Rusya (1917-1991) sömürgeciliğinde yaşamıştır. Buna rağmen Özbek edebiyatı ve özelinde Özbek şiirinin millî köklerine bağlı kalması için çaba verilmiştir. Sovyet yönetiminin her alanda baskı ve sansürü arttırması, Özbek şairlerine bir kat daha sorumluluk yükleyerek halkın dayanma gücünü yükseltme amacıyla eserler kaleme almalarına vesile olmuştur. Bu direnişlerin tümü millî benliği kalıcı ve sürdürülebilir hâle getirmiştir. Özbek şairleri halkını, geleneklerini, Özbek kimliğini temsil noktasında özüne layık şiirler yazmıştır. Çağdaş Özbek şiiri elim bir kadere sahiptir. En büyük nedeni Sovyet rejimi uygulamalarından ileri gelmiştir. Sovyet yönetimi Türkistan’da başlayan millî bağımsızlık hareketlerini (1917-1924) bastırarak edebiyatı, propaganda aracı olarak kullanmıştır. Yazar ve şairler Sovyet rejimini öven şiir, roman, hikâye ve tiyatro eserleri yazmaya zorlanmıştır (Kocaoğlu, 1996).

Muhammed Ali Ahmedov Özbek edebiyatında çok yönlü kişiliği ile tanınmıştır. Yalnızca bir şair değil aynı zamanda yazar, çevirmen ve Türk dünyası edebiyatı adına bayrak kişidir. Çalışma, ekseriyetle Muhammed Ali Ahmedov’un şair yönüne odaklanmak maksadı ile hazırlanmıştır. Önce, genel hatları ile Muhammed Ali Ahmedov’un temsilciliğinde Özbek edebiyatına; ana hatlarıyla şiir kültürüne değinilecektir. Ardından Çağdaş Özbek edebiyatının temsilcileri içerisinde olan Muhammed Ali Ahmedov’un hayatı ile edebî kişiliğinden bahsedilecek ve şiirlerinde

geçen millî unsurlar tespit edilecektir. Aynı bir başlık altında şairin şiirlerinde yer alan millî unsurlar hakkında edindiği izlenim ve görüşleri konu edilecektir. Bu çalışmanın hazırlanmasında yerli ve yabancı kaynaklardan, güncel ve akademik düzeyde olan araştırma ve inceleme bulgularından faydalanılmıştır. Çalışma, eldeki bilgilerin yorumlandığı bir sonuç kısmı ile tamamlanmış olacaktır.

Millî kimlik, ulusu oluşturan bireylerin ortak değerlerine dayanmaktadır. Millete ait kişilik, millî kimlikle muadil hâldedir. Ulusal kimliği var eden yapı taşları: vatan, millet, tarih, kültür, din ve dil ile alakalı unsurlardır. Millî kültür, ulusun tümünü ifade eder ve ulusun tümüne hitap eder. Kültürü var eden maddi ve manevi unsurlar her kültür için özgün hâldedir, kendisine has kimliktedir. Millî kültürler birçok noktada benzerlikler bulundursa da aralarında aynılık oluşmaz, kimliğe ait farklılıklar kaybolmaz. Özbek şiirinin öne çıkan özelliği, millî kültür ve tarihi derin biçimde yansımasıdır. Bu çalışmada millî değerlerin Özbek edebiyatında nasıl karşılık bulduğu anlatılacaktır. 1930 ve takip eden senelerde kurşuna dizilen ama daha sonra suçsuz oldukları anlaşılan yazar ve şairlerin itibarları iade edilmiştir. Muhammed Ali, II. Dünya Savaşı zamanları genç yaştadır. Savaşın sonraki zaman diliminde Özbek toplumunu yakından gözlemlemiştir. Özbekistan tarihinin en acı ve çetin dönemine şahitlik eden Muhammed Ali Ahmedov'un şiirlerinde yer tutan millî unsurlar ele alınacaktır. Ahmedov özellikle vatan, tarih, millet tabanında ve halklar arasındaki dayanışmanın ön plana çıktığı dönemde eserler vermiştir. Değerlendirmeler eşliğinde Özbek şiiri, Özbek kültürü, Türk kimliği ve alt kimlik olan Özbek kimliğinin eserlere yansımaları konu edilecektir.

2. MUHAMMED ALİ AHMEDOV

Çağdaş Özbek edebiyatı dendiğinde Muhammed Ali Ahmedov önemli bir yere sahiptir. Şair kendisini, yazar kimliğinin yanında aktif bir halk sözcüsü olarak tanımlar. Doksanlı yılların başında Özbekistan Ulusal Üniversitesi'nde etik ve estetik dersleri veren edip, doksanlı yıllarda da Washington Üniversitesi'nde Özbek dili ve edebiyatı dersleri vermiştir. İlerleyen yıllarda başka üniversitelerde de öğretim üyeliği vazifesine devam etmiştir. Şairin düzyazı türündeki denemelerinin bazıları İngilizce'ye tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. Şair-yazar kendi ülkesinde pek çok ödüle layık görülmüştür.

2.1 Hayatı

Özbek şair, yazar ve tercüman olan Muhammed Ali Ahmedov, 1 Mart 1942 tarihinde Andican şehrinin Boz ilçesindeki “Beshgul” Beşgül köyünde doğmuştur. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra Moskova'ya gitmiş, Gorki Edebiyat Enstitüsünde okumuş ve 1966'da Taşkent'e dönmüştür. Uzun yıllar Gafur Gulam Edebiyat ve Sen'et Neşriyatında memur, bölüm başkanı, başredaktör olarak çalışmıştır. Özbekistan Yazarlar Birliğinde tercüme bölümünü yönetmiştir. Şimdi uluslararası “Altın Meras” fonunun başkanıdır.

Muhammed Ali'nin yaşıtı sanatçılara kıyasla verimli olması, tarihî konularda destanlar yaratmasıyla, manzum roman yazmasıyla, biliminin derinliğiyle, Özbek milletinin hayatı ve kültürüyle ilgili birçok eser yazmasıyla elde edilmiştir.

Muhammed Ali'ye edebiyata olan hizmetleri için 1976'da “Özbekistan Lenin Komsomoli Ödülü”, 1992'de “Özbekistan Halk Yazuvçısı” ünvanı verilmiştir.

Hem babası hem büyükbabası eğitimli ve toplumda önemli yerlere sahip olan şair, aile ana dilinin Özbekçe olduğunu belirtmiştir. Ailesi varlıklı toprak sahiplerinden olan şairin annesi, Ukrayna'ya sürülmüştür ve ancak on altı yaşındayken vatanına dönebilmiştir. Babası ve annesinin tedrisi Muhammed Ali'ye daha küçük yaşlardan yaratıcı ve eleştirel düşünme kabiliyetini kazandırmıştır. Şair daha küçük

yaşlarındayken yazmaya başlamış ve dramatik yeteneği ile insanları etkilemiştir. Babası uzun yıllar askerlik görevini yerine getirip yaralı bir şekilde eve döndükten sonra Sibiry'a sürülmüştür. Neyse ki masumiyeti ispat edilmiş ve 1955 yılında yurda geri dönmüştür (Cirtautas, 2013).

Muhammet Ali on sekiz yaşında çok önemli bir şiir yarışmasını kazanmış ve Moskova'ya eğitim alması için yollanmıştır. Sovyet rejimini eleştiren “1960 Kuşağı” isimli bir grubun üyesi olan şair, Moskova'da çağdaşı ve Kırgız edebiyatçı “Cengiz Aytmatov” ile aynı dönemde eğitim görmüştür. Muhammed Ali yirmi dört yaşında memleketine dönmüştür. Memleketinde eserler vermeye devam eden şair oldukça cesur davranarak büyük hükümdar “Emir Timur” ve Ruslara karşı direnmesi ile bilinen “Dukchi Eshon” (Dökçi Eşan) isyanı temalı şiirler yazmıştır. Sanatçı, o dönemin tüm Özbek sanatçıları gibi bağımsızlığı canı gönülden istediğini belirtmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ders verdiği yıllarda, Amerikan yerlilerini uğradıkları zulüm dolayısıyla kendisine yakın bulan sanatçı bu insanların yaşayışları ve edebiyatlarını incelemiştir. Yaptığı çalışmalar ile Muhammed Ali Ahmedov âdeta Amerika ve Özbekistan arasında yaşayan bir kültür köprüsüne dönüşmüştür. Bazı dönemler düzyazı türüne eğilmiş olsa da şairlikten ve şiirsel üretkenlikten hiçbir zaman uzaklaşmamıştır (Cirtautas, 2013).

2.2 Eserleri ve Edebî Kişiliği

Yazarın ilk şiiri, on beş yaşındayken Taşkent'te yayımlanmıştır. Muhammed Ali'nin şiir sevdası, yazma tutkusu daha 4.sınıftayken başlamıştır. İlk şiiri 1957'de “Kızıl Özbekistan”da (“Özbekistan'ın Sesi”) gazetesinde yayımlanmıştır. İlk kitabı olan “Fezadegi Hisler” (Uzaydaki Hisler) 1967 yılında yayımlanmıştır.

Sırada cesurlar,
Hazırlanır,
Çimen!
Hareketlenir toprak,
Coşkular kanatlanır!

Derlemesindeki “Oğlak” şiiri böyle başlamıştır. Şiiri halk ezgisine dönüştürmeye yönelik çabası genel olarak dinginlik, çeşitlilik, şiirde aynı oranı/kıvamı kullanmaya çalışmak ve özgür olmakla anlamlandırılmıştır. Epik inceleme eğilimi, şiirlerinin özelliğiydi. Şair ayrıntılara, olaylara, durumlara ve beklenmedik detaylara özel önem vermiştir.

Sonra “Şafak” (1986), “Ateler Yurtı” (1970), “Elvan Çeçekler” (1973), “Dastanlar” (1974), “Nineçi Hakıda Ertek” “Nineçi Hakkında Masal” (1976), “Ak Nur” (1977), “İlham Perisi” (1980), “Sevsam Sevilsem” “Sevsem Sevilsem” (1983), “Gümbazdegi Nur” “Kubbedeki Nur” (1985), “Sen Bir Gülsen” “Sen Bir Gülsün” (1989), “Ona Duosi” “Anne Duası” (1994), “Seylenme” “Saylanma” (1997) adlı şiir kitapları yayımlandı. Rus dilinde Galasa Cizni “Hayat Sesleri” (1975), “Saz” (1984) Moskova, “Beşgül” (1986), Kazakça “Dostlik Yoli” Almatı, Karakalpakça “Şiir ve Poemaler” (1990 Nukus) adlı kitapları yayımlanmıştır.

Yazar, büyük türlerde verimli bir şekilde yaratıcılığını devam ettirmektedir. “Meşreb” (1966), “Gümbazdegi Nur” Gori Amir’in (Emir Timur) kubbesinden söz ettiği destansı eseri “Kubbedeki Işık” (1967), “Beşgül” (1969), “Muhebbet” (1983) adlı destanları buna örnektir. 1981 yılında “Bakıy Dünya” “Ebedî Dünya” adlı manzum romanı yayımlanmıştır. Eserin Rus diline tercümesi “Veçniy Mir” 1984 yılında çıkmıştır. Manzum romanda Özbek edebiyatında ilk defa Dökçi Eşan isyanı kaleme alınmış, Cizzakh isyanına sıra dışı bir gözle bakılmıştır. Şehir topa tutulmuş, ordu yok edilmeye çalışılmıştır. Yazar, bu özgürlük mücadelesini bağımsızlıkla ilişkilendirir. Eser, “Dük Eşan Hikâyesi” ve “1916 Ayaklanması” gibi üç ana bölüme ayrılmıştır. Ulusal uyanış tarihinin bir dizi yaşanmışlıklarını anlatmıştır. Romandaki Kudret ve onun kaderi ile ilgili bölümler bunun kanıtıdır.

Genç Leninci (Turkiston) gazetesinin iki sayısında basında hararetli bir tartışmaya neden olan “Kendi Kendini Anla” başlıklı bir makale yayımladı. Sonra yazarın bazı keskin ama doğrulanmış düşünceleri çok tartışılıp merak konusu olmuştur. Geçmişte haksız yere karalanan bir millete: “Kendini anla! Sen kadim ve büyüksün” diye haykıran şairin, birçok konuda haklı olduğu tarihsel serüvende kanıtlanmıştır. Öz farkındalık günümüzün sloganlarından biri hâline geldi. Nitekim tarihî konu

Muhammed Ali Ahmedov'un ilk kitabından bu yana önde gelen bir tema olarak saygı görmüştür. Bilhassa halkın hürriyet ve istiklal mücadelesi meseleleri, onların tarihî eserlerinin başlığı olma mertebesine yükselmiştir. Köleliği kabul etmeyen ve kadere başkaldıran Mukanna hakkındaki şiiri 1967 yılının ilk derlemesinde yer bulmuştur. Daha sonra "Kadim Şarkılar" dizisini yaratarak Spitamenes'i konu almıştır.

1990 yılında “Şark Yulduzi” aylık yayın organında Muhammed Ali'nin mensur alandaki büyük eseri olan “Serbedarlar” adlı tarihî romanı yayımlanmıştır. İki kitaptan oluşan “Serbedarlar”, XIV. yüzyıl olaylarını epik bir şekilde tasvir eden bir eserdir. Bu eserde ilk defa Özbek edebiyatında geniş olarak serbedarlar (askerler) hareketi konusuna değinilmiştir. Genel olarak ilk tasvir Muhammed Ali'ye özgüdür. Muhammed Ali, “Meşreb” (1967) adlı destanıyla Meşreb hakkında ilk olarak büyük bir eser yazmıştır, “Gümbazdegi Nur” (1967) adlı destanıyla Emir Timur tipini yaratmıştır. Bu destan, okul programında 7. sınıf edebiyat kitabında öğretilmektedir. “Serbedarlar” da yazar, genç Timur'un parlak tipini tasvir etmiştir. Roman hakkında bugüne kadar ondan fazla makale yayımlanmış ve okurların en çok sevdiği eserlerden biri olmuştur. Serbedarlar romanı, şaire “Özbekistan Halk Yazarı” yüksek ünvanı verilmesini sağlamıştır.

Muhammed Ali, hazırcevap gazeteci olarak ünlenmiştir. Onun “Öz-özingni Angleb Yet” “Kendi Kendini Anla”, “Nesibesiz Kalgen Dengiz” “Nasipsiz Kalan Deniz”, “Hakikatden Çekinme Tarih!” “Hakikatten Çekinme Tarih” gibi çalışmalarında dönemin önemli konuları ele alınmıştır. “Âşık Bolmey, Halk Diyardarini Körse Bolmes” “Âşık Olmadan Halk Didarını Görmek Olmaz” (1992) adlı kitabında bu çalışmaları ve makaleleri toplanmıştır.

Muhammed Ali'nin yaratıcılığında tercüme de önemli bir yer tutmaktadır. Hint destanı “Ramayana” (1978), Karakalpak destanları “Şehriyar” (1977), “Maspaşşa” (1985), “Byons” (1971), “Tabidze” (1982) adlı kitapları ve Hakani'nin, Şiller'in, Bayron'un, Puşkin'in, Lermontov'un, Mahtumkuli'nin, Abay'ın, Tagor'un bazı kitaplarını o tercüme etmiştir. Tercüman olarak “Ramayana” destanının Özbekçe izahıyla ilgili çalışması için 1992'de kendisine Filolojik Bilimler Adayı ünvanı verilmiştir. Karakalpak destanlarının çevirisi ise Berdakh Ödülü'ne layık görülmüştür.

Yazarın eserleri, dünyanın yirmi beşten fazla diline tercüme edilmiştir. Özellikle yazarın “Öz-Özingni Angleb Yet” adlı çalışması 1989’da Amerika Birleşik Devletleri’nde, 1991’de Fransa’da yayımlanmıştır. “Orta Asya Okuma Kitabı”nda da bu makaleyi bulmak mümkündür. Yazarın birçok makalesi Türkiye’de yayımlandı. “Sentral Eyşa Monitor” Amerikan dergisi, 1996 yılı üçüncü sayısında yazarın “Emur Temur Hakıda Söz” adlı makalesini, Hindistan’da çıkan “Akkoe” gazetesi ise 2 Aralık 1996 sayısında onun Hint konulu şiirlerini resmi ve öz geçmişiyle yayımladı.

Yazarın yaratıcılığında tarih konusu önemli bir yer tutmaktadır. Yaratıcılığının ilk yıllarında o, Özbek halkının tarihinden “Kadimgi Koşıkler” “Eski Şarkılar” (1968) şiir serisini yaratmıştır. Yazar, bu konuya bağlı kalıp şiirler, destanlar, romanlar ve makaleler yazmıştır. Tarihimizi anlamada fedakârlık göstermekte ve yeni yeni konular üzerinde çalışmaktadır.

Muhammed Ali, bilimsel pedagojik faaliyetlerle de meşgul olmuştur. 1993-1996 yıllarında Taşkent Devlet Üniversitesi’nde, Etika ve Estetika Bölümü başkanı ve profesör olarak çalışmıştır. 1992 yılından beri Amerika Birleşik Devletlerindeki Washington Üniversitesinin davetiyle Amerikalı öğrencilere Özbek dili ve edebiyatı dersleri vermektedir. 1996 yılında altı ay boyunca bu üniversitede “Orta Asya Aydınları Şura Devrinde” konulu tebliğler sunmuş, Washington Üniversitesinde düzenlenen “Emir Temur Günleri”ne katılmıştır. Yine Nisan 1996’da Orta Asya Cumhuriyetlerinde demokratikleşme ve yenileşme akımları konusunda yapılan uluslararası toplantıya katılmıştır. 25 Ekim 1996’da Taşkent’te düzenlenen Emir Temur Uluslararası toplantısında “Bediyy Edebiyatde Emur Temur Siymasi” konusunda ilginç bir tebliğ sundu.

Şairin çocuklara adanmış şiirleri çeşitli temalarla ayırt edilir. Çocuklar için yazarken yazar, çocukların doğasının benzersizliğini unutmaz. Çocuklar her şeye hayretle bakarlar, her şey onlara ilginç gelir. Dünyayı kendi başlarına keşfederler ve bundan çok mutlular. Şair bu keşfi anlatmaya çalışır. “Botalak” şiirinde çevresinde kelebek olan bir çocuk resmi çizilir. Bu şiirde doğrudan milliyetçilik ve millî unsurların varlığından söz edilemez ancak çocuk temasının bu kadar üzerine gidilmesi de

milliyetçiliğe dokunan bir unsurdur çünkü çocuklar bir ulusun yarını ve geleceğidir (Jumaboyev, 2017).

3. MİLLÎ KİMLİK VE MİLLİYETÇİLİK

Kimlik; kişilerin farklılıklarını ifade eden bir üst kavram olduğu gibi kültürlerin, milletlerin de benzemezliklerini anlatır. Kişisel kimliklerimizin yanında yaşadığımız toprak parçasını, soluduğumuz havayı, birlikte aynı duyguları paylaştığımız ortak kimliğimiz de mevcuttur. Küresel yaşamda kişi, kendini tanımlarken ortak kimliğini de ön plana çıkarmaktadır. Buna, bütüncül ifadeyle “millî kimlik” denilmektedir.

“Kimliğim beni başka hiç kimseyle benzemez yapan şeydir” (Maalouf 2013, s. 16). Diyen Maalouf, kişisel kimlik ayrımından bahsetmiş olsa da derin manada ulusların birbirinden ayrılan yönlerini vurgulamaktadır. Çünkü uluslar karşılıklı etkileşim veya alışveriş içinde iseler bile birbirlerinden bağımsız yönleri, onları diğer oluşumlardan ayırmaktadır.

“Kimlik, bir ferdin yahut toplumun tanınmasını sağlayan özelliklerini ifade eder. Bu özellikler, onu diğerlerinden ayırır; diğerleri içinde farkedilmesini, bilinmesini sağlar. Millî kimlik dediğimiz zaman da, bir milleti tanımamızı sağlayan kültürel özellikleri anlarız. Millî kimlik, bir millî kültüre mensubiyetin ifadesidir” (Kösoğlu, 2006, s. 135). Değerlendirmesine istinaden Türk kültürünü taşıyan bireyler Türk kimliğine mensuptur. Bu mensubiyetin getirdiği sorumluluklar ve bireyde yaratmış olduğu duygu, milliyetçilik kavramına karşılık gelir.

Kimlik kişinin kendini tanımlamasıyla öznel, başkaları tarafından tanımlanmasıyla nesnel bir kavramdır. Millî kimlik ise aynı vatan toprağını paylaşan insanların ortak duyguları, anıları, tarihi ve kültürüdür. Millet hafızasına dil ile inşa edilir, gelecek nesillere aktarılır. Milletin kolektifinde olan her olgu, olay, sonucunda millî kimlik tanımını ile bütünleşir (Çalık, 2009).

Banarlı (1985, s. 139)’nın belirttiği üzere “Millî kültür, bir milletin her ferдинin damarında bir kan mirası gibi akıp gelişmedikçe, hiçbir topluluk millet olamaz”. Kimlik ve kültür paralel ilerlemektedir. İnsanları ortak paydada uyum içinde tutan millî kültür, ‘millet’i meydana getirmiştir. Örneğin kültür yozlaşması yaşayan milletler bağları zayıflamış, birliği tam manasıyla oturmamış bir form sergiler. Kültürel

kimliğiyle dışa bağımlı milletlerde millî bilinç belli belirsizdir. Ortak kültürünü, ortak millî kimliğini kararlılıkla bağdaştıran milletler güçlü bir duruş ortaya koymaktadır.

Kimlik bireyin veya sosyal bir tabakaların çeşitli ilişkilerini izah eden, dışarıdan gözlemlenebilen özellikleridir. “Siyasi, dinî, ailevi, mesleki, sosyal mensubiyetleri belirten kimlik, aynı zamanda ferдин sosyal rol ve statülerini yansıtır”. Kösoğlu (1998, s. 91)’nın sözüyle paralel biçimde, milletlerin tarih içerisinde oluşturdukları alışkanlıkları sonucu etnik davranışları şekillenmiştir. Yaşam felsefesinin temel taşı kültürdür. Kişilerin ve sosyal grupların toplumu oluşturabilmesi için ortak değer yargılarına ihtiyaçları olmaktadır. Tarih, din, dil, kültürü ve en nihayetinde ise milleti var etmektedir. Toplumun ulus çatısı altında birleşmesi için öncelikli bu unsurlara gereksinimi vardır. Millî kimlik, etnik unsurların harmanlanmasıyla bireylerin davranışlarına yansımakta akabinde şekillenerek kolektif ulus bilincini oluşturmaktadır.

Toplumun geneline kıyasla başka dil konuşan, dini inancı farklı ve özge bir soydan gelen kişiler ayrı kimlik taşımaktadır. Bu etnik gruplar/etnisiteler yaşantıları itibarıyla egemen toplumla bütünsellik arz etmemektedir. Nitekim aralarında ayırt edici kültürel niteliklerin bulunması bunu kanıtlamıştır. Etnisite olarak tanımlanan gruplarda muhakkak farklı bir soydan gelme durumu mevcuttur. Egemen topluma nazaran arka planda yer almışlardır. Ortak şuur yerine daha çok, kültürel değerleri etnik şuuruları ile hareket etmektedirler.

...Bir ben-lik/kim-lik bilincine erişebilmek için toplumsal birliğe gereksinim vardır. Bu birlik olmadan, bilinç kendi özdeşliğinin farkına varamaz. Bununla birlikte bir kolektife aidiyet mefhumu ise bu birliği bölücüdür. Bu bakımdan aidiyet ben-lik veya kim-lik kaybına neden olur. Çünkü toplumsal birliği parçalar. Böylece toplumsal birlik içinde olmaksızın olmayan ben-bilinci de kişinin belirli bir kolektife aidiyeti içinde parçalanır. (Kundakçı ve Hoşgör, 2022, s. 85)

Kişi sosyal gruplar içinde benliğini gerçekleştirerek bir statü kazanır. Bu statü, bulunduğu ilişkiler ağı sayesinde kişilere sosyal roller dağıtmaktadır. Toplumda ideolojik yönüyle var olan birey, kişisel kimliğini ve millî kimliğini yansıtmaktadır. Kişinin benlik aktarımında devamlılık ve birlik düşüncesi hâkimdir. Benliğin ortaya çıkardığı kimlikler geçmiş ve geleceği değerlendirebilme hafızası taşımaktadır. Tutarlılıkla ilerleyip birlik amacı barından millî kimlik, öznel kimliğin özerk biçimde

kendini oluşturmasından sonraki süreçte toplumda bütünselliği sağlayıp son evresini tamamlamıştır. Öznel kimliğin kendini oluşturması; toplumda var olan kültürü bilmesi, tanınması, anlamasıyla gerçekleştirilir.

Kültürler kendine özgürlük barındırır. Ulusu oluşturan değerlerin bir araya gelmesi millî kültürü yaratır. Toprağa ekilen bir tohum gibi yavaş yavaş büyür, gelişir. O tohumun meyve vermesiye millî kimlikle açıklanmaktadır. Zaman alan fakat sonucu kalıcı olan özel bir tertiptir. Tarihî süreçte kültürler arası aktarım ya da kültür parçalarında değişimler mümkünse bile her kültür, ötekenden farklı formlar gösterir.

Canlı bir organizma olan millet, varlığı, geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceğiyle birlikte bölünmez bir bütündür. Özetle; millet geçmiş ve gelecek arasında bir kültür ve ülkü toplumdur. Kültür, kendisini diğer kültürlerden ayıran bir kimlik ve şahsiyet demektir; fakat diğer kültürlere açıktır. Ancak hep kendisi olarak kalmaya mecburdur. Aksi halde dağılır, yok olur gider (Türk Düşünce Hareketi, 2015, s. 27).

Kimlik veya millî kimlik, bireye ve bireyleri kapsayan topluma has özelliklerdir. Gerek kişilerin gerek içtimai oluşumun su yüzüne çıkan yansımalarıdır. Bu yansımalar, birbirine benzemez hâldedir. Kişinin bir vaka karşısında verdiği reaksiyon ile diğer kişinin vereceği tepki nasıl farklı ise toplumların da davranışları ayrı ayrıdır (Kösoğlu, 1995). Milletler kültürel yönden benzerlikler içerebilir. Benzerlikler her ulus için yorumlanış, hayata uygulanış noktasında birbirinden bağımsız ve yegânedir. Bu durum millîlik, millî olma kavramlarıyla açıklanmaktadır. Ortak değerlere sahip olmuş olan milletler var olsa da her birinde millî kimlik, millî şuur, millîlik mefhumu biricik bir vasıf gösterir.

Millî kimlik hususunda sosyolog Anthony Smith görüşlerini: “Millî kimlik ve millet, birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasî pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılarıdır”. (Smith, 1994, s. 33) şeklinde dile getirmiştir. Millî kimlik, toplumda insanlar arasında dayanışma içerisinde yaşamayı sürdürülebilir hâle getirmiştir. Fertlerin birbiriyle iletişimlerini ve uyumlu davranışlarını gelişirmiştir.

Anthony Smith için millî kimliğin en belirgin özellikleri:

1. Tarihî bir toprak/ülke, ya da yurt
2. Ortak mitler ve tarihî bellek

3. Ortak bir kitlesel kamu kültürü
4. Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler
5. Topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomi (Smith, 1994, s. 33-34).

Kimlikler evrensele olan bakış açısını belirler. Dünyada olup biten her şey kimlikle yorumlanır. Bir ülkenin acısını kimi ülkeler aynı acıyı duyumsayarak paylaşır, kimi ülkeler kazanç olarak değerlendirir. O acıdan bir menfaat sağlar. Bütün değerlendirmesini millî kimliğinin getirileriyle yapar insanoğlu. Kimlikler aynı zamanda değişkenliklerdir. Kültür insanın maneviyatına şekil verir. Toplumun müşterek düşüncelerinin daha esnek veya daha katı olacağını kültür belirler. Kültürel değişim zaman alan bir durumdur. Kültürlere yerleşmiş duyuş ve üsluplar hızlıca başka biçime dönüşemez. Nihayetinde millî kültür kuramı oluşur. Millî kültür; ulus halkının geleneksel değerlerini, maddî ve manevî öğelerini, davranış kalıplarını, dil özelliklerini bir çatı altında yaşatır. Halk tarafından özümsemiş olduğu içindir ki millî kültürün değişim geçirmesi sosyal açıdan tercih edilen bir durum değildir.

Millî kültür, millî kimliği doğurmuştur. Ünlü bir ressam kendi millî kültürünün ürünüdür. Dünya genelinde diğer ünlü resamlara nazaran özel bir noktada yer alıyorsa, sanatını özgün icra ediyorsa ve kültürler arası kıyasta simge isim niteliğinde görülüyorsa bu, millî kimliğinin getirisidir. Millî kimlik şahıslara olduğu gibi devlete de istikrar kazandırır. Bu veriler ışığında millî kimliği olmayan devletin uzun müddet yaşaması müşküldür. Millî kimlik, milliyetçilik ideolojini oluşturmuştur. Bu akım 1789 Fransız İhtilali sonrasında özellikle Avrupa’da azınlık milletlerinin kendilerine ait bir vatan oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Milliyetçilik fikriyle millî kimlikler görünür hâle gelmiştir.

Gökalp, her yerde milliyet duygusunun biçimlenmesinde müspet temeli oluşturan kültür unsurlarından dilin en başta geldiğini söyler. Dil ve duyguda birlik, milliyet prensibinin dokusunu teşkil eder. O halde, milletleşme aynı zamanda kültürde benzeşme demektir. Millet olma süreci, millî kültürü kazanma ve onunla uyum sağlama anlamını taşır. Ancak ortak kültürü paylaşanların meydana getirdiği sosyal gerçek millettir. Kültür tarihimizde, milliyetçilik ideolojisi ilkin Yeni Osmanlılar, sonra Jön Türk akımlarıyla girmiş, daha sonraları güçlenerek Ziya Gökalp’te sosyolojik bir eksene oturtulmuştur. Millet, vatan, milliyet kavramları bu cereyanlar içinde felsefi, kültürel, tarihi ve sosyolojik yorumlara tabii tutulmuş ve işlenmeye çalışılmıştır (Türkdoğan, 2013, s. 32).

Smith (2013, s. 20)’in bakış açısıyla “Milliyetçilik, milleti kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan bir ideolojidir”. Milliyetçilik fikrinden

söz etmenin şartı, millet tabakasının milliyetçilik fikrinin tam anlamıyla içerisinde yer almasıdır. Ulusuna mensup vatandaşların sesini duyan devletlerde milliyetçi düşünce ve hassasiyetler yerleşmiştir. Çünkü önemsendiğinin farkında bir millet yaklaşımı, bireyleri güvende hissettirir. Smith için ulus kavramı, ideolojik temelde bir aidiyet ve ortak hisleri paylaşma özelliği taşır. Ulusu oluşturan vatandaşların birlik amacı olmalı, halk yararına davranışlar geliştirmeli, homojen kültür ve kimlik karakteri yaratıp onu kalıcı hâle getirme davası güdebilmelidir.

Fransız Devrimi sürecinde, özel mülkiyet hakkı bulunan soylu sınıfın ekonomik gücü elinde bulundurması, bir alt sınıf diye tabir edilebilen burjuvanın bu tabakalaşmada soylu sınıfa dâhil olamaması etken olmuştur. Burjuva sınıfı kültürel ve ekonomik yönden güçlense bile soylular ile burjuva katmanındaki makasın açılmaya devam etmesiyle yaşanan eşitsizlikler aktif rol oynamıştır. Aydınlanma felsefesi düşünürlerinin demokrasi ile ilgili fikirlerinin zemin oluşturduğu bir arka planı olan ideolojik, ekonomik ve kültürel bir ihtilaldir. Sonuçlandığında, mutlak monarşileri etkisiz kılarak insan haklarını destekleyici bir cumhuriyet modeli oluşturmaya başlamıştır.

Fransız İhtilali neticesinde “milliyetçilik” akımı ortaya çıktı. Azınlık halklarının kendilerine ait ulus-devlet kurma istekleri artmıştır. Etnik kökenleri farklı azınlık gruplar imparatorluk hâkimiyetinde yaşadıklarından söz hakkına sahip değildir. Hâkim kültür veya iktidar neyi emrediyorsa yaşantılarını o yönde sürdürmüşlerdir. Ulus-devletleşme süreci tamamlandığında millet şuuru taşıyarak aynı toprak üzerinde, belirli ortak ülküler hedefinde yaşayabilme hakkı ettiler. İmparatorlukların yerini tek tek ulus-devletler almaya başladı (Hasdedeoğlu, 2019).

Fransız Devrimi, ilerleyen yüzyıllarda Avrupa’nın siyasal imgelemine etkiledi ve Batı’da, yeni düşünsel ve stratejik konumlar ortaya çıkardı. Ulus-devletlerin sayısının artmasıyla günümüz modern devlet olgusunun pratiği yapılmış oldu. Milliyetçilik tasavvuru krallıkların sınıfsal hükmü yerine cumhuriyetçi rejimi de hazırlamıştır (Greenfeld, 2021).

... Fransız deneyimi yalnızca insan hafızasından kazınamaz bir hâl almakla kalmadı, kendisinden öğrenilebilir hâle geldi. Neredeyse bir yüzyıl süren modelleştirici teoriler ve

pratik deneylerden sonra, ilk başarılı “planlanmış” devrimi yapan ve sistematik bir programı uygulamaya girişen Bolşevikler geldi. Bolşevik devrim modeli, Tüm Rusyalardan da geri toplumlarda devrimi hayal edilebilir kıldığı için bütün 20. yüzyıl devrimleri için belirleyici oldu. Çok benzer bir şekilde milliyetçilik de 18. yüzyıldan beri çağlara, siyasal rejimlere, iktisadi ve toplumsal yapılara göre farklılaşan bir modellenme ve uyarlanma süreci geçirdi. Bunun sonucunda “hayali cemaat” tasavvur edilebilir bütün çağdaş toplumlara yayıldı (Anderson, 2023, s. 181-182).

B. Anderson’un imgelediği tasavvur edilebilir olan *hayalî cemaat*lerden kasıt, ulusu; ulus-devlet olabilmeyi bir imaj, âdetâ bir ütopya olarak görmesidir. Formel olarak birçok ulus-devlet yeryüzündedir fakat reel dünyada toplum üyelerinin birbirinden kopuk olduğu, bir bütün hâlinde hissedip millet ülküsüne ulaşamadığı için hayalî bir kurguya dönüşmüştür. Anderson, imgeleminde *hayalî cemaatler* sıfatını bu sebeple kullanmıştır. İçerikte ulus-devlet kimliğine erişememiş devletler, şekil itibarıyla fantastik topluluklar ya da devletlerden ibarettir. Devletler yalnızca il, ilçe gibi bir teşkilat yapısı kurduğunda millet/ulus-devlet bilincini taşıyor sayılmazlar. Aynı millî duyguları duyumsayan insanların yer fark etmeksizin bir bütün hâlinde hissetmeleri ulusu var etmekte, sürekli kılmaktadır.

Anderson, ulusçuluğu; ulusu inşa etmede oluşturacak bir zemin olarak görmüştür. Ulusal kültürün oluşumu ve ortak düşünce gayesinin gerçekleşmesi, *hayalî cemaat*’e ait dayanışma toplumu yaratır. Anderson’un yaklaşımında her ulus inşası için mutlak bir ideolojik dayanak öne çıkmaktadır.

3.1 Üst Kimlik “Türk”

Üst kimlik kavramı, kişinin vatandaşlığı hasebiyle ortaya çıkan kimliğidir. Ülkede bir arada yaşayan insanları tanımlamak için kullanılan üst kimlik, vatandaşlık ilişkisi ile açıklanmaktadır. Aynı sınırlar içerisinde yaşayan tüm vatandaşlar üst kimliği oluşturur. Toplumun ortak kimliği, üst kimlik demektir.

“Türk” kelimesi eski söylenişine göre ise “Türük”, dar anlamıyla Türkiye Cumhuriyeti devleti sınırları içerisinde yaşayan ve T.C. vatandaşı olan insanlar için kullanılır. Geniş anlamda ise dünyanın farklı yerlerinde yaşayan tüm Türk soylu insanlara ithafen kullanılır. Türk soyundan gelen kişi, Çin, Almanya, Amerika veya başka bir ülkede yaşıyorsa da Türkiye’de Türk olarak kabul edilir. Bu adlandırış soy birliğini ifade eder.

Türk kelimesi milliyeti, ırkıyatı ve dolayısıyla soy mensupluğunu anlatır (Devlet, 1993).

Mesela, üst kimlik olarak nitelenen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, ırk ve kan gibi hususiyetlere bakmaksızın, Türk olmak ifadesiyle eş anlamlı olarak kullanılır. Buna göre; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes Türk'tür. Bu sıfat, etnik kökeni ne olursa olsun bütün vatandaşları kapsar. Bu, objektif ve hukuki bir tanımdır. Türk dilini, kültürünü, millî ülküsünü veya bunlardan sadece birini benimseyememiş, özümseyememiş olsa bile, Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağlarıyla bağlı olması Türk vasfını kazanmaya yeter. Ancak, bin yıldan beri köklü bir şekilde yerleşmiş olan Türk kavramı, sadece vatandaşlık şartına/düzeyine de indirgenemeyecek kadar güçlüdür. Nitekim Türk kimliği dendiği zaman ağırlıklı olarak dinî bir karaktere sahip bir kimlik anlaşılmıştır. Bu durumu en doğru şekilde ifade eden “millî benlik” olgusudur. Millî benliğin en dikkate değer yönü, kişinin bir topluma mensubiyet duyma konusundaki inanışlarıdır (Polat, 2007, s. 36-37).

Millî benliğin yani kimliğin toplumda kalıcı olabilmesi için “biz bilinci” ile davranılması elzemdir. Üst kimliğin yerleşmesi süreci tarihsel arka planda meşakkatli olmuştur. Her etnik grubun kendi arasında tabakalaşması, üst kimlik bilincine varamaması sonucu da uzun süreler inşa edilen üst kimliğin istikrarı sarsılmaktadır. Millî mefkûreden şaşmayan toplumlarda üst kimliği sahiplenme ve koruma şuuru her daim ayakta kalabilmiştir. Üst kimliği ile ayrışıp etnik kimliğini veya bireysel kimliğini en önde tutma eğilimi gösteren toplumlarda çözümler olasıdır. Bireyler üst kimlik kavramının içerisinde kendileriyle ilişkisi bulunan ögeler bulunduğunda, bu ögeleri kanıksadığında ve içselleştirdiğinde yaşanabilecek kimlik çatışması engellenebilmektedir. Toplamların ortak üst kimliği: Millî kimlikleridir.

... Türk adı Batı Hunlarından inen ve Avar hanlarının demirciliğini yapan bir boyun adı olarak bilinmektedir. Bu, Türk efsanesindeki Açına Han'ın mensup olduğu boydur. Çin kaynakları, Türkçe konuşan ve ortak bir kültürü gerçekleştirmiş olan bu halkları Türk yahut Türkyut olarak kaydeder. (Yut, eski Moğolca'da çoğul ekidir.) Türk adı, ilk kere Göktürk Hakanlığında siyasî bir ortak kimlik adı olmuştur. Ancak, aynı siyasî kimlik içinde olan çeşitli Türk boyları kendilerini yine boy kimlikleri ile Kanğlı, Yağma, Çiğil yahut Oğuz diye anmaya devam ederler. Ancak, onlara dışarıdan bakan yabancı, boyları ortak özellikleri ve başkalarından ortak farklılıkları ile kavradığından, hepsini Türk olarak isimlendirir. İşte nesnel kimlik budur ve Türk adı daha o yüzyıllarda, Türk boylarının ortak kimlik adı olmuştur (Kösoğlu, 1998, s. 98-99).

Türk ismine Karahanlı ve Uygurlar dönemi metinlerinde rastlanır. Göktürk devletinin çöküşü sonrası Türk adı, Oğuz soyları arasında kesin biçimde etnik kökeni kastederek özellikte kullanılmaktaydı. Uygurlar adına bu durum farklılık arz etmiştir. Uygurca yazılı belgerin hiçbirinde Uygurlar kendilerine Türk diye hitap etmemişler; ayırt edici tek nokta dilleri ile ilgili kısımdadır: Türk tili ve Türk Uygur tili tanımlamalarını

kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bir tek Karahanlılar kendilerini Türk adıyla tanımlamıştır (Aydın, 1999).

“Millî devletlerde, tarih içerisinde edinilmiş ve çoğu zaman kendi dışından tanımlanmış, yani ‘objektif’ bir ‘üst-kimlik’ söz konusudur, Üst kimliğin tarihen veya siyaseten Türklük, sosyolojik bakımdan müslümanlık olması aynı zamanda bize ‘verilmiş’ kolektif bir isim ve hüviyet’tir” (Çalık, 2009, s. 26-27).

Üst kimliğimiz, doğuştan getirdiğimiz ait olduğumuz canlı bir mirastır. Hem kişisel hem kolektif manada taşıdığımız, yeni kuşaklara kültür yardımıyla aktardığımız kalıtsal sermayemizdir. Biyolojik genin aktarımı kadar hızlı olmasa da... Türklük üst kimliktir. Bir devletin asırlar boyu var olabilmesinde, güçlü kalabilmesinde üst kimliğin rolü açıktır. Üst kimlik ne kadar istikrarlı olursa devlet de aynı oranda devamlılık sağlayabilmektedir. Birkaç üst kimliğin bir arada bulunması devletin yani milletin tek vatan, tek bayrak, tek dil ülküsüne ve bütünlüğüne gölge düşürebilmektedir. Zira kimlik dıştan veya içten gelebilecek tehditlere açıktır ve bunlara karşı hazır bulunmak zaruretindedir. Tarihte bilindiği üzere 19. yüzyılda imparatorlukla yönetilen ülkelerde milliyetçilik, sosyal ve siyasi yapıyı sarsmış olup etnik oluşumlar ekseninde çözümlere yol açmıştır. İmparatorluk bünyesindeki farklı etnik topluluklar, milliyetçilik anlayışlarını hâkim vaziyetteki güce karşı düşmanlık amacı ile geliştirmiştir.

Milliyetçilik, geleneksel olanın karşısına modern olanı koyarak toplumda bir değişim üstelik gelişim döngüsü başlatmıştır. Türk milliyetçiliği, Türk milletinin yenilikçiliğine atıf yaparak nesne ve kanıtlarla meydana getirilme süreçlerinden sonra var edilmiştir. Modern Türk toplumunun gerçekleştirilmesinde Türklerin uğraştığı sıkıntılar, yaşanan politik manzara ve Batı’da ilerleyen Türkoloji atılımları etkili olmuştur. Türkoloji faaliyetleri, Türk kimliğini tarihî mevcudiyetinin yanı sıra kültür unsurlarıyla da tanımlayıcı bir niteliktedir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da ortaya çıkan Türkoloji çalışmaları, Türkçülüğün ortaya çıkmasını etkileyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu çerçevede hem Orta Asya Türkleri hem de Osmanlı Türkleri arasında akademik karakterli kültürel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar Türk kelimesine itibar kazandırırken kültürel düzeyde Türkçülüğün hissi belirtilerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Belirmeye başlayan Türklük bilinci daha çok Türk tarihi ve Türk dili

çerçevesinde kendini hissettirmiştir. Türkçülüğün ilk olarak “*Dilde Türkçülük*” şeklinde ortaya çıkması bu etkiden kaynaklanmaktadır (Karakaş, 2000, s. 159).

Türkçülük akımının, ulusal edebiyat cereyanı biçiminde ortaya çıkması ilginçtir. Türk mirası olarak, Türk dili ve kültürü görülmüş, bunu canlandırma ve geliştirme ihtiyacı duyulmuştur. Özellikle Tanzimat edebiyatında başlayan yeniliklerle hürriyet, hak, adalet, vatan vb. kavramlar ilk kez şiirlerde/düzyazılarda yer almıştır. Rusya yayılcı politikasıyla Orta Asya’ya tehdit olurken karşı hareketle Türkçülük düşüncesi geliştirilmiştir. Batı’da yeni gelişmeleri takip eden Osmanlı aydınları sayesinde Türkçülük, topluma daha modern bir ulusçuluk içeriğiyle yansıtılmıştır. Batı’daki yenilikleri takip edebilmek için çaba harcanmıştır. Batı anlayışının yapıtlar aracılığı ile halka ulaşmasının sağlanmasıyla Türklük şuuruna özellikle Orta Asya’dan gelen yazarlar, kanaat önderleri tarafından siyasal kimlik kazandırılmıştır. Pantürkizm akımının yol göstericiliğini İsmail Gaspıralı üstlenmiştir.

Türkçülük fikrinin dil alanında gösterdiği çalışmalar, 1911’de ilk kez Selanik’te çıkarılan *Genç Kalemler* adlı edebî dergi ile işlenmiştir. Genç Kalemler’in sade, yalın dil savunuculuğuna olan ısrarı beraberinde Türkçülüğün halka yayılmasında etkisini göstermiştir. Dergi, Türk dilindeki yabancı gramer usullerinin ve sözcüklerin temizlenmesini yeğlemiştir.

“II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yükselişe geçen Türkçülük ideolojisi, sesini *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* gibi dergilerden topluma duyurur. 1912 yılında kurulan Türk Ocağı da Türkçülük düşüncesinin topluma yayılmasında en etkili organdan biri olma görevini uzun yıllar boyunca üstlenir” (Hasdedeoğlu, 2019, s. 60). 1912 yılının sonu İstanbul’a gelen Ziya Gökalp, Türkçü faaliyetlere direkt kollarını sıvamıştır. İlk etapta Selanik’te iken başlamış olduğu bilimsel ve siyasal çalışmalarını, İstanbul’da ilerletmiştir. Düşünsel çalışmalarının sürmesi amacıyla Türk Yurdu Mecmuası ile Türk Ocağı’nda makale yazımı gibi çalışmalar gerçekleştirmiştir.

“Türkçülük düşüncesinin geniş bir kitle tarafından benimsenmesinde ise Balkan Savaşlarının etkisi büyüktür. Bu savaşlarda yaşanan acılar ve sıkıntılar, Türkçülük düşüncesine yoğunlaşılması yolundaki en önemli faktördür” (Hasdedeoğlu, 2019, s. 61).

“Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak ilkelerini koymuştu. Medeniyet ile kültür ayırımı yapmıştı. Bugün daha iyi anlıyoruz ki, Gökalp bu ayırımı ilmî duyarlılığından çok, millî kimlik duyarlığı sebebiyle yapmıştı. Kültürde Türkleşecek, İslamlaşacaktık; yani Türk kimliğini bu esaslar üzerinde geliştirecektik” (Kösoğlu, 2006, s. 139). Ziya Gökalp’te gözlemlenen Türkçülük; dili için milleti için dilin kuşaklara doğru aktarılabilmesi için liderlik yapmaktan geri durmayan, duruş sergileyen fikriyatlar bütünüdür. Türkçülük akımı Ceditçilik hareketi ile eş zamanlı filiz vermiştir.

Türklük, Türk kültürlülükle tanımlanır. Türkiye Cumhuriyetini kuran halk Türk milleti iken bu kurucu halkın, milletin kültürü de Türk kültürüdür. Bu kültürün sahipliğinde de varisliğinde de bu milletin halkı eşittirler. Türkiye Cumhuriyeti bir kültür ürünü iken millî sınırlar dışındaki aynı kültürü paylaşan halklar da yerel şartları itibariyle Irak’ta, Azerbaycan’da veya kültür coğrafyasının herhangi bir yerinde olurlarsa olsunlar, genel Türklüğün bir parçasıdır. Türk kültür coğrafyası Türk kültürlü halkların ortak kültür alanları ve bu alanlarda yaşayanlar da Türkün kültür akrabalarıdır (Kalafat ve Gülbahar, 2012, s. 6).

Türk ulusu üst kimlik bakımından ortak Türk tarihi, Türk kültürü ve Türk dili tabanında birleşen bir halktır. Kendisini Türk hissedenenlerle var olmuş, gelişmiş bugünlerden sonra da yine aynı inanç ve millî hislerle ilerleyişini sürdürme azmindedir (Türkdoğan, 2013).

Gökalp (2019, s. 27)’in belirttiği üzere “Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir”. Türk milletini yükseltecek olanlar her türlü ilimde, bilimde sanatta gelişip ilerleyerek ve dahi devam eden kuşağa miras mahiyetinde devredecek olanlar Türk vatandaşlarıdır. Genç Kalemler oluşumunun “Halka Doğru” hareketi Türkçü, milliyetçi ve halkçı misyon edinmiştir.

3.2 Alt Kimlik “Özbek Türkü”

Türk kimliğine mensup olmak üst kimlik göstergesidir. Özbek Türkü olarak lanse edildiğinde ise o kişinin/kişilerin alt kimliği ön plana çıkarılmış olur. Özdeş kültür, özdeş kimlik unsurları muhafaza etseler de bazı davranış, yaşayış tarzı veya dünya görüşü farklılıkları alt kimliklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tarihi hadiseler alt kimlikleri teşekkül etmiştir. Savaşlar, göçler, bağımsızlık mücadeleleri, azınlıklarla ilgili politikalar toplulukların etnik yapılarını etkilemiştir.

Türkiye dışındaki Türkler coğrafi ve siyasi bakımdan Türkiye ile yüzyıllardan beri kopuk durumdadır. Bu nedenledir ki yazılı edebiyatları, örf ve âdetleri kendilerine has özellikler taşır. Genellikle Türkiye dışında yaşayan Türkler, kendilerini Türk olarak adlandırmamaktadır. Sonuç olarak kendi boylarının ismini millet ismi şeklinde adlandırmışlardır. Türk ismini, Türkiye’de yaşayan Türklere özgü kabul etmişler veya etmek zorunda kalmışlardır. (sömürge olma, savaş, coğrafya gibi sebeplerle) Özbek veya Kazak biri Türk değilim dediğinde Türkiye Türkü olmadığını söyler, millet veya soy ayrımı yapmış olur. Milleti, kendi boyudur. Türk olarak Anadolu topraklarında yaşayan ırktaşlarını kabul ederler. Türkiye Türkleri ile aralarındaki akrabalığı, aynı soydan gelmeyi kabul ederler. Türk ismi Türkiye’de millet ve soy’a karşılık gelerek her iki anlamda da kullanılırken Türkiye dışındaki coğrafyada sadece Türkiye’dekilere ait bir millet ismi şeklinde lanse edilir. Soydaşlık tanımını ise Türk halkları tabiri ile dile getirilir (Devlet, 1993).

Aynı kültürü yani üst kimliği yaşayan, yaşatan insanlar yerel, etnik ve mesleki farklılıklarıyla alt kültürlerini/kimliklerini oluşturmaktadır. Ortak kültür içerisinde bulunan bir meslek grubunun davranış, fikir ve kurallar birlikteliği, grup üyelerinin ortak mesleki alt kimliğini meydana getirmektedir. Örneğin ülkenin coğrafi yerleşim koşulları sebebiyle dağlık kesimleri ile sahil kesimlerinde yine şehir ile köylerinde veya gecekondu kısımlarında yaşayan fertler, bu sınıflandırmaya girecek doğal kültür farklılıkları taşımaktadır. Giyim tarzları, mutfak kültürü yahut halk oyunlarında görülen mahallî nitelikler; dilde şive ve ağız farkları da yine alt kültüre, alt kimliğe ait belirtilerdir. Birden çok alt kimliğin varlığı, ayrı etnik özellikler, millî birleşimi zenginleştiren çeşitlilik katan olgular olarak kabul edilmekle beraber, kültürdeki bütünselliği sarsmama durumu gözetilmektedir. Yeni birleşimleri gerçekleştiren alt kimlikler, bütünlüğü parçalayıcı bir işlev gösterdiği takdirde ulusal bilince zarar verir.

Geçen asrın son çeyrek yıllarında, yaşadıkları coğrafyada siyasi bir egemenliğe sahip olamayan etnik gruplarda bir uyanış görülmektedir. Bu uyanışı tetikleyen en önemli etkenlerden biri de Sovyetler Birliği’nin dağılma süreciyle bünyesinde bulundurduğu toplulukların yeni bir kimliğe bürünmesi çabasıdır. Henüz bağımsızlıklarını elde etmiş olan Orta Asya cumhuriyetleri daha güçlü bir şekilde sosyal, siyasi ve ekonomik yapılanmalarını oluşturmadan, küresel güçlerin yeni tehditleriyle karşı karşıya

kalmışlardır. Bu tehditlerin başında etnik ve folklorik merkezli kimliklerin, millî kimliğin önüne çıkarılmaya çalışılması gelmektedir. Bu konuda uzun yıllar Sovyet politikalarının halk üzerindeki olumsuz propaganda ve zorlamaları, iç içe yaşamış farklı kültürlerin kaynaşmasını engellemiştir.¹

Özbek adı, ilk olarak 14. Yüzyılın başlarında Kuzeybatı Asya’da tarih sahnesine çıkmıştır. Zeki Velidi Togan’a göre, “daha önce Toğmak denilen, dinamik ve kalabalık bir kabile konfederasyonu olan” Özbekler isimlerini (Cengiz Han’ın büyük oğlu Cuci Han’a atfen “Cuci Ulusu” olarak bilinen) Altınorda halkının Müslümanlığı kabul etmesini sağlayan Özbek Han’dan (1312-1341) almışlardır (Togan, 1981, s. 31).

“Özbeklerin Kıpçak steplerinden 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında Maverâünnehir’e inmeleriyle beraber “Türk” teriminin yerini kısa süreliğine “Özbek” ismi almaya başlamış, Türk ve Çağatay ise Özbeklerin bölgeye gelmelerinden önce bu topraklarda yaşayan tüm Türk asıllı insanlar için kullanılmıştır” (Dilmaç, 2019, s. 28).

Özbekistan, kadim Türk coğrafyasının tam ortasında Orta Asya’da Türk kültürünün mirasçısı olarak tarih boyunca elde ettiği üstünlüğü SSCB dağıldıktan sonra da bölgede sürdüren bir ülkedir. Altın Orda hanlarından Özbek Han’ın (1312-1340) soyundan gelen idarecilerin Fergana Vadisi ve çevresindeki Türkleri bir araya getirerek kurdukları Özbek Devleti’nde yaşayanlar tarihte Özbek olarak adlandırılmışlardır. Bu adlandırma Türklerin kurdukları devletlerden Selçuklular, Osmanlılar ve benzerlerinde olduğu gibi kurucularının adıyla anılmıştır. Türkistan’da Moğol hâkimiyetinin olduğu dönemlerde bile Türk toplulukları etnik kimliklerini korumuşlardır. XV. yüzyılda Timur Han’ın yönetiminde büyük bir imparatorluk kuran Özbek Türkleri, Altın Orda Devleti hükümdarı Batu Han’ın kardeşi Şeybani sülalesinden Ebu’l Hayr Han’ın (1428-1468) büyük dedesi Özbek Han adından hareketle 1428 tarihinde Özbek Hanlığı’nı kurmuşlar ve bu tarihten itibaren Özbek adıyla anılır olmuşlardır (Yılmaz vd., 2021, s. XXI).

Yirminci yüzyıla gelindiğinde Ruslar, Orta Asya halkları üzerinde baskıcı politikalarını arttırmıştır. Türk dünyası Rus yayılcılığı karşısında millî kimliklerini kaybetmemek için direniş göstermiştir. Orta Asya’daki Türkler birlik beraberlik bilinci ile hareket ederek dik bir duruş sergilemeye kararlı olmuştur. Rus politikalarına karşı Türkçülük fikri ön plana çıkmış ve desteklenmiştir (Karakaş, 2000).

“Orta Asya Türkleri arasında cereyan eden modernleşme faaliyetleri, “Ceditçilik” olarak adlandırılmıştı. Batılı anlamda yeniliği ve değişimi ifade eden Ceditçilik, özellikle yeni açılan okullarda etkisini hissettiriyordu” (Karakaş, 2000, s. 128).

¹ Fazlı Polat, *Kültürel Kimlikten Ulusal Kimliğe*, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2007, s. 38.

“Gaspıralı, yirmi beş yıl boyunca “Tercüman” gazetesinde “dilde, fikirde, işte birlik” sloganıyla özetlenebilecek bir doktrinin savunucusu olmuştur. Usul-u Cedit, İslamiyet’i çağın şartlarına göre anlamak ve yorumlamak, dilde sadelik ve Pantürkizm onun düşüncesinin şekillenmesini sağlayan unsurlardır” (Karakaş, 2000, s. 185). Yusuf Akçura Paris’teyken hafızasına kazınan Türklük şuurunu, modern ulusçu bir zeminde ve ulus-devlet anlayışı ile sistemleştirmiştir. Akçura için Türkçülük, siyasal arka planı düzenleyen bütünsel bir organizasyondur. Üç Tarz-ı Siyaset isimli makalesinde Türkçülüğü ve Türkçülüğün toparlayıcı bir çatı olduğunu vurgulamıştır. Yusuf Akçura Orta Asya Türklerinin ulus-kimlik kazanması sürecinde yoğun çaba göstermiştir. Bu uğurda en kati çözümü de Türk ulusçuluğu inşasında bulmuştur. Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde Türkçülük fikrinin altını keskin çizen Akçura, İstanbul’a geldikten sonra fikirlerin paylaşılabileceği sorunların tartışılabilceği bir oluşuma, ortama ihtiyaç duymuştur. Türkçülüğün ses getirici olması istemiyle Türk Derneği teşkilatının kurulmasına vesile olmuştur. İlkesi, Türk toplumunu bir araya getirecek unsurları yani ortak tarihi, edebiyatı, dili ve kültürel yapısını araştırmak olarak belirtilmiştir. Türk Derneği (25 Aralık 1908’de), Jön-Türk döneminde ilk milliyetçi dernektir. Hem Osmanlı içindeki Türk aydınlarını hem de Orta Asya’daki Türk aydınlarını buluşturan ilk teşkilat olma niteliği taşır. Derneğin 1911’de çıkarmış olduğu Türk Derneği dergisinde, Osmanlı içerisindeki Türkler ve Rusya’dan gelmiş olan Türkler düşüncelerini halkla paylaştılar. Dergide dil sorunu ile ilgili makaleler de yayımlanmıştır. Orta Asya Türkleri ile Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türkleri tek vücut hâline getiren ilk vesile, Türk Derneği’nin kuruluşu ve onun yayın organı Türk Derneği dergisi olmuştur. Yazarların halka seslerini ulaştırmalarında aracı işlev görmüştür (Akçura, 2019).

“Türk Yurdu, Akçura’nın fikir hayatında özel bir yere sahiptir. Kimliğini ve düşüncelerini ifade edebildiği bir özelliğe sahip olan bu dergide, Türklüğün, Türkçülüğün ve Türk tarihinin meseleleriyle ilgili yetmişden fazla makalesi yayınlanmıştır” (Karakaş, 2000, s. 236).

Türk birliği siyasetindeki faydalara gelince, Osmanlı ülkelerindeki Türkler hem dinî hem ırkî bağlar ile pek sıkı, yalnız dinî olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair müslim unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecekti. Lâkin asıl büyük fayda; dilleri, ırkları, âdetleri ve hattâ ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupanın şarkına yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer

büyük milliyetler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasî milliyet teşkil eylemelerine hizmet edilecek ve işbu büyük toplulukta Türk toplumlarının en güçlü ve en medenileşmiş olduğu için Osmanlı Devleti en mühim rolü oynayacaktı (Akçura, 2019, s. 36-37).

Ceditçiler, milletin sadece gelişmesini değil, yaşama hakkını hatta onun korunma garantisini de millilikte görmüşlerdir. Yusuf Akçura; “Milliyet fikrine, bu büyük güce hiçbir kuvvet karşı duramaz.” şeklinde yazmıştır. Yüz binlerce büyük ordu bu fikir karşısında yenilmiştir. Milliyet denilen bu büyük gücü, bugün top ve silah durduramaz. Milliyet düşüncesi birlikten doğar. Birlik denildiğinde, aslında dil, ırk, din birliği göz önünde tutulmaktadır. Bu temel esasında milletin uyanışında, kendini tanımasında önemli rol oynamıştır.²

Özbekistan Türkçülük akımını sahiplenme amacındadır ve bu akım aynı zamanda dil politikasına da etki etmektedir. Özbekistan’ın Türk Cumhuriyetlerine öncülük etme arzusu; Türkçülük fikrinin yeni bir formda meydana çıkmasında kendilerini sorumlu görmelerine neden olmaktadır. Özbekistan için bu durum kültür, dil ve kimlik ekseninde yer almıştır. Özbekistan, Türkistan coğrafyasında belirleyici bir millettir. Devlet geleneği hakkında tecrübesi kökleşmiş aynı zamanda millî kimlik ideolojisine yatkın tek devlet adı altında isimlendirilmektedir. Bu ve benzer sebeplerle Özbekistan tarihî süreçler bakımından, kültürel geçmişinin derinliği bakımından, Türkçülük ülküsünün başatlığını yapabilecek en yakın adayın kendi milleti olduğunu öngörmektedir. Türk Cumhuriyetleri coğrafyasındaki bu bütünleşme faaliyeti, Türkiye Türkleri tarafından lanse edilen Türkçülük mefkûresinden ayrı bir Türkistan birliğidir. Özbekistan ise Türkistan birliği sağlanmaya çalışılırken aynı zamanda öncü kuvvetin kendisi olması gerekliliğini düşünmektedir. Özbek Türkleri, Türkçülük fikrini de destekleyerek ortak bir Türkçe kullanılması niyetindedir.

Orta Asya Türklerinin, Rus İmparatorluğu’nun asimilasyon siyasetine direniş biçiminde oluşturduğu bölgesel kimliğin, yani ‘Türkistancılık ideolojisi’nin ortaya çıkmasına da katkı sağlamıştır. Türkistancılık, niteliği itibarıyla, batı Türkleri arasında yaygın olan Türkçülük anlayışından farklıydı. Bu ideolojinin temelinde, İslam ve Türkistancılığa dayalı Türkçülük koşut biçimde var olan ve birbirine çok az nüfuz eden ögeler idi. Bu ögeler sonraki aşamalarda Orta Asya’da ‘maarif’ girişimlerinin de temelini oluşturmuştur (Garibova, 2012, s. 17-18).

² Begali Kasimov, *Milli Uyanış*, (çev. Fatma Açıık), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2009, s. 67.

“Rusların işgaline kadarki dönemde günümüz Özbekistan toprakları üç hükümdarlık tarafından yönetilmiştir: Hive Hanlığı (1511-1920), Hokand Hanlığı (1709-1876) ve Buhara Hanlığı/Emirliği. Bunlar ortak bir Özbek kimliği taşıyorlardı; konargöçerler için boy, şehirde yaşayanlar içinse şehir kimliği belirleyiciydi” (Gürbüz, 2019, s. 281-282). Özbek, Tatar, Türkmen vb. birtakım kimlikler Sovyetler Birliği döneminin öncesinde bilinen, eski etnik kimliklerdir. 1926 yılı sonrası Özbek etnik oluşumunun kavramsal kapsamı genişletilerek bir milletin ismi hâlini almıştır. Kimlik ve milletleşme sürecinde dilin işlevi dolayısıyla etkinliği, milliyete doğrudan tesir etmektedir.

Bağımsızlıktan itibaren izlenen politikalara bakıldığında, Sovyet döneminin tarih yorumunun Özbeklik dozu artırılarak muhafaza edildiği ve mevcut sınırlar içerisinde yaşamış eski uygarlıkların tamamının Özbek kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline getirildiği görülür. Böylece Özbek ulus-devleti, vatan ve vatanseverlik kavramlarının ön plana çıkarılmasıyla güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bağımsızlıktan sonra, “Özbeklik” bilincinin kuvvetlendirilmesinde etkisi büyük bir başka faktör, Özbek dili olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere Türk dünyasında önemli bir edebiyat dili olan ve eski Özbekçe olarak kullanılan Çağatay lehçesi, Özbekistan Cumhuriyeti’ne geniş bir edebi birikim bırakmıştır. Diğer Orta Asya devletleriyle karşılaştırıldığında Özbekistan’ın Sovyetler Birliği döneminde Rus dili egemenliğinden daha az etkilenmesi de Özbek dilinin kimlik tanımlamasındaki destekleyici rolünü artırmıştır.³

Bağımsızlık sonrası Özbekistan’da yeni bir devlet düzeni oluşturma gündeme gelmiştir. Devlet düzenindeki yeniden yapılanma sosyal hayata da yansımıştır. Değişim ve dönüşüm sürecinde Özbek edebiyatı, Sovyet ideolojisinden ayrılarak müstakil bir edebiyat hâline gelmeye başlamıştır. Özbek yazarlar, fikir adamları, tarihi, bağımsızlık öncesi yaşanan zorlukları; gelenek ve göreneklerini, edebî miraslarını gözden geçirme evresi yaşamıştır. Nihayetinde oluşturulmuş olan edebî eserler bağımsızlığı, millî değerleri çekinmeden anlatabilmiştir. Özbekistan, geçmişten getirdiği köklü yapısını millî edebiyatı ile sağlamlaştırma niyetindedir. Sovyetler Birliği döneminde edebî faaliyette bulunması yasak olan Özbek yazarların eserleri, yeniden değerlendirilmeye ve yayımlanmaya başlanmıştır. Özellikle Ceditçi

³ Turhan Dilmaç, *Özbekistan’da Ulus Kimlik-Dış Politika İlişkisi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 58.

yazarların eserleri ile bağımsızlığa dair çabaları ön plana çıkarılmıştır. Abdülhamid Çolpan, Abdurauf Fitrat, Mahmud Hoca Behbudi, Abdullah Kadiri ve diğer Ceditçi yazarların eserleri tekraren yayımlanmıştır. Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanması sonrası, Özbek edebî anlayışının gittikçe renklendiği görülmekle birlikte yaşamın tüm yönlerinin edebiyatta karşılık bulduğu sonucuna varılabilmektedir. İşgal dönemini yansıtan elim tecrübelerin yanında diğer konuların da işlenmesi Özbek edebiyatı adına yeniliklerdendir. Nitekim şiirin sosyal ve siyasi gelişmelere kayıtsız kalmaması ve gerçekleri anlatmak için bir araç görülmesi, Özbek edebiyatının toplumcu ve gerçekçi yönünü göstermiştir (Yuldashev ve Sağlam, 2020).

“Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov da özellikle bağımsızlığın kazanılmasından sonraki ilk dönemlerde “Türkistan” terimini vurgulayan konuşmalar yapmıştır” (Dilmaç, 2019, s. 74).

4. ŞİİRLER VE ÇÖZÜMLEMELERİ

Şiir, her okuyucu tarafından farklı yorumlanmaya açık coşku ve heyecanı dile getiren bir edebî türdür. Şairin imge deryasının sonsuz olması ve duygularını alabildiğine aktarabilme imkânı bulması, şiir türünü diğer edebî türlerden ayrı konumlandırır. Biçimsel olarak estetiklik taşır, anlamsal ve duyuşsal olarak ise okuyana haz verir. Uygarlık tarihinin en eski edebî metinleridir. Sözlü edebiyat döneminde kulaktan kulağa yayılarak ilerlemiştir. Türk ve Dünya edebiyatında uzun, manzum eserler olarak tanımlanan -özellikle anonim yani doğal- destanların yayılma evresinde olay, ağızdan ağıza aktarılarak halka ulaşmıştır. Muhammed Ali Ahmedov'un Saylanma ismini verdiği yani seçilmiş toplu şiirlerinin yer aldığı bu bölümde, şiirlerinin çözümlemesi yapılacaktır.

Mehmet Kaplan 1952 yılında yayımladığı Şiir Tahlilleri çalışmasıyla Batılı anlamda metin tahlili metodunu uygulayan ilk Türk edebiyatı kuramcısı ve Yeni Türk edebiyatı profesörüdür. Metin tahlili yöntemi eserleri, yazarları ve dönemleri anlama ve özellikle metni açıklama noktasında yardımcıdır. Kaplan'ın Türk edebiyatına getirdiği en büyük yenilik metin şerhi yöntemi yerine metin tahlili yöntemi olmuştur. Şiirin derinine temas edebilmek için şiir tahliline gereksinim vardır. Şiir, edebî sanatlar aracılığıyla sözün anlamını gizleyen bir metin türüdür. Şiirin iç ve dış yapısı gereği yani ses uyumu, ritim, ölçü, kafiye vb. ögeler dolayısıyla şiir, düzyazı kadar açık anlam içermemektedir. Estetik yönü en kuvvetli sanat metni olan şiir bununla birlikte şairinin bakış açısından izler taşır. Kaplan edebî metni, yazıldığı dönemin tarihî koşulları ve kültürel dokuları içerisinde tahlil etmiştir (Kaplan, 2013). Şair duyulara hitap etse bile içinde yaşadığı topluma düşünce ve duygularını anlatma, hissettirme gayesi ile eserini inşa eder. Toplumda yaşanan sosyal, siyasi, kültürel meseleler şairin kalemine de yansır. Dönemin zihniyeti sanat metinlerinde de karşılık bulmuştur çünkü sanatçı yaşadığı dönemin bir aynası hüviyetindedir. Sanatçı, içinde yetiştiği toplumdan bağımsız değildir.

Mehmet Kaplan şiir tahlili icrasında şairlerin hayatı, düşünce dünyaları ve şiirlerine işlemiş oldukları estetik unsurlar hususunda tespitlerde bulunmuştur. Şairin düşünce

yapısını ve hayal âlemini anlayabilmek için mutlaka metne dayanmak gerekmektedir. Sanat eserini yalnızca kendi içerisinde anlayıp değerlendirmekle doğru sonuçlar elde edilir. Eleştiri sanat eserini anlamaya, aydınlatmaya yardımcı bir disiplindir. Amerika’da Rene Wellek tarafından geliştirilen ve Yeni Eleştiri adı verilen akım, Kaplan’ın metni öne alan bu görüşlerini destekleyici niteliktedir. Metne bağlı kalan her görüş edebî esere fayda sağlamaktadır. Her edebî eser, yazarının şahsi kanaatine; devrinin zihniyetine bağlılık gösterir. Şairin ve içinde bulunulan devrin diğer eserleri ortak izler taşısa dahi her şiirin kendi içindeki anlamı, ayrı bir dünyası mevcuttur. Sanat eserleri de insanlar gibi müstakil bir yapı teşkil eder Eleştiri sanat eserini anlamaya, aydınlatmaya yardımcı bir disiplindir. Kaplan, şiirleri kendi içerikleriyle tahlil ederken aynı zamanda karşılaştırmalarla da desteklemiştir (Kaplan, 2014). Bu çalışmanın içerisinde Kaplan’ın şiir tahlilleri yöntemi esas alınarak şiirler, millî unsurlar bağlamında karşılaştırmalı bir biçimde de incelenmiştir. Metnin oluşma aşamasında yazarın ilhamı ise eserin seyrini belirleyici bir etkidir.

Kaplan (1981, s. 9)’ın metin tahlili için belirttiği üzere “Umumiyetle zannolunduğu gibi yabancı kelimelerin manalarını bilmek, vezni ve şekli buldurmak, edebî sanatları buldurmak göstermek suretiyle teferruatı ortaya dökmekten ibaret değildir”.

Mehmet Kaplan kendi dönemi içerisinde edebî eser inceleme yöntemini genişletmiştir. Eseri sadece şerh etmek ile kalmayıp o metni tahlil ederek açıklama metodunu benimsemiştir. Metinde geçen kelimelerin anlamlarını bilmek, eseri yorumlamak adına tek başına yeterli değildir. Metin farklı tahlil yöntemleri uygulanarak açık ve eleştirilebilir mahiyete ulaşır. Farklı bakış açıları ve/veya metotlar, metnin derinindeki anlam katmanlarını bulmaya yardımcı olur (Özer vd., 2013).

Kaplan, şiir incelemelerinde şerh yöntemi yerine “metin tahlili” yöntemini tercih etmiştir. Metni tahlil ederken anlamın görünür kılınması için neler yapılması gerektiğini şu biçimde aktarmıştır: “Metinde mevcut her şeyi manalandırmak, müellifin şahsî davranış tarzına bağlamak, bütün ile arasındaki münasebeti meydana çıkarmak icap eder” (Kaplan, 1981, s. 9).

Nitel araştırma yönteminde her yapıt içeriğinde bulundurmuş olduğu gerçeklikle incelenmelidir. Dönemin zihniyeti her eser bağlamında aynı gerçekliği veya genel kabulleri içermeyebilir. Eserin kendi doğasını yansıtan farklılıkları mevcuttur. Metne içerik özellikleriyle ilgili sorular yöneltilerek metinde gizlenen anlam, öz ortaya çıkarılmaktadır. Metnin anlam derinliğine ulaşabilmek ise metin tahlili yöntemini kullanmak ile mümkündür.

Şairin duygu düzlemini resmeden şiirleri “vatan, halk bilimi, tarih, din, mitoloji ve bağımsızlık” başlıklı temalarda analiz edilecektir.

4.1 Vatan Temalı Şiirler

Türklerde “vatan” mefhumu Türklük hissinin varlığıyla gelişmiştir. Türkler için vatan kutsal bir değerdir. Vatan aynı zamanda ülke, ulus ve halk kavramlarıyla ilişkilidir. Ulus; kültür, tarih, dil, din gibi ortak ülkülerle devamlılık kazanır. Bir toprak parçası üzerinde yaşamak vatan olmak için yeterli değildir. Vatan, sınırları belli bir coğrafyada yaşayan ve aynı mefkûrelere bağlı insanlar demektir. Manevi yaşamışlıkların bir olduğu, tarihsel süreçte aynı kederleri, kaderleri paylaşan insanlar topluluğudur. Bu manada kendisine bağlı olunan duygu atfedilen bir kaynaktır. İnsanlar ve toprak arasındaki ilişki vatani meydana getirir. Milletlerin istikbali de vatan kavramıyla şekillenir. Milletlerin varlıklarını sürdürebilmesinin öncelikli şartı toprak parçası yani vatanla mümkündür. Devlet için vatan esastır. Vatanın olmadığı bir yerde devlet olgusundan söz edilemez.

Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecinde: “Özbekistan 1990 yılının 20 Haziran’ında egemenliğini; 1991 yılının 1 Eylül’ünde de bağımsızlığını ilan etmiştir” (Üşenmez, 2013, s. 21).

Özbekistan’ın coğrafi konumu ve komşuları: “Orta Asya Cumhuriyetlerinin ortasında yer alan Özbekistan’ın kuzeyinde Aral Denizi ile Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tâcikistan, güneyinde ise Afganistan ve Türkmenistan, batısında da yine Türkmenistan bulunmaktadır” (Saray, 1993, s. 7).

УЙҒОНИШ СЕВИНЧЛАРИ	UYANIŞ SEVINÇLERİ
“О, болалик дамлари колди Пала-партиш кишлоқ йўлида...” (Ali, 1997, s. 9)	Ah çocukluk zamanları kaldı Köyün düzensiz yollarında...

Şair Muhammed Ali Ahmedov küçük yaşta vatanından, köyünden ayrı büyümek durumunda kalmıştır. Geçim derdi olduğu için doğduğu topraklardan uzak bir şehirde çalışarak hayatını kazanmıştır. *Uyanış Sevinçleri* isimli bölümün kısa bir girizgâh şiiri olan bu beyit, şairin vatan toprağına, doğasına ve ailesine özlemini anlatmaktadır.

ШАМОЛ	RÜZGÂR
... Гаптин сура кол, эй шамол, Хар тараф буй таратиб Гулларга роз айт, майлига, Лахзада машрик учиб, Магриб бориб кайт, майлига! «Йук! - деди. - Берсанг панох, Кечсин умр бир жону тан?.. Мен дедимки, тўрт девор Булгаймидир сенга ватан? 1967 (Ali, 1997, s. 23)	... Keyfine bak ah rüzgâr Her tarafa yayılıp Çiçeklere seslen, olsun, Bir anda uçup gidip, Mağrurca git gel, tamam! «Hayır! - Dedi. - Saklarsan beni, Geçse ömür tende bir can?.. Ben dedim ki dört duvar Olur mu ki sana vatan?

Rüzgâr şiirinde betimlemelerle vatanına olan özleminin tasvirini yapmıştır. Doğduğu, çocukluğunun bir kısmını geçirdiği köyüne özlem duyan şair âdetâ rüzgârı bile kısıkanan tavırdadır. Köyündeki çiçeklere, iklime, doğaya kendisinden yakın olan rüzgârla konuşarak bilgi alma isteğindedir. Burada rüzgâr şahıs olarak görülmektedir. Bunu sağlayan kişileştirme sanatının kullanılmış olmasıdır. Şairin köyü ile ilgili anlattıklarını dinleyip cevaplar veren rüzgâr şahıs gibi aksettirilmiştir. Aynı zamanda *dört duvar olur mu sana vatan* diye sorarak rüzgârın her istediği yere eserek ne kadar özgür olduğunu kendisinin ise şehir hayatında bunaltıcı, kısıtlayıcı, nefes alamayacak meşguliyette yaşam sürdüğünü vurgulamıştır.

БАТАН	VATAN
“Йулим тушди сендан кўп йирок, Хузурингта қайтгумдир бирок. Ахир, айт-чи, бегона элда Кимнинг бахти, ҳаёти кулган? Кўкка отсанг, ҳатто ҳисси тош, Ерга қайтар, олиб кетмас бош... 1960” (Ali, 1997, s. 29).	Yolum düştü senden pek uzağa, Yanına dönerim ancak. Söylesene, yaban ellerde Kimin bahtı, hayatı güler? Göğe fırlatsan, hatta hissiz taş, Yere döner, başın alıp gitmez...

Şair, aile ocağına bir gün geri dönmek istemektedir. Hayat şartları, maddi kaygılardan dolayı yurdundan ırak yaşamaktadır. Şehir yaşamı koşturmasında kimseyi tanımadan, hiçbir insanla iletişime geçmeden hayat sürdürmektedir. Çünkü kendisinin sıfatlandığı üzere *yaban el*'dedir. Muhammed Ali *yolum düştü senden pek uzağa* ama elbet vuslat olacak ümidi taşır ve vataniyle, sevdikleriyle buluşacağı günü sabırsızlıkla bekler. Bu hususta Türk edebiyatının önemli simalarından Cahit Külebi Yurdum şiirinde şu dizelerle vatani betimlemiştir:

“...

Ağladığım senin içindir

Güldüğüm senin için;

Öpüp başıma koyduğum

Ekmek gibisin” (Türk Düşünce Hareketi, 2015, s. 33).

Yurdum – Cahit Külebi

ҚИЗИЛ ГУЛ	KIRMIZI GÜL
Катта оилада вояга етдим, Пасту баландни ҳам кўрдим росмана. Мен ота-онамнинг тўнғичи эдим, Уйдан йироқларда юрибман мана. ...	Kocaman ailede yetiştim, Hem aşağı hem yukarısın gördüm. Ben anne babamın ilk göz ağrısıydım, Evden uzaklardayım işte. ...
Тортинмай кунглимни сенга ёрдим мен, Тоширдим измингга руху имонни. Кара-я, сеҳргар экансан-ку сен, Кашф этдинг бутун бир Ўзбекистонни! Шунда англаб етдим, нечун уй, кишлоқ Унут булиб колди мен-чун дафъатан. Битта тушунчадир сахро-ю гулбоғ, Битта тушунчадир уй ила Ватан! ...	Çekinmeden gönlümü sana açtım Ben, Teslim ettim izine ruhu imanım. Baksana sihre erişirsin sen, Keşfettin bugün bir Özbekistan'ı! O zaman anladım neden var yurt ve Köy Unutuldu benim için uzakta. Tek bir düşüncedir sahraı gülbağ, Tek bir düşüncedir Vatan! ...
1970 (Ali, 1997, s. 30)	

Gurbette anne babası yanında olmadan bir başına yaşamaktadır. Eş dost ve tanıdıkları, akrabaları büyük bir ailesi olan şair, şehir hayatında yalnızlığıyla kalmıştır. Şehirde köye veya taşraya oranla güven algısı kırık biçimdedir. *Anladım neden var köy ve yurt* dizesinde yabancılık çekmediği rahatça kişilere derdini açabildiğini, evine gidebildiğini evine gelen sevdiklerinin varlığının ne derece anlamlı olduğunu fark etmiştir. Unutuldu benim için uzakta köyüm ve yurdum şeklinde dile dökse de asıl hissiyatı tek düşüncesinin vatan olduğu aşikârdır. Tek düşüncesi vatan olan Özbek şair Muhammed Ali Ahmedov ve hayat ülküsünün önemli bir kısmını vatan ülküsünün teşkil ettiği Türk edebiyatının vatan şairi Namık Kemal. Namık Kemal, 1873'te İbret gazetesinde çıkan Vatan isimli makalesinde vatan ideallerini şu şekilde sıralamıştır:

“İnsan vatanını sever, çünkü kudret vergisinin en azizi olan hayat, vatan havasını teneffüs etmekle başlar. İnsan vatanını sever, çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaati vatan sayesinde kaimdir. ...” (Türk Düşünce Hareketi, 2015, s. 32).

МЕН ТУҒИЛГАН УЙ	BENİM DOĞDUĞUM EV
... “Чет кишлокнинг сўнгги нуктаси, Сўнгги боғи, уйгинам меним! Қўйворилган отим нўхтаси, Камчилайман уни бетиним! Мен шубҳасиз сенга кайтаман, Яшамокдан шулдир муродим. ... Сен, ташвишли опасан, Ватан! 1967”. (Ali, 1997, s. 34-35)	... Yabancı köyün son noktası, Son bahçesi, evim benim! Bırakılmış atın eyeri, Kamçılarım onu durmadan! Ben şüphesiz sana dönerim, Yaşama amacım budur. ... Sen, endişeli annesin, Vatan!

Vatan, endişeli bir anne benzetmesiyle verilmiştir. Anne gurbette olan çocuğunu nasıl merak ediyorsa vatan da şairin el diyarda olmasından ötürü onu merak eder. Vatan, mensubu olan vatandaşlarına anne şefkatiyle merhametiyle yaklaşır. Millî kimliğin ve milliyetçiliğin yaşayabilmesi için vatan kavramının varlığı elzemdir. Çünkü belirli bir toprak parçası olmadan millî herhangi bir unsurdan söz etmek olası değildir. Şiirde de şairin hasret çektiği toprak parçası köyüdür. Köyüne her fırsatta yurdum diye hitap etmesi ise millî değerleri ön planda tuttuğunun göstergesidir.

СОҒИНИШ	ÖZLEM
“Шимол ўлкасининг тўқис чиройи. ... Хар гўза қошида эгилдир ул. На ором, на хаёл банд этар уни, На ойна олдида соч тарар бу киз. На узин ўйлагай, на ёш умрини, Кўзига кўрингай гўзаси ёлғиз ... 1966” (Ali, 1997, s. 41).	Şimal ülkesinin kusursuz güzelliği. ... Her pamuğun önünde başın eğer. Ne dinlenmek ne de huzur düşündürür Onu, Ne aynanın karşısında saçın tarar bu kız. Ne kendini düşünür, ne genç ömrünü, Gözüne görünen pamukları yalnız. ... 1966” (Ali, 1997, s. 41).

Şair Muhammed Ali Ahmedov, Asya coğrafyasının kuzeyinde yer alan Özbekistan’ı, kendi memleketini, eşsiz bir yere konumlandırmıştır. Şairin doğduğu şehir olan Andican da Özbekistan’ın kuzeydoğusunda bulunan şehirdir. Doğup büyüdüğü topraklara yani vatanına özlem duyan Ahmedov, pamuk tarlalarını hayaline getirerek bölgede üretilen pamuklara dahi kavuşmayı beklemektedir. Andican şehri Özbekistan’ın üretken bir sanayi şehridir.

Özbekistan ülke sınırları içerisindeki tarım üretiminin %40’ını pamuk ile sağlamaktadır. Otuz milyon hektarlık toprak genişliği pamuk üretimi için kullanılmaktadır. Pamuk üretimi bakımından Özbekistan dünyada dördüncü sırada yer alır. Tirmiz, Karşı Nehirleri; Amu Derya, Sır Derya suları ile tarımı yapılan pamuk dünyadaki en kaliteli pamuklar arasındadır. Özbek Türkleri üretimini yaptıkları pamuk için “beyaz altın” tanımlamasında bulunmuştur (Gömeç, 2015).

БЎЛДИМ АЖИБ ШАҲАРЛАРДА МЕН	OLDUM DEĞİŞİK ŞEHİRLERDE BEN
“Қишлоқларга бокдим, тўймадим, ... Тушунмайман, аммо негидир, Кўхлик кўринади кўзимга, Чет қишлоғим, чўлим ўзимга. Юрагимдан топанми кадр, Кўчалари тупрок бўлса ҳам, Шўр, чанглари кўпроқ бўлса ҳам... 1963” (Ali, 1997, s. 48).	Köylere baktım, doymadım, ... Anlamadım ama niye, Yeşillik görünür gözüme, Kenar köyüm, çölüm kendime. Yüreğimden bulmuş mu değer, Caddeler toprak olsa da Tuzlu, tozları daha çok olsa da...

Muhammed Ali Ahmedov Özbekistan'ın Andican şehri Boz ilçesine bağlı Beşgül köyünde doğup büyümüştür. Coğrafi özellikleri gereği Beşgül köyü daha kurak bir beldedir. Âdeta çöl misali kuraklık yaşayan bir köy olsa da şairin nazarında sulak ve yeşil bir görünümündedir. Şair birçok köyü gezmiş ve tanımıştır. Yağış almayan veya az yağış alan kendi köyünü yine de diğer köylerden üstün görmektedir. Bunun nedeni de köyüne, yöresine duyduğu bağlılık kaynaklıdır. Köyünden uzakta yaşam sürse bile şairin gönlünde köyü, dolayısıyla vatanı en güzel, en özel topraktır. “Vatan sevgisi bütün insanları ve bütün memleketleri kapsayan bir hususiyet olmakla beraber, aralarında benzerlik, uygunluk, vücut benzerliği ve vücudundaki terkinin aynı olması dolayısıyla Türkler’de diğer milletlerden daha fazla ve daha köklüdür” (El-Cahız, 2002, s. 96). Türklerin vatanına olan bağı tüm meziyetlerinden üstündür. Türkün vatanına duyduğu özlem ve inanç diğer milletlere kıyasla daha farklı bir aidiyet içerir. 1991 sonrasında bağımsızlık kazanan Orta Asya milletlerinin, Sovyetler Birliği’nin inşa ettiği ulus kimliğinden ayrılıp kendi ulus kimliklerini yeniden inşa etmesi bir kırılma noktasıdır. Sovyet döneminde dışlanan veya yok sayılan millî kimlik unsurları tarih şuuru öne çıkarılarak düzenlenmiştir. Diğer bir kimlik unsuru ulusun geleneği, maneviyatı ve toplumsal hissine etkisi olan İslamiyet’tir. Orta Asya milletleri din hususunun millî kimliği hayata geçirmede doğrudan etki ettiği görüşünü savunmuştur. Bağımsızlık sonrası dönem ile birlikte yetişecek yeni nesiller için milletlerin kendi ulusal kimliklerini yerleştirmesi ve aktarması önem arz etmiştir. Ulus devlet olma süreci geçiren Orta Asya milletleri, Sovyet öncesi dönemde oluşturdıkları millî kimlik unsurlarını kullanmıştır. Bayrakları, ülke armaları, millî marşları ve halk kültürüne ait folklorik özellikleri Sovyet etkisinden epey uzaktır (Aydingün ve Balım, 2012).

ГЛОБУСТА БОҚИБ	YERKÜRESİNE BAKIP
“Ўрмон қучоқламиш қўлни огадек, Дарё денгиз билан кадрдон, сирдош, ... Кишлоқлар қўринмас, овуллар йўқдай. Яширмайман, дустлар, азиздир менга Барча диёрлару шаҳарлардан ҳам, Шарқда макон тутмиш шул кичик нукта... 1960” (Ali, 1997, s. 51).	... Ormanı kucaklamış ağabey gibi, Derya deniz ile eskiden sırdaş, ... Köyler görünmez, evler Yok gibi. Saklamayayım dostlar azizdir bana Tüm diyar ve şehirlerden de Doğuda yer edinmiş küçük bir Nokta...

Ziya Gökalp'in deyimiyle vatan, uğruna hayatların gözünü bile kırpmadan feda edildiği kutsal bir ülkedir (Gökalp, 2013). Coğrafyanın vatana dönüştürülmesinde sadece bugünü temsil eden Anadolu değil, tarihsel uzantıyı temsil eden Turan kavramı da önem arz eder. Birincil vatan Orta Asya'dır. Anadolu ise Türklerin olgunlaştığı, geliştiği coğrafyadır. "Türk halklarının, Sovyetler Birliği birleşimine girmeden önce kuşkusuz dinsel, komşuluğa dayanan, kimi durumlarda etnik-kültürel bağlar temelinde oluşan daha geniş korporatif kimlik modelleri bulunuyordu. Hatta Türk halklarının, Rus İmparatorluğu bileşiminde bulundukları dönemlerde, ironik biçimde, toplumsal kimlik anlayışları daha da güçlenmişti" (Garibova, 2012, s. 14). Sovyetler Birliği'nin korporatif kimlik yani ulus üstü kimlik modeli ise esasında etnik, kültürel ya da dinî herhangi bağı içermeyen kimlik modelidir. Ulus üstü kimlikleri böl, parçala, yönet prensibine dayanarak ve ayrı ayrı kimlikler hâlinde idare etmek amacı hâkimdir. Rus İmparatorluğu bu asimile politikasını gütmüştür. Sovyet sonrası dönemde Sovyetlerin dayatmış olduğu ideoloji çökünce Orta Asya milletleri yeni bir kimlik biçimlendirme sürecine girmiştir. Bağımsızlıklarını elde eden milletler kimliklerini inşa edebilmek için evvela millî kimlik modeli geliştirmiştir. Kendini kavrama, kendini gerçekleştirme noktasında, millî yaklaşım yani ulus kimliği elzem olarak görülmüştür. Bağımsızlık sonrası ulusal kimliğin yaratılmasında dil, ulus devlet olma gayesinde kimlik politikalarının önemli unsurlarındandır. Özbekler kendilerini Orta Asyalı şeklinde tanımlamamıştır bilakis "Türkistanlı" veya "Türk" sıfatıyla tanımlamıştır (Garibova, 2012).

Şairin doğmuş olduğu köyü (Beşgül) Andican şehrine bağlıdır. Andican'ın konumu ise Özbekistan'ın kuzeydoğusudur. Doğu'da küçük bir nokta gibi görünen Andican için şair tüm şehirlerden kutsaldır yorumunda bulunmuştur. Muhammed Ali Ahmedov yerküreden veya haritadan bakıldığı takdirde nokta gibi küçük görünen Andican Beşgül'de doğmuş bulunmakla her zaman gurur duymuştur. Başka şehirlerle herhangi bir kıyaslama yapmayacak derecede doğduğu topraklara bağlılık göstermiştir.

ЎЗБЕКИСТОН	ÖZBEKİSTAN
Кишлокка кайтаман, шаҳарлар ошиб, Чўллар қўйнидаги гул кишлоғимга. ...	Köyüme dönerim, şehirleri geçip, Çöllerin bağrındaki gül köyüme. ...
Отам айтар эди: «Ватанингни сев, Жон фидо кила бил, гар керак бўлса!» ...	Babam söylerdi: «Vatanını sev, Canını feda et gerekirse Eğer!» ...
Кулга курол олди, ташлаб кетмонни, Жанг-жадалда чаппар урди, уролди. ...	Eline silah aldı bırakıp kazma küreği, Devam eden savaşta, darbe vurdu. ...
Ватандан зўри йук дунёда ўзи, Руҳингга мадору жонга-жон Ватан! ...	Vatandan ötesi yok dünyada esasen, Ruhuna medar canına candır Vatan! ...
Онасин унутган, ким бўлса ҳам, бас, Она юрт фарзанди бўлолмас хечам! ...	Annesini unutan kim olursa olsun, Ana yurdun evladı sayılmaz hiç/asla! ...
1984 (Ali, 1997, s. 64-67).	

Şiirde vatan ve anne eş değerde tutulmuştur. Anne kucaklaması gibi vatan da evlatlarını yani yurttaşlarını kucaklamaktadır. Vatan sevgisi tüm sevgilerin önündedir. Tarlada çalışan babası eline silah alıp milleti için savaşmıştır. Vatan fedakârlıklar gösterilerek kalıcılığa kavuşur. Annesini veya eş değer biçimde tanımladığı vatani önemsemez tavırda kim olursa olsun ne anneden ne vatandan şefkat görebilir. Vatanın yüreği kendisine sadakat duymayan kişilere kapalıdır.

Dilşad Berna'nın 1970 yılında Tacikistan'da basılmış olan Dilşad-ı Berna ve Miras-i Edebi isimli kitabından bir gazeli şöyledir:

“Şarkı söyleyiniz özgürlük mazmununda siz utanmaz,

Dinlesin Taşkent, Hocent, Kokand hem Ferganalar.

Saz alın mutripler, berna gazale başlasın,

Maveraünnehir ara pervaz edip teraneler.” (Kasimov, 2009, s. 135)

Vatani dar manada doğup büyüdüğü, geniş manada halkın yaşadığı toprak ifadesiyle yani Maveraünnehir olarak ifade etmiştir.

БОЛАЛИГИМ ХОТИРАСИ	ÇOCUKLUĞUMUN HATIRASI
... Дарахтлари сийраккина, кафтдаккина боғ, Арава ҳам зўрға сигар салкин қўча-қуй, Боғлай десанг белга тасма буларли кишлок... Жазирада жизғанаги чиккан биёбон, Сап-саргайган лойка сувдан лим-лим оккан сой, Кундузлари бошгинангда ёйилган осмон, Кечалари чарх товоқдек тўлиб боккан ой... Соҳибжамол... Болалигим тугар шунда, бас! 1975 (Ali, 1997, s. 68)	... Ağaçları az, Avuç kadar bahçe, Araba da sığmaz gölgeli Dar sokaklar, Bağlamak istersen iple köyü bu da Mümkün... Sıcakta kavrulmuş beyhude, Sararan sudan ibaret akan Irmak suyu, Gündüzleri başının üzerine yayılan Gökyüzü, Geceleri lunapark gibi Salınan ay... Dilber... Çocukluğumu tutar O an!

Şair, dar sokakları bulunan küçük bir köyde büyümüştür. Küçük bahçesi, dar sokakları, sararmış ırmak suyu... Şaire çocukluk anılarını her daim hatırlatmıştır. Köyünden uzakta olduğu için hayalinde yaşattığı çocukluğuna özlem duymaktadır. Muhammed Ali Ahmedov, vatanına yönelik beslemiş olduğu derin bağı hatıralarıyla birleştirerek betimlemiştir.

Vatan nedir? Vatan, bir insan olarak üzerinde yaşadığımız, bizi yedirip, içiren sadece bir toprak parçası, bir madde değildir. Vatanın tanıtılmasında insan, en sonra gelir. *Toprak*, ancak bir *topluluk* ve cemaat ile mânâsını bulur. Sonra da, *devlet anlayışı* ile yüceleşir, gönüllerde mukaddes bir yer alır. Vatan, toprak ve insan ilişkileri değildir. Bu sebeple yer ve sular, bir aileyi besleyen varlıklar olarak mânâlarını bulurlar (Ögel, 1988, s. 421).

ЭЪТИРОФ	İTİRAF
... “Оҳ десам, огзимдан сачрайди учкун, Ер ила самони дуд босгай бутун, Лекин юрт такдирин ўйлабон, бугун Тилин тиядирган мен ўзим, ўзим... ... 1974” (Ali, 1997, s. 74).	... Ah dersem ağzımdan uçkun saçılır, Yer ile saman duman kaplanır Tamamen, Ancak yurdun takdirini düşünüp, bugün Dilini tutacak olan benim, ben...

1974... Neredeyse İkinci Dünya Savaşı’nın üzerinden 20 sene geçmiş. Muhammed Ali Ahmedov savaşa bizzat tanıklık etmiştir. Dönemin güçlükleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan Sovyetler Birliği dönemi devam etmektedir. Zulümler içerisinde,

kederli günler geçiren bir vatanın ferdi olarak başka herhangi bir dertten dolayı ah çekmeyi kendisine yakıştırmamaktadır. Şair için vatanın istikbalinin yerine geçebilecek daha mühim bir gaye yoktur. Vatanın iyiliğini, refahını ve erişilecek olan bağımsızlığı her şeyin önünde tutmuştur.

Vatanseverlik, millet hayatının birincil şartıdır. Vatandaş kavramının esas unsuru: Hürriyettir. Hürriyet, maddi ve manevi manalarda bağımsız olma biçimidir. 15. yüzyılda Rönesans ile belirginleşen hak ve hürriyet fikri, 17. yüzyılda Aydınlanma Çağı etkisi ve J. J. Rousseau’nun akılcılık prensibiyle ortaya çıkan toplumsal hürriyet fikri; 18. yüzyıl sonlarında Fransız Devrimi sonucu, siyasi alanda karşılık bulmuştur. Rönesans, vatan ve tarih şuurunun olgunlaştığı dönemdir; bununla birlikte vatandaşlık, hürriyetle eşit sayılmıştır (Ülken, 2013). Hür olabilmek için insanın doğal ve toplumsal hayatını vücuda getirebilmiş olması, toplumsal sorumluluğunun bilincinde olması ve vicdani duygularının yerleşmiş olması gerekmektedir. Hürriyet hakkı, ödev ve vicdan prensipleriyle anlam kazanabilir. Hürriyet, yalnızca doğal ve toplumsal düzen içerisinde; insanlığın vazgeçilmez temel ilkesidir. Millî devrimlerin asıl hedefi hürriyet isteğidir. Eşitlik hürriyetten doğar, devrimler hür olmak maksadıyla gerçekleştirilen eylemlerdir.

ИЗТИРОБ ЧЕКМОК НИМА	IZDIRAP ÇEKMEK NEDİR
... “Ватан деб туғилган ўғлонлар ҳаққи, Тунлар шеър битасан, излайсан оҳанг. Фазони тулдирар кўнгил қаҳ-қаҳи, Армон наърасидан калбинг ҳам батанг... Ватанни севасан, севгинг серитоб... Изтироб мана шу, шудир изтироб... ... 1980” (Ali, 1997, s. 91).	... Vatan diye doğan evlatlar hakkı, Geceler şiir yazarsın ararsın Ahenk. Fezayı doldurur gönül kahkahası, Hüzün seslerinden kalbin de Yordun... Vatanı severdin, sevgin hesapsız... Izdirap budur işte izdirap... ...

Vatan uğruna şehit olan vatanın evlatları için yazılmıştır. Karşılık beklemeden vatanını seven, savunan, kutsal toprağı savaşıarak koruyanlar anlatılmıştır. Vatan söz konusu ise kanının son damlasına kadar vazgeçmeden mücadele edilir. Sonucunda keder çekilse dahi geri adım atılmamıştır. Düşman işgalinde olup tüm yokluklara

müşküllüklere rağmen savaşı, vatan uğruna çarpışan Türk ulusu adına Necmettin Halil Onan Bir Yolcuya isimli şiiri kaleme almıştır:

Dur yolcu, bilmeden gelip bastığın
Bu toprak, bir devrin battığı yerdir.
Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın
Bir vatan kalbinin attığı yerdir.

Bu tümsek, koparken büyük zelzele,
Son vatan parçası geçerken ele,
Mehmed'in düşmanı boğdugu sele
Mübarek kanını kattığı yerdir (Türk Düşünce Hareketi, 2015, s. 34).

ҚАЙТИШ	DÖNÜŞ
“Яна кайтиб келдим сенга, малагим, ... Кетимда колди деб канча чаманлар. ... Ул таниш жойларни кумсаркан юрак. Яна кайтиб келдим сенга, малагим, Яна хаёлимда ўша туманлар. Яна ун сепмакда осмон элаги, Кетимда колди деб канча чаманлар... 1965” (Ali, 1997, s. 100).	Yine sana döndüm, meleğim, ... Arkamda kaldı diye nice yaylalar. ... O yerleri özlüyormuş kalp. Yine geri döndüm sana, meleğim, Yine hayalimde o sisler. Yine un serpiyor gökyüzünün eleği, Arkamda kaldı diye nice yaylalar...

Şair vatanına yani köyüne döndüğünde yaşamış olduklarını, hislerini anlatmıştır. Köyünün havasının tozlu oluşu, tozlu yollarını; yaylalardan, doğal ve temiz havadan uzakta kaldığını dile getirmiştir. Yine de o tozu bile ne oranda özlediğini, herhangi başka bir ülkeye, şehre, doğal bir manzaraya, çiçek tarlalarına da köyündeki tozu değişmeyeceğini vurgulamıştır. Özbek Cedit şairi Tevellâ'nın “Sevgili Vatan Hakkında” adlı şiirinden seçili dizeler bu hususta örnek oluşturur:

“Maveraünehir'dir tarihte bizlere vatan,

Az gelir bizler sana hizmette olsak can u ten.” (Kasimov, 2009, s. 135).

Tevellâ, vatanı Maveraünnehir yani Türkistan olarak sembolize etmiştir. Vatan, üzerinde halk olduğu için halkın varlığıyla kutsaldır. Vatan kavramı her daim millet, halk fikirleriyle ele alınmıştır. Vatan sevgisi her şeyden evvel vatan toprağını ve yaşayan halkı bağımsızlığına kavuşturmakla başlar.

ИЛТИЖО	İLTİCA
“Шоҳимардон тоғларига юр, Пешонага тегсин шамоли. Чикайлигу нигоҳи мағрур, Колдирайлик шаҳарни холи. Пешонага тегсин шамоли. ... 1965” (Ali, 1997, s. 101).	Şahimerdan dağlarına yürü, Alnına değip rüzgârı. Çıkalım mağrur bakışla, Rahat bırakalım şehri. Alnına değip rüzgârı.

Şahimerdan, Özbekistan ilidir. Küçük bir şehirdir. Dağlık bir bölgede yer alır. Talas Ala Dağları’nın bir parçasını oluşturur. Şair, vatanındaki Şahimerdan Dağlarını dahi özlemektedir. Şehri rahat bırakalım ifadesi ile şehir hayatının karmaşasından, yapaylığından uzaklaşmak istediği anlaşılmaktadır. Kent yaşamındaki sıkıntılardan, zorluklardan Şahimerdan’da temiz havayı içine çekerek dinlenme ve kendini dinleme arzusu içinde olmuştur.

Ziya Gökalp’in 1991 yılında Selanik gazetesi Rumeli ve Genç Kalemler dergisinde yayımladığı Turan isimli şiiri:

“Vatan ne Türkiyedir Türklere, ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...

Gökalp, bütün Türk uluslarının, Osmanlıların, Azerbaycan ve Kırım Türklerinin, Türkmenlerin, Kırgızların, v.b. potansiyel olarak bir tek ulus meydana getirdiklerinin su götürmez bir gerçek olduğunu belirtir” (Heyd, 2002, s. 128). Tüm Türklerin ortak bir kültürü var ettikleri, benzer gelenek ve görenekleri bulunduğu ve lehçe farklılıkları yer alsa da aynı dili konuştukları esastır.

Ziya Gökalp “Kızıl Destan” şiiri:

“Düşmanın ülkesi viran olacak.

Türkiye büyüüp Turan olacak” (Heyd, 2002, s. 129).

Ziya Gökalp’in 1911 yılında yayımladığı Turan şiiri, Türkçülüğün sembolü olarak kabul edilir. Türkçülüğün öncü esaslarından biri halka doğru gitmektir diyen

Gökalp'in tüm öğretilerinin özü Turan şiirinde kendisini gösterir. Gökalp aynı zamanda İstanbul'da Türk Ocağı'nın yayın organı olan ve Yusuf Akçura tarafından hazırlanan Türk Yurdu dergisinde makaleler yazmıştır. (1918) Türkçülük ve milli uyanış meselesine dair ülküsünü devam ettirmiştir (Heyd, 2002).

4.2 Halk Bilimi (Folklor) Temalı Şiirler

Halk bilimi, doğumdan ölüme kadar insanların yaşamında yer alan maddi ve manevi bütün kültür öğelerini bilimsel olarak derleyen, araştıran, değerlendiren ve bunların sistematik bir açıklamasını yaparak insanlığın kültür tarihini ve özellikle halk kültürünün genel gelişme kurallarını inceleyen, kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyip ortaya koyan, gerektiğinde de bu bilimsel sonuçları halkın yararına olacak biçimde düzenleyip halka aktaran bir bilim dalıdır. Halk bilimi insanların yaşadığı kesimi ve çevreyi daha iyi tanımasını, yorumlamasını ve değerlendirmesini sağlayarak halkın düşünce, duygu ve sezgisinin temeldeki karakteristiklerini yakalamasını sağlar.⁴

Folklor (halk bilimi); millet, vatan, dil, inanç kavramları ile eş zamanlı oluşmuştur. Toplumsal ve kültürel zeminde her bir kavram birbirine ihtiyaç duymuştur ve birbiriyle ilişki göstermiştir. Yerel toplulukların kendilerini ifade etme şekli folklor bilimi sayesinde aydınlatılabilmektedir. Toplumun içinden toplanan ve derlenen folklorik (halk bilimsel) unsurlar, toplumların ayırt edilen özellikleri ile benzer niteliklerini kaydetmeye imkân sağlamıştır. Millî sınırlar içerisinde folklor unsurlarının araştırılması ve derlenmesinin tamamlanmasıyla, milletin varlığı, milletin kimliği millete kanıtlanmıştır. Folklor araştırmaları sadece vatan sevgisi ve milliyetçilik ile açıklanamaz, aynı zamanda toplum yaşamı için işlevsel bir kaynaktır. Yusuf Akçura folklor ismini, filoloji (dil bilimi) disiplininin içerisine konumlandırmıştır. Folklor terimini ulus dışına tanıtan ilk Osmanlı aydını Rıza Tevfik Bölükbaşı'dır. Ziya Gökalp folklor teriminin yerine, halkiyat terimini kullanmıştır (Öztürkmen, 2014). "Gökalp, halkiyatı, "kaideleri yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soyda

⁴ Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, Karahan Kitabevi, Adana 2011, Önsöz.

uzayıp giden manevi medeniyeti mütalaa eden ilim” olarak tanımlıyordu” (Öztürkmen, 2014, s. 29-30).

“Halk bilimi veya folkloristik bilimi insan davranışlarını ve geleneklerini, objesi olan insanı daha iyi anlamaya ve onunla ilgili daha derin bir bilgiye kavuşmak amacıyla on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan bağımsız bir bilim dalıdır” (Çobanoğlu, 1999, s. 5).

Folklor, halkı tanımak demektir. Halkın geçmişten günümüze getirdiği kültürüne, kültürel unsurlarına eğilmek gerekir. Gelenekler, örfler, âdetler, töreler, hukuk, mutfak kültürü, müzik, şenlik ve tüm törenleri, edebiyatı, sanatı, bilimi vb. millî kültür unsurlarını yaşamına nasıl uyguluyor olduğunu gözlemlemeden halk kültürü veya folklor saptanamaz. Halk bilimi kültürel öğelerle şekillenir. Halkın davranış kalıpları millî kültürün yansımaları ile halk biliminin konu alanına girer. Millî kültür ise, kuşaktan kuşağa geçiş özelliği gösteren, milletlerin diğer milletlerden ayrımlarını ortaya koyan bir üst kimlik göstergesidir. Kültür öğelerinin milletler arası değişim göstermesi coğrafi, iktisadi ve siyasi etkileri nedeniyle gerçekleşir. Milletlerin kendi özelliklerinde yaşadıkları kültürel norm ve değerler, ulusun ait olduğu millî kültür belirler.

Özbek Türkleri folkloruna dair ilk araştırmalar Rus bilim insanları ve seyyahlar tarafından 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yazılmış olan seyahatnamelerde yer almıştır. Örnek çalışmalar: A. N. Samoyloviç - Annamurad Baba, Erin Er Kılğan Hatın, A. Vasilev - Hırsıtdin Palvan, Şahzade Nazar Muhammed va Melika Nazar Bibi, N. Lyapunova - Şirin Kız, A. A. Kuşakeviç - Ferhat va Şirin, Rus şarkiyatçı N. P. Ostrovmov Özbek halk masallarını, atasözlerini, deyimlerini, halk tiyatrosunu inceleyip çalışmalar yapmıştır. Diğer bir Rus şarkiyatçı A. L. Kun, Özbekistan’ın Semerkant şehrinde Köroğlu destanı ile ilgili kayıtlar gerçekleştirmiştir. 19. yüzyıl sonundaki sözlü ve yazılı kaynak araştırmaları neticesinde Tulumbiy (Edige), Köroğlu, Tahir va Zuhra, Yusuf va Ahmad, Rustemi Destan, Âşık Garip, Şahsanam, Bahram va Gülendam, Dilaram, Hasan Batrak, Gülnar Peri, Gülgerah, Boz Yiğit, Yunus Peri, Aldarköse, Şaybanihan, Hurilika ve Hamra, Çar Darveş (Dört Derviş) isimli destanların varyantları yayımlanmıştır. Özbek dil bilimi profesörü ve halk

bilimci Gazi Âlim Yunusov, Özbek halk şairi Fazıl Yoldaşoğlu ve bahşi Hamrakul'dan Alpamış destanının bir bölümü derlemiştir. Özbek dil bilimci, halk araştırmacısı, gazeteci Bekcan Rahmanov 1923'te Harezmi'de 564 atasözü ve deyişi derleyerek yayımlamıştır. Özbek folklorcu Hadi Zarifov, Özbek halk şairi Fazıl Yoldaşoğlu'ndan derlemiş olduğu Şaybanihan destanını yayımlamıştır. Makale türündeki örnekler ise Hadi Zarifov'un Sözlü Edebiyat Hakkında Bazı Düşünceler, Özbekistan'da Sovyet Folkloru, Küntuğmuş Destanı Hakkında; Mansur Afzalov'un Uluğ Vatan Uruşu Devri Folkloru, Bekmurad Bahşi, Şerabad Destançıları; Atacan Haşim'in Ekim İhtilalinden Önceki Folklor, Özbek Folkloru Doğrultusunda; Hasan Polat'ın Folklor isimli makalesi örnek oluşturmaktadır. Özbek halkının vatan hissi ve millî kahramanlık hikâyelerinden yararlanan folklor çalışmaları kapsamında Yusuf Sultanov, Hadi Zarifov, Mansur Afzalov, Maksud Şayhzada, Şakir Süleyman, Hamid Alimcan, Büyük Karimov gibi halk bilimciler ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda yayımladıkları Özbek halk destanları: Şirin ile Şakar, Kündüz bilan Yulduz, Ravşan, Alpamış, Arzıgül, Rustamhan, Tolak Batır, Çambıl Kamali, Huşgeldi, Balagardan, Malika Ayyar, Yadgar, Muradhan, Han Dallı, Zülfizar bilan Avazhan, Goroğlining Togılışı'dır. Özbek halk bilimci, şair Muzayyana Alaviya 1959 yılında Özbek Halk Koşıkları isimli eseriyle koşma türündeki şiirleri tahlil etmiştir. Özbek halk masalları alanında Mansur Afzalov katkıda bulunmuştur. Afzalov, 1964 yılında Özbek Halk Ertakları (Masalları) Hakkında kitabında Özbek masallarını konularına uygun tasnif ederek incelemiştir. Özbek masal araştırmacısı K. İmamov da 1974 yılında Özbek Satirik Ertakları kitabında; masalların çeşitleri, özellikleri, kahramanları, motifleri hakkında bilgiler vermiştir. Z. Husaynova 1966'da derlediği bilmeceyi, Özbek Tapışmakları eserinde bilimsel olarak ele almıştır. Halk edebiyatı kısmında ise 1974 yılında H. M. Mallaev'in Alişer Navaiy Va Halk İcadıyeti isimli eseri, Nevai'nin eserlerinde yer alan folklor öğelerini; destanlarının varyantlarını işlemiştir. Özbek halk kültüründe destanların öne çıkması, Özbekistan'da halk bilimi çerçevesinde daha çok sözlü kültüre yönelim olduğu sonucunu içerir. Özbek halk sanatçıları bilhassa kahramanlık konusuna değinmiştir (Çınar, 1996).

Türk dünyasının ortak kültürel unsurlarından birisi âşıklık geleneğidir. Özbek Türklerinde âşık, halk kahramanı olarak tasvir edilir. Halkın yaşayışını, duyusunu, tarihini yansıtan kişidir. Âşıklık bir gelenek olarak vatana bağlılığı, kahramanlığı,

doğruluğu ve milletin zihniyetini ifade eder. Özbek âşıklık geleneğinde âşığın diğer isimleri bahşı ve akın şeklinde söylenmiştir. Özbek halk destanlarını dile getiren isimlere destancı denmiştir. Köroğlu destanını söyleyen kişilere Köroğlıhan denmiştir. Oluşumu Orta Asya’da başlayan ve Anadolu coğrafyasına yayılan Türk âşıklık geleneğinde şiirler her daim ezgili biçimde ve müzik aleti kullanılarak icra edilmiştir. Özbekistan’da müzik aleti: Dutar ve dombra isminde iki teli bulunan çalgılardır. Şiirler doğaçlama olarak yaratılmıştır. Doğaçlama söylenen şiirler, Türk dünyası ozanlarının (âşıklarının) ortak özelliklerinden biridir. Türk dünyası âşıklık geleneği adına ortak olan diğer bir hususu atışmalar oluşturur. Atışma, halkın sözlü geleneği içerisinde toylarda, bayramlarda, evlenme gibi özel günlerde yapılır. Âşıklar atışma esnasında şairlik yönlerini sergilemektedir. Özbekistan’da yapılan bir başka âşık atışmasında destanların söylenmesi söz konusudur. Destanın bir kesitini dile getiren âşık, bir yerde sözünü keserek diğer âşığın kalan kısmından devam etmesini bekler. Özbeklerde diğer bir atışma şekli ise müziklidir. Müzikli atışmaya küy tartuv veya küy tartmak denilmiştir. Destan atışmasında en önemli unsur söz iken küy tartuvda ise ezgiyi söyleyen âşık, sözünü bir yerde keserek diğer âşığın kalan yerden ezgiyi sürdürmesini bekler. Özbeklerde küy çıkaran kişiye Bala Bahşı küyü, Kadir Bahşı küyü, Abdullah Bahşı küyü, âlimi küyü, kelin ay, izzet ay, dombra kaytarma gibi isimler verilir. Bahşılık geleneğinde tüm Türk dünyasında olduğu üzere usta-çırak ilişkisi geçerlidir. Çırak, ustasından el aldığı anda çıraklık dönemini noktalar ve usta olarak anılır. Özbek Türklerinde ustadan el alınma durumuna fatiha almak denilmiştir. İyi bir bahşı ahlaklı, yanık sesli, sazını yani dombrasını iyi çalabilen kişidir. Özbek bahşıları çoğunlukla tarih ve kahramanlık konulu şiirler seslendirmiştir. Özbekistan’ın içinde Harezm, Kamay, Nurata, Yarkent, Katırkışlak âşık ekolleridir. Türk dünyasında iki çeşit âşık değişti vardır: Serbest değişler ve sistemli değişlerdir. Özbekistan’da Harezm, Surhanderya, Semerkant, Kaşkıderya bölgelerinde hâlâ bahşılık geleneği sürdürülmektedir (Çınar, 1996).

Kültür, toplumların sosyal etkileşim aracılığıyla nesilden nesile ilettiği maddi, manevi yaşayış biçimlerinin vücut bulduğu ve bireye kimlik kazandıran süreçlerin toplamıdır. Geçmiş beraber yaşamış olup dil, gelenek, âdet bakımından ortak zihniyet ve norm taşıyan insanların yaşam biçimi kültürdür. Giyim, yeme-içme, sanat, bayram, doğum, evlenme, ölüm ananeleri, toplumun hafızasına yerleşmiş ortak kültürel unsurlardır.

Bağımsızlık, vatan, ahlak hususu toplumun kolektif bilincini şekillendirir. Kültürel değerler ve kolektif bilinç, topluma ait millî bir kimlik oluşturmaktadır (Tural, 1988).

...

“Halk isyanı saltanatı yok etti,
Halk istedi, tac ve tahtlar yıkıldı...

Halk isterse hür olsun bu ülke,
Gitsin onun başındaki gölge.
Bir ayaklanır, bir köpürür, bir kaynar,
Bir arzular, bir heyecanlanır, bir kımıldar,

Yokluğu da, açlığı da yok eder,” (Akar vd., 1994, s. 148).

...

Çolpan, *Uyganış*’dan, (s. 11). Çev.: Timur Kocaoglu.

ТОМ БОШИДА ЁЙИЛГАН ХИРМОН...	DAM BAŞINA YIĞILI HARMAN...
“Том бошида ёйилган хирмон, Дон шопирап бугдойранг аёл. ... Ғув-гун эсиб колар шабада, Дон куйилар ғалвирдан шов-шув. ... Дон шовуллар, шовуллар хаёл, Мавжудот ҳам кайтарар садо. Эсишини ҳеч қўймас шамол, Ғалвирда ҳам дон бўлмас адо... 1967” (Ali, 1997, s. 11).	Dam başına yığılı harman, Buğday eler esmer bir kadın. ... Esen rüzgârda, Aşağıya akar tahıl/buğday. ... Buğday ses yayar, ses yayar hayal, Yaradılış da tekrarlar onu. Durmadan eser rüzgâr, Elekte de hiç bitmez buğday...

Kültür her toplumda farklı, kendine has davranış ve yaşayış tarzı içerir. Milletleri birbirinden millî kültür unsurlarıyla ayırt etmek mümkündür. Buğday eleme âdeti de kültüre yani folklore ait bir unsurdur. Özbekistan’da kadınlar tarlada sabah akşam çalışır; ürün ekimi, hasadı yaparlar. Özbekistan buğday üretiminde ve kullanımında Orta Asya ve dünya ülkeleri arasında ön plana çıkmıştır. “Orta Asya ülkeleri yıllık 23

milyon ton buğday üretimi ile dünya buğday üretiminin %3'nü karşılamaktadır. Orta Asya bölgesinde en önemli buğday üretici ülkeler ise Kazakistan ve Özbekistan'dır" (Bashimov, 2021, s. 74). Kültür kelimesinin neyi ifade ettiğini açıklayan antropolog Edward Burnett Tylor şu sözleri kullanmıştır: "Bilgiyi, imanı, sanatı, ahlâkı, hukuku, örf-âdeti ve insanın cemiyetin bir üyesi olması dolayısı ile kazandığı çeşitli diğer bütün mahâret ve itiyatları ihtiva eden mürekkep bir bütün" (Tural, 1988, s. 34).

УЙҒОНИШ	UYANIŞ
... “Зил-замбил копкоккли Сандик ичидан Авайлаб олинар Атлас куйлаклар. Кизлар кийиб ўтар ... 1973” (Ali, 1997, s. 12).	... El işlemeli Sandık içinden Özenle çıkartılır Atlas elbiseler. Kızlar giyinmiş geçiyor ...

Atlas: Özbekistan'da üretilen kumaş türüdür. Özbek kültürüne has atlas kumaşı: “Her bir milletin kendine öz örf-âdetleri olduğu gibi Özbek Türklerinin de binlerce asırlara dayalı örf-âdetleri vardır. Geleneksel kıyafetlerini günlük yaşamda da giyerek milliliğini günümüze kadar sürdüren bir millet olabilmektedirler. Özbeklerin bu kumaşı halkının millî simgesi hâline gelmiştir. Bu ipek kumaşın ismi ‘Atlas’tır. Atlas kelimesi Arapça kökenli olup düz ve pürüzsüz anlamına gelmektedir. Atlas kumaşının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Kökeni Özbekistan’ın Marg’ilon (Margilan) ilinde atılmış, orada geliştirilmiştir. Daha sonra da bu desenli ipek kumaşı sanatı başka yerlere de dağıtılmıştır. Bu kumaş geçmişten günümüze kadar Özbeklerin gururla dünyaya sundukları nimetlerindendir. UNESCO’nun 4-9 Aralık 2017 tarihlerinde Güney Kore’de yapılan toplantısında atlas ve atlas kumaşları dokuma geleneği Somut Olmayan Kültürel Miraslar arasına dâhil edildi.”⁵ Özbek folkloruna ait bir üründür.

⁵ Ruhsara Yusupova, *Özbek Atlası*, <https://orhaajans.com/ozbek-atlasi/>, Ortalık Haber Ajansı, 20.10.2023

БАҲОР КЕЛГАНДА	BAHAR GELDİĞİNDE
...	...
“Осмонга теппа-тенг	Göklere denk
Ўзбекнинг найкали	Özbek'in tarlası
Кузимни тулдирса	Gözümü doldursa
Лолага буялиб,	Laleler boyunca,
...	...
Мен баҳор келганда	Ben bahar geldiğinde
Кўзларга бокаман.	Gözlere bakarım.
...	...
Тупрокка ранг берган	Toprağa renk veren
Буғдойранг чехралар...	Buğday renginde yüzler...
...	...
1968”	...
(Ali, 1997, s. 17-18).	

Türk halk bilimini oluşturan öğelerin aktarılmasında Özbekistan coğrafyası taşıyıcı rolde olmuştur. Sovyetler Birliği himayesinde olan Özbekistan buna rağmen millî kimliğini var Türk kültürüne sahip çıkmıştır (Uçar, 2007). Tüm kültürlerde olduğu gibi Özbek kültüründe de doğa ile ilişkili gelenek ve görenekler toplumsal yaşam içinde önemli yer teşkil etmiştir. Lale Seyli, Özbek halkının eski ve milli şenliklerinden biridir. “Lale şenliği Nevruz bayramından sonra nisanın sonu mayısın başlarında laleler açıldığı dönemde gerçekleştirilmektedir. Bahar şenlikleri dışında güz mevsimlerinde de kutlanan özel gün ve şenlikler vardır. Bunlardan biri hasat bayramı olup günümüzde şehir merkezlerinde de kutlanmaya başlanmıştır” (Hatunoğlu ve Ashirov, 2015, s. 120).

МОМАҚАЙМОК	KARAHİNDİBA
“«Момақаймок, тебранасан шамолда, Эндигина ўтказилган ниҳолдай.	«Karahindiba, sallanırsın rüzgârda, Yeni dikilmiş fidan gibi.
...	...
Райҳонларга тожинг кўз-кўз этасан, Ўсиб-ўсиб қуёшгача етасан!»	Reyhanlara tacını gösterirsin, Büyüye büyüye güneşe yetişirsin!»
...	...
1973” (Ali, 1997, s. 19).	

Karahindiba (*Taraxacum officinale*), papatyagiller (*Asteraceae*) familyasından yaygın bir bitki türü. Çiçekleri sarı, yaprakları yeşil olsa da bitkinin adına “karahindiba” denilmiştir. Mısır ve Kıpçak Türkler'nin “katagan”, Çağatay Türklerinin “saçratku” olarak bildikleri bu bitki günümüze “karahindiba” olarak gelmiştir. Tüm Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya olmak üzere dünyanın hemen her yerinde görülen yaklaşık

100 çeşidiyle kozmopolit bir türdür.⁶ Yunan mitolojisine göre karahindiba, Güneş tanrısı Apollon'un oğlu Phaeton'un, güneş arabasının hareket ederken saçtığı tozlarından büyüyen bir çiçek. Büyü tanrıçası Hecate, güçlensin ve Minatour ile dövüşsün diye Theseus'u bir ay boyunca karahindiba ile beslemiş. Çinlilerin 7. yüzyıldan beri kullandığı karahindibayı, ancak 11. yüzyılda tıp âlimi İbn-i Sina sayesinde tanımışız. Batı'ya da Türklerin göçüyle yayılmış ve 16. yüzyıldan itibaren tıpta kullanımı da yaygınlaşmış. İbn-i Sina hazırladığı “Hindiba Risalesi” adlı kitapçıkta, bitkinin yaprakları yıkanmadan ve soğuk su ile yapılan ekstrelerinin kullanılması gerektiğini söylüyor. Antik dönemlerden beri “aydınlanmanın” sembolüdür.⁷

УЛОК	ULAK
...	...
“Ҳой, полвон!	Hey kahraman!
Ҳой!	Hey!
Улокни торт,	Ulağı çek,
...	...
Тулпорингта камчини бос!	Tulparını(at) kamçıla!
Асабингни тобла, хей!	Sinirini dizginle!
...	...
1963” (Ali, 1997, s. 43).	

Kökbörü oyunu Kırgızların millî oyunudur. Kökbörü oyunu, Kırgızların yanı sıra başta Kazaklar ve Özbekler olmak üzere Asya'daki pek çok Türk boyunun da vazgeçilmez oyunları arasında olup bugün hâlâ bütün canlılığıyla yaşatılmaktadır. Anadolu'daki “Öndül Kapmaca” diye bilinen oyun kısmen bu oyunun izlerini taşımaktadır. Kırgızlar bu oyuna “Kökbörü”, Kazaklar “Kökpar”, Farslar ise “Bozkaşı” derler. Bunun yanında Farsça'dan girmiş olan “çobandes” sözü de Kırgızca kökbörüçü kelimesiyle karşılaşmıştır. Kırgızlar buna “ulak çekme” de derler. Orta Asya'nın bazı bölgelerinde Kökbörünün oyununun diğer ismi ulak çekmedir. Kırgızlara ait Manas destanında kökbörü oyunu yer almıştır. Bu sayede ulak çekme oyununun köken olarak eskiye dayandığı kanıtlanmaktadır. Kökbörü oyunu Türklerin en eski atlı oyunlarından. At yarışları, atlı okçuluk, atlı cirit ve kökbörü gibi oyunlar kültürel süreklilik içinde sürdürülmüştür. Bozkır konar-göçerliğinin ana unsuru attır. Atlı göçebelik, Orta Asya

⁶ Wikipedia, **Karahindiba**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Karahindiba>, 25.12.2023

⁷ Benan Kapucu, **Hindiba: Güneşin ve Aydınlanmanın Sembolü**, <https://acikradyo.com.tr/botanitopya/hindiba-gunesin-ve-aydinlanmanin-sembolu>, Anafor Radyo Yayıncılık A.Ş. Açık Radyo, 11.05.2023

bozkır toplumlarını diğerlerinden ayıran temel özelliklerden biridir. Özellikle Ural ve Altay Dağları arasında uzanan bozkırlardaki atlı kültür sayesinde at besleyiciliği ortaya çıkmıştır. Attan yalnız yük taşımakta değil avcılık ve beslenme konusunda da yararlanılmıştır (Kafesoğlu, 1989).

Tulpar, Türk mitolojisinde ismi geçen olağanüstü kanatlı at figürüdür. Yunan mitolojisinde Pegasus ile benzerlik taşır. Kırgızların destanı Manas'ta da uçan kanatlı at konu edilmiştir Tulpar at aynı zamanda Altay mitolojisinde de yer almıştır. Manas destanı özelinde tulpar için rüzgârdan bile hızlı koşan efsanevi at denmiştir. Çeçenlerde Turpal ismiyle yer alır. Türklerin Gök Tanrı inancında at önemli bir yer teşkil eder. Olağanüstü nitelikler sergiler. Rüzgârdan bile hızlı koşar biçiminde betimlenir. Başkurt efsanelerine göre ise tulparların kanatlarını herhangi bir insan göremez. Kanatlarını sadece karanlık ortamda açarlar (Baydemir, 2013).

ОВЧИЛАР	AVCILAR
“Энивой мерган ўғлига деди окшом маҳали: «Бир газага чикайлик! Оби ҳаво жуда мос! ... Илвасин кайда бўлса етиб келмай куймайдир. Субҳи содикда ушлар кукка парвоз килади, Энчил булсанг отиб кол! - Эшвой мерган шундай дер. - ... 1971” (Ali, 1997, s. 44).	Eşvoy (şahıs ismi) dedi oğluna akşam zamanı/vakti: «Bir ava çıkalım! Hava çok Uygun! ... Et için avlanan hayvan sonuçta yetişip Gelmeden bırakmaz. Yaradılışı sadık kuşlar göklere uçar Gelir, Hızlı isen vur hadi! – Eşvoy Okçu/Nişancı böyle der. -

Türkler, Eski Türk dönemlerinden itibaren ok ve yay farklı anlamlar atfetmiştir. Ok ve yay Türklerde hükümlerlik simgesidir. Türkler Orta Asya'dan göç edince gittikleri her coğrafyaya ok ve yay kültürlerini taşımışlardır. Oğuz Kağan, Gün, Ay ve Yıldız isimli üç büyük oğluna Bozok ismini vermiş, Gök, Dağ ve Deniz isimli diğer üç oğluna ise Üçok isimlendirmesi yapmıştır. Oğuz Kağan destanında da hem çocuklarının adları hem de ok ve yayın Türk avcılığındaki mahiyeti anlatılagelmiştir. Türklerin oka verdikleri önemi yansıtmaları bakımından değer taşır. Çin kaynaklarında da Eski Türklerde ok ve yay yapımı sıklıkla bahsedilmiştir. Ok kelimesi, Eski Türklerdeki kabileleri birbirinden ayırmak için tercih edilmiştir. Oğuz Kağan destanında geçen

Üçok, Üçkabile anlamında kullanılmıştır. Türklerin kültürel olarak törenlerinde, eğlencelerinde okçuluk hünelerinin sahnelenmesi gelenekseldir. Osmanlı Devleti'nde de okçuluğa önem atfedilmiştir. Okçuların savaşılar iyi hazırlanmasına dikkat edilmiştir. Beylikler dönemi ve Osmanlı devleti dönemlerinde okçu birlikleri kurulmuş ve savaşlarda kritik rol oynamışlardır. Okçuluk ve avcılık, Türk kültüründe (Eski Türkler ve Ön Asya/Orta Asya Türkleri) kökeni çok eski bir uğraşıdır. Millî kültürün bir parçasıdır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan av avlamak, kuş kuşlamak deyimleri daha eski dönemlerde de karşımıza çıkmaktadır. Yenisey Yazıtları örnek verilebilir (Ögel, 1988).

Kaşgarlı Mahmud Divanu Lügati't Türk eserinde at için, "Türk'ün kanadı" benzetmesinde bulunmuştur. Alp Er Tunga'nın görüşü şu yönde olmuştur: "At er kişi için gereklidir." Türk kültürü için at, kutsal görülen hayvandır. Türk kültürünün ilk dönemi atlı-göçebe kültür üzeredir. Orta Asya'dan göç etme atlı birliklerle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca savaşlar da atlı birlikler oluşturularak yapılmıştır. Göktürk Kitabeleri ve Divanu Lügati't Türk kaynağı konuya fazlaca değinmiştir. Orta Asya Türk kültüründe at sadece binek hayvanı olarak yer almamıştır. Ekonomik, siyasi ve askeri faaliyetlerde at, kült bir sembol kabul edilmiştir. Asya Hunları tarafından atın evcilleştirilmesiyle yerleşik hayat yani tarıma dayalı hayvancılık başlamıştır. Divanu Lügati't Türk'te kahramanlık göstergesi sayılan atlı oyunlar ile ilgili bilgiler bulunur. Atlı yarış (gökböri) ve ok atma yarışında kazanan kişiye ödül olarak at verilmiştir. Orta Asya Türk geleneğinde atın kuyruk kılı, kopuz teli yapımı için kullanılmıştır. Yakut Türk geleneğinde atalarının gökyüzünden gelen yarı insan, yarı at şeklindeki bir varlıktan türemiş olduğu rivayet edilir. Tatar, Kırgız, Yakut, Kazak, Altay Türklerinde at sütü (kımız) ve etine günümüzde de önem atfedilmektedir. Türk kültüründe atın mevcudiyeti ve değerini anlatan diğer kaynak Manas destanıdır. Manas destanında atlı yarışlardan epey söz edilmiştir. At kahramanlıkla sembolize edilmiştir. Yuğ ve av törenleri ile şenliklerde at yarışı yapılmıştır. At yarışı sonrası aş verilmiş, kımız dağıtılmış, develer kesilmiştir. Ölünün ruhuna veya Tanrıya ithafen at kurban etmek, eski Türk geleneğine ait bir inanış olarak Manas destanında geçmektedir. Türklerin, Asya Hun İmparatorluğu döneminde Mete Han'ın tahta çıkması ile yani M.Ö. 209'da, kullanmış olduğu On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ne ismini veren hayvanlardan biri: At'tır. Manas destanı içeriğinde at yılı için uğurlu yıl tabiri kullanılmıştır. Türk

kültüründe at ile ilişkili motifler yer bulmuştur. Battal Gazi destanında Battal Gazi'nin atı, Köroğlu destanında Köroğlu'nun kır atı, Şah İsmail'in kamer tayı ab-ı hayat içerek ölümsüz olmuş mistik bir attır (Çınar, 1993).

ДАЛАЛАРГА ҚИЛАЙЛИК ТАЪЗИМ	TARLALARA BOYUN EĞELİM
... “Ташламасдан бир зум шаҳарни. Мен далалар куйнида кутдим, ... Бу далалар бағри шунака кенгки, Олам дардларини йиғса бўлади, Кенгликда нак еру осмонга тенгки, Олам кувончлари сигса бўлади! Унда кузак кезмокда хозир, Балки йўқдир хандон лолалар. ... 1965” (Ali, 1997, s. 50).	... Bırakmadan bir an bile şehri. Ben tarlaların bağrında bekledim, ... Bu tarlaların bağı o kadar geniş ki Âlemin dertlerini sığdırmak mümkün, Genişliği tam gökyüzüne denk, Âlemin sevinçlerini sığdırmak Mümkün! Şimdi orada sonbahar gezer, Belki yoktur hürrem leleler.

Tarlada çalışma geleneği Özbek halk kültürüne yer etmiştir. Özbek kadınlarının yılmadan, yorulmadan tarlalarda gerek lale gerek buğday veya pamuk üretimi yapması Özbek toplumunun çiftçi bir toplum olduğunu da göstermiştir. Kültürü oluşturan öğelerin başında gelenekler gelir. Gelenek, toplum hayatında süreklilik arz eden davranış ve yaşayış tarzını ifade eder. Gelenekler sözlü ve yazılı iletişim kanalıyla diğer nesillere aktarılır. Nesillerin ihtiyaçlarına göre gelenekler de değişkenlik gösterebilme iradesini saklı tutar. Milletin ihtiyaçlarına cevap verme noktasında dinamik bir süreç içeren gelenek unsuru, başka kültürlerin etkisiyle yabancılaşma içine girmekten kaçınır. Millî kimliği korumak amacıyla milletin var ettiği gelenekler bir kılavuz özelliği taşımaktadır. Sözlü ve yazılı kültürden yararlanarak gelenekler oluşur, geleneklerin yansıması millî kültürü belirginleştirir. Nihayetinde gelenekler ve millî kültür birleşimi, millî kimlik çatısını meydana getirmiştir.

ГУЛГА	GÜLE
“Севишимнинг сабаби не, Бо и лесна стана мама и гул? Хандон отиб кулишларингу Рангин бўлиб туришингдан-мас. ... Очиб буюк ишқингни, Мўътабар Ватанимга Армуғон этганинг-чун, Севаман сени, хой гул! 1961” (Ali, 1997, s. 53).	Sevmemin sebebi ne, Biliyor musun gül? Kahkahayla gülüşlerin Renginin duruşundan mest olup. ... Açıp büyük tutkunu, Kutsal vatanıma Armağan ettiğin için Seviyorum seni, hey gül!

Özbekistan’ın Nemengan shahri “gül şehri” olarak bilinmektedir. Özbekler 64 yıldır Mayıs ve Temmuz ayları içerisinde Nemengan’da Gül Bayramı düzenlemiştir (Devlet, 1989). Şiirde, halk botanigine ait gül bitkisinden bahsedilmekle birlikte vatani yani Özbekistan’ı tanıtan ve simgeleyen bir folklorik öge olması üzerinde durulmuştur. Halk bilimi alanında halk tabiatı, halk botanigi de yer almıştır. Coğrafyanın sağladığı veya sebep olduğu koşullar dolayısıyla ürünlerin Orta Asya’nın farklı bölgelerinde hatta Özbekistan sınırları içinde bile çeşitlilik göstermesi tabii bir durumdur.

ЧОЛЛАП	DEDELER / İHTİYARLAR
... “Пахта ҳазилмиди, иши кўп оғир, ... Сиз сомса пиширинг, сиз - ёғли патир, Мен - палов, ошни ҳам согинишгандир... ... Оқ пахта очилса, оқ дилга хузур, ... 1972” (Ali, 1997, s. 55).	... Pamuk kolay mıdır, çoktur zor işi, ... Siz sama (samsa böreği), yağlı patir (ekmek) pişirin/yapın, Ben - pilav-aş, onu da Özlemişlerdir... ... Beyaz pamuk açarsa, beyaz gönüle Huzur,

Özbek kültüründe Sama (Samsa böreği) ve Pilav-aş (Özbek pilavı) meşhurdur. Halk mutfağı, yeme-içme kültürü halk bilimi için geniş bir kaynak oluşturur. Özbek toylarında, Nevruzlarında, ad günü merasimlerinde ve dinî bayramlarında Özbek pilavı ve samsa böreği yapılır. Hatta evlerinde misafir ağırladıklarında kişiye veya kişilere verdikleri değerden dolayı yine ünlü yemeklerinden Özbek pilavı ve samsa böreğini ikram ederler. Özbekler Orta Asya kültüründe misafirperverlikleriyle ön plana çıkan bir halktır. Özbek pilavı özel günlere mahsus büyük kazanlarda

pişirilmektedir. Özbekistan pamuk ürünü ile de meşhurdur. Pamuk tarlaları fazla olduğu için pamuk üretimi de hayli fazladır. İklim durumunun ve arazi şartlarının uygun olmasına paralel pamuk üretimi gerçekleştirilir. Pamuk yetiştiriciliği ve pamuk ihracatı yapılması ülke ekonomisi için önemli bir gelir kaynağını oluşturur. Halk ekonomisine katkı sağlar.

“Tarım alanında genellikle pamuk ekimi başta gelmektedir. Sovyet Rusya tarım politikasının sonucu olarak Özbekistan, Türkmenistan ve Tâcikistan Cumhuriyetleri’nde pamuk ekimine ağırlık verilmiştir. Bölgenin hububat ihtiyacı Kazakistan’dan temin edilmektedir. Fergana ve Zerefşân vâdileri, Amuderya’nın aşağı çığırlarında pamuk ekimi yapılmaktadır” (Castagne, 1980, s. 55).

КЎНГЛИМ Гули (Халк кўшиклари усулида)	GÖNLÜMÜN GÜLÜ (Halk şarkısı türünde)
...	...
Кўлдан ўрдak учибди, Нимадандир чўчибди. Ёрим кошин кароси Юрагига кўчибди. Хирмон сомонсиз бўлмас, Кўнгил гумонсиз бўлмас, Бу беш кунлик дунёда Умр армонсиз бўлмас...	Elden ördek uçmuş, Bir şeylerden korkmuş. Yârimin kaşının karası Kalbine göçmüş. Harman samansız olmaz, Gönül şüphesiz olmaz, Bu beş günlük dünyada Ömür ukdesiz olmaz...
...	...
Мен кайтарман кишлогимга, Униб-ўсган гулбоғимга. Парвонадай урилгани Ёниб турган чироғимга.	Ben dönerim köyüme, Yetiştigim gül bağima. Pervanenin çırpındığı Yanıp duran ışığıma.
...	...
Олисларда ҳориб юрдим, Кўп элларни бориб кўрдим. Баридан ҳам зўр экансан, Зўр экансан, она юртим!	Uzaklarda biz yorulduk, Birçok insan gidip gördüm. Hepsinden âlâymışsın, Âlâymışsın, ana vatanım!
...	...
1972 (Ali, 1997, s. 77-79)	

Özbek halk edebiyatı kültüründe atışma manileri bulunur. Manilerden bazıları düğünlerde söylenir. Erkekler ve kızlar karşılıklı gelip söyleşir. Oynarken icra edilen atışma manilerini iki kişi söyler. Karşılıklı söyleşme ve yarışma gibidir. Özbek halk edebiyatı sanatçıları yar-yarlar ve atışma manilerini eserlerinde dile getirmiştir. Şiir,

roman, hikâye ve dramlarda halk edebiyatı ürünlerinden de faydalanmışlardır. Halk bahşıları da destan türündeki eserlerde atışma manisi ve yar-yar halk türkülerini yaşatmıştır (Baydemir, 2013).

ЯНГИ ЙИЛ КЕЧАСИДА	YILBAŞI GECEСİNDE
Суҳбати соз эди, давра - киёмат! Лоладай кизармиш кадаҳлар бари. Юрак-юрагидан йигитга фақат, Фақат бахт тилашди ёру дўстлари. ...	Sohbet hoştu, ortam - değerli! Lale gibi kırmızı kadehlerin hepsi. Tüm kalpleriyle delikanlıya sadece, Mutluluk diledi arkadaşları. ...
1966". (Ali, 1997, s. 85).	

Türk mitolojisine göre 21 Aralık gecesi sona erdiğinde güneş daha fazla görünmeye başlar. Gündüzün uzamaya başladığı ilk gün 22 Aralık ise, yeni yılın ilk günü olarak kabul edilir. İsmen de “Nardugan” şeklinde telaffuz edilir. Yılbaşı gecesi, Türk mitolojisi özelinde ölümsüzlüğü simgeleyen ağaç olarak bilinen akçam ağaçları süslenerek etrafında şarkı söylenir. Yeni yıl geleneksel oyunlar oynanarak kutlanırdı. Akçam ağaçları halk bilimi bağlamında değerlendirildiğinde bir ağaç kültüdür.

КИЗЛАР ЎН ЕТТИГА КИРГАНДА	KIZLAR 17'SİNİ DOLDURDUĞUNDA
... “Бутана сув окар лим-лим, лиммо-лим, Сувдай олиб кетар кизлар хаёлин. Ўн еттинчи марта, ўн еттинчи бор Шундок кириб келар калбларга баҳор. ...	... Su akar dolu dolu, Şarıl şarıl, Sudan alır kızlar hayallerini. On yedinci kez, on yedi defa Böylece giriverir kalplere Bahar. ...
1978". (Ali, 1997, s. 86)	

Yakın tarihte Özbeklerde ve Türk kültüründe evlilik yaşı 17-18'dir. Şiirde de olgunluk, reşitlik betimlemesi yapılmıştır. Kızlar 17'sine adım attıklarında kültürlerinin getirisiyle evlilik düşünmeye başlamıştır. Günümüzde bile şehirden daha küçük mahallî yerleşimlerde evlilik yaşı 17-18 olarak görülür. Evlilik çağı, evlilik yaşı halk kültüründe geçiş dönemlerinden biridir (Doğum - Evlenme - Ölüm) (Artun, 2011).

ЁР-ЁР ЖАРАНГЛАЙДИ ТУН-КЕЧАЛАРДА	YAR-YAR VEDA ŞARKISI GECELEYİN
“«Ёр-ёр» жаранглайди тун-кечаларда, Тинмас чилдирманинг пак-пак овози. ... Шодликка бар берган йиги парвози. ... Оҳ, она ҳис этган тотли изтироб! Оҳ, кизнинг кувончи, турмуш йўриги! ... 1975” (Ali, 1997, s. 102).	«Yar-Yar» veda şarkısı Geceleyin, Durmak bilmez darbukanın sesi. ... Eğlenceye saklı ağlama sesi. ... Ah, annenin çektiği tatlı acı! Ah, kızının mutluluğu, hayat Düzeni!

Yar-Yar, Özbek halk edebiyatı ürünlerindendir. Özbek halk türküsü veya manisi olarak bilinir. Düğünlerde, nikâh törenlerinde söylenen yar-yar türkülerinin varlığı çok eskiye dayanır. Esasen kadınlar tarafından söylenen merasim şarkılarıdır. (Bazı yerlerde erkekler de söyler.) Yar-yarlar evlenecek kızlara baba evinden çıkarken söylenen manilerdir. Gerek düğünde ve gerek baba evinden çıkılırken kız tarafında oluşan hüznün, yar-yar türküleri ile dile getirilmiştir. Gelin kızın annesi hem sevinç hem üzüntü hisseder. Kızının dirliğini, düzenini düşündüğü için ağır basan taraf sevinçtir. Geleneksel ritüel olan hüznü türküler (yar-yar) söylenerek kız, doğup büyüdüğü evinden uğurlanmaktadır (Baydemir, 2013).

БУЛБУЛ	BÜLBÜL
“«Овози яхши-ку! Нимага, бово, Факат баҳор чоғи сайрайди булбул?» ... «Билиб ол!-дейди чол. -Булбул ҳам ёр деб, ... Ёрига етишгач, ташвиши ортиб, Шўрликнинг сайрашга вакти ҳам колмас!» 1973” (Ali, 1997, s. 106).	... «Sesi iyi ya! Neden dede, Sadece baharda şarkı söyler bülbül?» ... «Öğren der dede, -bülbül de Yâren, ... Yârenine yetişince telaşı çoğalıp, Biçarenin şarkı söylemeye hâli Kalmaz!»

Timur İmparatorluğu döneminde Maverâünnehir, Semerkant, Harezm, Horasan, Herat gibi kültürel bölgelerde edebî dil olan Doğu Türkçesi ile verilen eserler mevcuttur. Özellikle Nevaî'nin eserlerinde belirginleşmiş ve zenginleşmiş hâldedir. Özbekçenin ise başlı başına lehçe olması 17. yüzyılı bulmuştur. Türk Cumhuriyetleri Gül ve Bülbül

konulu birçok eser vücuda getirmiştir: Uygur Türklerinin halk edebiyatı geleneği ile kaleme aldığı Kızıl Gülüm adlı aşk ve kahramanlık konulu eser, Niyazi'nin Gül ü Bülbül isimli mesnevisi, Kırım Hanlarından Gazi Giray Han'ın yazdığı Gül ü Bülbül mesnevisi, Hırkatî'nin Muhabbetname ve Mihnetkam isimli mesnevisi, Molla Elem Şehryarî'nin Kaşgar'da Çağatay Türkçesi ile yazdığı Gül ü Bülbül mesnevisi örnek oluşturur. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri edebiyatı, Fars edebiyatı ve Türk edebiyatında Gül ve Bülbül konulu birçok şiir yazılmıştır. Bülbül'ün Gül'e olan aşkının anlatıldığı bu eserler hem alegorik hem de birçoğu tasavvufi niteliktedir. Tanrı'ya duyulan aşkı anlatır (Bakırcı, 2015).

Hemen her biçimde, türde ve konuda eserlerin kaleme alındığı Doğu Türklük sahasında gül ve bülbül temasıyla ilgili birçok dizenin yanı sıra, münazaraların ve başka müstakil eserlerin de yazıldığı bilinmektedir. Bu sahada yazılı ürünler dışında sözlü kültür geleneği içinde de gül ile bülbül temalı anlatılarla karşılaşmaktadır. Bunlardan biri de Uygur Türkleri arasında XIX. ve XX. yüzyıllarda yaygın olan “halk destanları” anlatma geleneği etrafında oluşturulmuş “Kızıl Gülüm” adlı aşk ve kahramanlık konulu anlatıdır (Bakırcı, 2015, s. 50).

ПОДШО ВА ШОИР Афсона	PADİŞAH VE ŞAİR Efsane
... “Насриддин Афанди юртга шох эмиш, Жанг ичра юрармиш у ҳам шу нафас. Юртга эса ёвлар бостириб келмиш... Одамнинг тушига нималар кирмас! Киличлар жаранги, отлар дупури, Ур-хо, ур, кичкирик - энг гўзал хаёт!”. ... (Ali, 1997, s. 125-126)	... Nesreddin (Nasreddin) Efendi yurtta Şah imiş, Savaşın ortasında gidiyormuş o da O nefes. Yurda da yabancılar saldırmış... İnsan rüyasında neler görmez! Kılıçların savaşı, atların sesi, Vur hadi vur, bağırtı en güzel Hayat!

Padişah ve Şair şiirinde Muhammed Ali Ahmedov, halk arasındaki bir efsaneyi dile getirmiştir. Nasreddin hoca şiirde şah pozisyonunda temsil edilmiştir. Türk anlatılarında ismi Nasreddin Hoca, Özbeklerin deyimi ile ise Hoca Nesreddin Efendi'dir. Tarihî İpek Yolu üzerinde yer alan Buhara ilinin simgelerinden birisidir. Özbekistan'ın Buhara ilinin Şirini köyünde doğduğu rivayet edilmiştir. Buhara Meydanı'nda eşeğine ters değil düz bindirilmiştir. Özbek yazınında Türk yazınında tasvir edildiği gibi şişman değil, ince ve uzun fizikte tasvir edilmiştir. Özbekçe'de

yaklaşık üç bin adet fıkra ve masalları olan Hoca Nesreddin, halk anlatılarının önemli bir figürüdür (Tokmakçioğlu, 1991).

ФАРДЛАР	FERDLER (FEDAİ)
“1 Календарь Олдида Отдинг бир кунингни йиртиб, ғижарималаб ... Ғазабдан сўзлашга қовушмайди лаб! 2 Агар сир-асроримни душман билмасин десанг, Дўстингга ҳам айтмагил, окилу доно эсанг... 3 Ҳажрингда чидамай хадсиз фироқка, Ўзимга келай деб кетдим йироққа...” (Ali, 1997, s. 143).	1 Takvimin Yanında / Önünde Atsin kopartıp bir gününü Buruşturup... Öfkeden ötürü konuşmuyor dudak! 2 Eğer sırlarımı düşman Bilmesin dersin, Dostuna da söyleme Eğer zeki ve akıllı isen... 3 Uğrunda dayanamayıp hadsiz fırağa, Kendime gelmek için gittim uzağa...

Muhammed Ali Ahmedov bu şiirinde bir farklılık yaparak Özbek halk bilimine ait bazı özlü sözleri, özdeyişleri bir araya getirmiştir.

- 1) Takvimin Yanında / Önünde: Şair geçmiş olan günün hüznünü ve hiddetini yaşamaktadır. Geride kalan gün için söylenebilecek kelime olmadığı fikrindedir.
- 2) Dost gördüklerimize kendimizle ilgili herhangi bir sırrımızı verdiğimizde gün gelir ki düşmanlık sergilediğinde o sırrı saklamayacağını vurgulamıştır. Şair, bugün dost görünenin yarın düşmanlık edebileceği ihtimalini aklında tutmuştur.
- 3) Yakınında olup ayrı kalmaya dayanamayan şair, kendi isteğiyle o kişiden daha uzaklara giderek yaşanılanları ve o kişiyi unutmak niyetindedir.

РУБОЙЛАР	RUBAİLER
1	1
Гапларнинг хили кўп, турсангиз қараб:	Lafların sürü çok siz İzleyedurun:
Дарак гап... Сўроқ гап ўйнатар асаб	Haberci laf, sorulu söz sinir eder.
Ундов гапда шиддат хис киламиз, хис...	Öyle lafa şiddet hissederiz, His...
Аммо колганлари бари курук гап!..	Ama geri kalanların hepsi laf!..
2	2
Тухмат тошларига кўкрак тутар мард!	İftira taşlarına bağrını tutar Mert!
Ўук, асло! Бу гапдан чекинмоклик шарт!	Hayır, asla! Bu laftan Çekinmek lazım!
Бекор курбон бўлса, билинг, ўша, бас,	Boşuna kurban olursa bilin, O yeterli,
Юртнинг мард ўғлимас, бир бедаво дард!	Yurdun mert oğlu değil bir devasız Dert!
3	3
Тошҳовли курмишлар... Кизлар кетолмас,	Taştan ev görmüşler... Kızlar Gidemez,
Фигонлар девордан ошиб ўтолмас.	Fidanlar duvarı aşır geçemez.
Кўнгилни эзмокқа каср не даркор,	Gönlü sıkır saray nasıl bir yer?
Кўнгил эзмок учун... бир оғиз сўз бас!	Gönlü sıkamak için... Bir çift söz Yeter!
...	...
(Ali, 1997, s. 151)	

Rubai, Fars edebiyatından türeyen dört mısralı nazım biçimidir. Rubai türünün konuları şunlardır: felsefe, dünya hayatının anlamı, hayat görüşü, tasavvuf, ölüm, talihten şikâyet, yalnızlık, metafizik; toplumsal, siyasi, millî, tarihî, ahlaki, düşünsel konular rubai türünde dile getirilir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî rubai nazım biçiminin Anadolu sahasında fikir öncülüğünü yapmış ve Dîvân-ı Kebîr eserinde rubaileri birçok Türk şairi etkilemiştir. Fuzulî, Azmîzâde Hâletî rubai türünün öne çıkan şairleridir. Rubai türünü iletmiş sanatçı Ömer Hayyam'dır. Hayyam, Fars edebiyatı, Özbek edebiyatı ve Türk edebiyatının rubai türünde ortak sanatçısıdır (Halebî, 2002).

İlk rubaide şair Muhammed Ali Ahmedov, haber değeri olan ve faydalı bilgi içeren sözler dışında kurulan her cümleye bir vakit kaybı olarak bakmıştır. Rubailerin hikemî konularda kaleme alınması sebebiyle düşünsel yapıya katkı vermeden alelade yazılıp söylenen tüm cümleleri yok saymıştır.

İkinci rubaide, iftiraya uğrayan bir bireyin haksızlık karşısında yaşayacağı bunalımı anlatmıştır. İftiranın bireye çözümsüz bir dert yükleyeceği ve bu nedenle konuyla ilgili emin olmadan söylenen cümlelerden her daim kaçınmak gerektiği belirtilmiştir.

Üçüncü rubaide, kişinin gönlünü kırmak için birçok şey yapmanın gerekmediği, tek bir söz ile de kişinin gönül sarayının yıkılabileceğinden bahsedilmiştir.

Ömer Hayyam’dan alınan bir rubai örneği şu şekildedir.

“Bir muammadan çıktı, bu varlık denizi,

Yoktur delen kimse, bu hakikat incisini.

Herkes aklından esen bir söz söyledi;

Bilemeyince kimse, işin kaynağını” (Halebî, 2002, s. 153).

Bilinmezlik üzerine binlerce kelime edilebilir. Gerçek olan bilinmezliklerin varlığıdır. İnsanlar bilgi sahibi olmadıkları konularda tahmin ettikleri veya içlerinden geçen görüşü paylaşmakla yetinmiştir. Nitekim gerçeği ortaya çıkarmak zahmete girmeden pek mümkün değildir.

4.3 Tarih Temalı Şiirler

Tarih, geçmişi inceleyen bilim dalıdır. Devletleri ve şahsiyetleri detaylandıran bir alandır. Millî tarih, milletlerin geçirdikleri evreleri konu edinir. Milletler tarihinde savaşlar, göçler, uygarlık alanındaki gelişmeler yer alır. Millî tarih ulus-devlet yaklaşımlarını inceler. Ulus-devletlerin var oluşu millî tarihleri de şekillendirir. Millî tarih kavramı, millî kültürle ile her zaman etkileşim içinde olmuştur. Milletler tarihi de insanlık tarihi kadar eskidir. Milattan önce insanların bir arada yaşamayı alışkanlık hâline getirme süreçleri ve zamanla yönetsel faaliyetlerin başlamasıyla günümüz devletlerinin oluşumlarına dek geniş bir perspektifi olan disiplindir. Tarih; insanların, toplumların ve milletlerin geçmişe baktıklarında almaları gereken dersleri çıkarmalarına yardımcı olmuştur. Kişilerin kendilerine ve dünyaya anlam

kazandırmasına tarih bilimi imkân sağlamıştır. Toplumlar buhranlı dönemlerine çıkış yolu açmak adına tarihin ilmine eğilmiştir. Geçmişteki bir örnekten -olay veya kişi olabilir- hareketle günün sorunlarını çözme amaç edinilmiştir.

Millî kimlik bilincini kazanmak için bireylerin bir arada yaşadıkları milletin tarihini bilmeleri onlara yüklenen millî bir vazifedir. Nevzat Kösoğlu bu konu ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir:

Hem insanı hem milleti milli, İslami ve insani değerlere sahip çağdaş birer varlık olarak görebilmek eğitimdeki başarıya bağlıdır. Bunun da temel unsurlarından biri tarih eğitimidir. Milli kimlik şuur ve oluşumunun temel öğelerinden birinin tarih olduğu açıktır. Tarih eğitimi almakla, genç insan nereden geldiğini, kim olduğunu ve bir ölçüde, onu Türk yapan birikimi öğrenecektir (Kösoğlu, 2017, s. 211).

АРМОН	UKDE
...	...
“Ўлганлар кўрмаган орзу армонман!..	Ölenlerin göremediği arzu Ukdeyim!..
...	...
Мижжага илашган гафлатли уйку!	Mideye inen gaflet uykusu!
Мен ўша сайёдниг бечора сайди,	Ben o seyyarın yolu yolcusu,
Мен ўша шоирни йиглатган оху!	Ben o yazarı ağlatan ahu!
Муканнадек полвон ўғилнинг обод,	Mukanna gibi oğlanın sefası,
Озод она юрти - ширин туши мен!	Özgür vatanın - tatlı rüyası ben!
...	...
1970”	...
(Ali, 1997, s. 25-27).	

Mukanna Ayaklanması (İsyanı) Horasan’da çıkmış olan tehlikeli bir isyandır. Tarihte Mukanna (Peçeli) İsyanı olarak bilinir. Abbasiler bu isyanı uzun müddet ve çaba sonucu 789 yılında bastırılabilmiştir. Hâkim bin Haşim ismindeki kişi, yaptığı çirkinliğin üzerini kapatmak için yüzüne bir peçe taktığından dolayı kendisine “Peçeli” de denmiştir. Önce peygamberlik adına iddiada bulunmuştur, sonra da ilahlık iddiasında bulunmuştur. İran kökenli Mukanna, İslam dininin yayılmasını engellemek amacıyla Merv şehrinde bu isyanı başlatmıştır. Ruhun bir bedenden çıkıp başka bir bedene girmesini ön plana çıkarmıştır. Bu inanca tenasüh denmiştir. Allah’ın öncelikle Âdem, Nuh, Ebu Müslim’in bedenine girmiş olduğunu, sonra da kendisinin bedeninde belirmiş durumda olduğunu iddia etmiştir. İslam ibadetlerini kaldırdığını belirtmiştir. Mukanna, Abbasilerden kaçarak Kaş Kalesi’ne yerleşmiştir. Abbasi ordusunun kuşatma yapması sonucu kurtulmasının mümkün olmadığını anlayınca kendisini

destekleyenlerle birlikte intihar etmiştir. Mukanna Ayaklanması hem siyasi hem de dinî nitelikli bir ayaklanma olarak tarihe geçmiştir (Gündoğdu, 2020).

КАЧОНЛАРДИР ЯШАГАН ХАЙЁМ	BİR ZAMANLAR YAŞAYAN HAYYAM
Качонлардир яшаган Хайём. Деган эди: «Дунё бебако. Мен ҳам бир кун ўлгум, вассалом! Тупрок булар дурри бебаҳо». Качонлардир яшаган Хайём. Ажаб, шундай экан-да дунё! Хайём узин этади ишкор. Ундан колмиш ДУРРИ бебаҳо Ҳануз тирик, ҳануз фусункор! Ажаб, шундай экан-да дунё... 1964 (Ali, 1997, s. 40)	Bir zamanlar yaşayan Hayyam. Demiş idi: «Dünya vefasız. Ben de bir gün ölürüm, vesselam! Topraktır paha biçilmez olan». Bir zamanlar yaşayan Hayyam. Acep böyle imiş dünya! Hayyam kendini inkâr eder. Ondan kalmış paha biçilmez/ler Henüz diri, henüz canlı/kalıcı! Acep böyle imiş dünya...

Bir zamanlar yaşayan Hayyam: “Ömer Hayyam.” Dünyanın geçiciliğinden ve düzeninin aynı olmasından bahsetmektedir Ömer Hayyam. Fars edebiyatının en tanınır sanatçı ve düşünürlerindendir. Edebî yönüne ek felsefe, astronomi, matematik ve tarih alanlarında birçok yenilikte imzası vardır. Edebiyat dünyasında rubailleri ile ön plana çıkmaktadır. Ömer Hayyam, Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan I. Melikşah tarafından sultanın hizmetine alınmıştır. Daha sonra bir rasathane kurmakla görevlendirilmiştir.

Ömer Hayyam felsefî ve dinî görüşleriyle İslam âlemine yön vermiş bir şahsiyettir. Buhara ve Semerkant’taki cami ve kütüphanelerde kitap incelemelerinde bulunmuş bir bilgidir. Felsefe, matematik, fizik, siyaset, tarih alanlarında eğitim sahibidir. Allah, kader, dünya, hayatın geçiciliği, ölüm, kıyamette diriliş, bilinmezlik ve karamsarlık (pesimizm) Hayyam felsefesinin temel konularıdır. Selçuklular zamanında yaşamış olan Hayyam, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah için Celali Takvimi’ni hazırlamıştır. Selçuklu hükümdarı Melikşah ve onun veziri Nizâmülmülk İsfahan’da gözlemevi kurdurarak başına Ömer Hayyam’ı getirmiştir. Rubailerindeki ahenk ve anlam yazın dünyasında yankı bulmuştur. Hayata dair ince düşüncelerini, öğütlerini rubailerine nakış gibi işlemiştir. Hayyam kendi iç yaşantısını rubailerıyla yansıtmış olup Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Matematik, edebiyat, felsefe, astronomi konulu eserler vermiştir (Halebî, 2002).

Ömer Hayyam’ın Farsça bir rubaisinin tercümesi şöyledir:

“Olmasak da biz, dünya uzun süre duracak.

Ne bir ad bizden, ne de bir iz kalacak.

Bundan önce biz yoktuk, bir eksiklik olmadı;

Bundan sonra olmasak, yine aynı olacak” (Halebî, 2002, s. 170).

Dünyanın geçici olması, hayatın bir gün elbet her canlı için son bulacağı inancına hâkim bir anlayışla Ömer Hayyam’ın kaleme aldığı rubai örneğidir.

ҚАДИМГИ ҚҰШИҚЛАР РИВОЯТ	KADİM ŞARKILAR RİVAYET
Кадим Шарк аҳлида бордир ривоят: Эмиш Амир Темур тушибди Шероз. Тигиз бўлса ҳамки фурсати коят Жаҳонгир бул юртга тўхтабди бироз. «Олиб келинг!» - дея килибди амр, ... Амир газабланмак ўрнига шу пайт Унинг лабларидан парвоз қилмиш байт: «Агар он турки Шерози ба даст орад, дили моро, Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро! Ушбу байтни битган сенми, эй банда? ... Ҳа, менман, амирим... Кисмат экан-да, ... Авф этмам, отса ким Ватанимга тош! Бухорои шариф - белим куввати, Самарқанд - чехрамга курк ила хусн. ... Ках-каха солибди Кўрагоний ҳам, Айлабди газабу кахрии бегона. ... (Ali, 1997, s. 116-117)	Doğu halkında bir rivayet vardır: Emir Timur Şiraz düşmüş imiş. Az olsa da fırsatı/zamanı gayet Cihangir bu yurтта kaldı/durdu biraz. «Getirin!» - Diye emretti, ... Emir sinirlenmek yerine o an Onun dudağından döküldü Beyitler: « Eğer o Şirazi Türk kazanırsa, Gönlümüzü, Hinduistler için affedeceğim Semerkant ve Buhara'yı! Bu beyitleri sen mi yazdın, Ey kul? ... «Evet, benim emirim... Kismet imiş, ... Affetmem, kim ki vatanıma taş atarsa! Buhara şerif - belimin gücü, Semerkant - yüzüme kırk yıllık Güzellik. ... Kahkaha atmış Koraganiy (Timur) de Kahr ve gazaptan oldu divane.

“Gelecekte bir dünya imparatorluğunun kurucusu, ilim, fen, sanat ve İslâmiyet’in hamisi olacak Emir Timur 8 Nisan 1336 Pazar günü Ceyhun ile Seyhun Nehri arasında, eski adıyla Keş, şimdiki adıyla Şehrisebz şehri yakınındaki Hoca İlgor (yeni adı Yakkabog) köyünde doğdu” (Şimşirgil, 2017, s. 21). Timurlular ile ilgili geniş çaplı araştırmalara bakılacak olursa *Timur ve Devleti* isimli eseriyle İsmail Aka Bey, Timur ve Cengiz Han’ın aynı soydan gelmiş olduklarını kaydetmiştir. Timur ile ilgili *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)* eserini vermiş olan Hayrunnisa Alan da İsmail Aka Bey’in görüşüne katılarak Timur ve Cengiz Han’ın ortak atadan geldiğini belirtmiştir. Araştırmacı tarihçi Yılmaz Öztuna, Türk boylarından Barlaslar Cengiz Han hâkimiyeti sebebiyle Moğollaşmış olup Türk kimliği kazanmıştır görüşündedir. Yılmaz Öztuna’nın bu söyleminin benzerini Özbek kaynakları da teyit etmiştir. Özbek tarih bilimciler Barlas boyunun kökeninin Türk olduğunu dile getirmiştir. Hatta A. Muhammedcanov ve Q. Recebov Emir Timur için: “XIV. yüzyılın 1360-1370 yıllarında Türklerin Barlas boyuna aittir. Kadim ataları Tuğrul Bey, Afrasiyab, Attila, Satuk Buğra Han, Bumin Kağan gibi Türk devletini oluşturmuştur.” Görüşünü paylaşmıştır. Özbek tarihçilerinden Hurşit Devran ise *Timurname* adlı eserinde, Barlas boyu ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Barlaslar Türk kanı taşımaktadır ve bu boyun adı eski Türkçede “kartal” anlamına gelmektedir. Üstelik Türk boyları hayvan adları ile sembolize edilmiştir. Emir Timur savaş zaferleri sonrası Semerkand’a bina, medrese, mescit, hamam, kervansaray, köşk, kubbeli eserler, bahçeler inşa ettirmeyi gelenek hâline getirmiştir. Emir Timur ana dili olan Türkçenin yanında iyi derecede Moğolca ve Farsça da bilmektedir (Şimşirgil, 2017).

Timur İmparatorluğu, kendisini Cengiz Han soyuna dayandıran Timur tarafından 1370 yılında Çağatay Hanlığı’nı ortadan kaldırmasıyla kurulmuştur. İmparatorluğun merkezi Semerkand şehridir. Timur’un kurmuş olduğu imparatorluk ölümünden (1405) sonra da ayakta kalabilmiştir. Timur İmparatorluğu, Timur’un oğlu Şahruh döneminde varlığı devam etse de Şeybaniler tarafından yıkılmıştır. (1506) İmparatorluk Türklerden ve Türkleşmiş Moğollardan oluştuğu için Türk tarihi içinde önemli bir yer teşkil eder. Astronomi çalışmaları ile ünlenen Türk bilgin Uluğ Bey ve edebiyat alanında öne çıkan Hüseyin Baykara (Timur’un torunu) Türk kültüründe büyük yer edinmiştir. Emir Timur’a Moğol soyundan gelmesi nedeniyle “Küregan”

(Han güveyi) ünvanı, dünyaya hükmeden anlamında ise “Sahipkıran” ünvanı verilmiştir (Çetinarslan, 2002).

БУХОРО ГҶЗАЛИГА (Ҳазил)	BUHARA GÜZELİNE (Şaka)
“Ул париваш бу чаманнинг бир гули хандонидир, Кўзлари юлдуз эса, зангор рўмол осмонидир. Махбус ўлмок истасанг гар, кел анга кўнгилни бер, Вах, анинг калби Бухоро Аркининг зиндонидир!” (Ali, 1997, s. 119).	O güzel bu bahçenin gülü misali Handan, Gözleri yıldız ise yeşil başörtüsü Gökyüzüdür. Mahkûm olarak ölmek istersen eğer gel Ona gönlünü ver, Vah onun kalbi Buhara minaresinin Zindanları!

Sovyetler Birliği içerisindeki Türk dünyası seksen yıl boyunca komünizmin siyasi ikliminde eğitim almıştır. 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu Türk dünyası toplumları, parçalanmışlıklar içinde özellikle tarihî ve kültürel bilinci yok edilme noktasına gelmiş aynı zamanda dinsizlik ortamında yetişmişlerdir. Bireysel ve toplumsal olarak ayakta kalabilmek için dinî inanışa ve din eğitiminin âlimlerce verilmesine ihtiyaç vardır. Millî unsurlardan bir diğeri de din hususudur. Tarihî bilinci temellendirme adına yeni nesillere kendi köklerini tanıtmak, geçmişten getirilen birikimi aktarmaya çalışmak, millî ödevler arasında bulunmalıdır (Kösoğlu, 2006).

Buhara (Kalan) Minaresi, Karanlı hükümdarı Arslan Han Muhammed tarafından 1127 yılında Karahanlı devleti döneminde inşa edilmiştir. Dönemin hükümdarının kızını sevmenin cezası mahkûm edilmek, zindana atılmaktır. Bu sebeple ismi “ölüm minaresi” olarak da geçmektedir. Efsaneye göre 20. yüzyıla değin suçluların, minarenin tepesinden atılarak idam edildiği söylenmiştir. O dönem şehre gelen kervanların yolunu kolay bulması amacıyla geceleri minarenin tepesinde ateş yakıldığı da rivayet edilmiştir (Berdibay, 1997).

КЎҲНА УРҒАНЧ МИНОРАСИ ДЕЙДИ	KÖHNE (ESKİ) ÜRGENÇ MİNARESİ DER Kİ
“Йиқилмоқда дерлар мени, ... Панох тутган эрлар мени Қирғин жанглар махали. Чингиз босиб келганида Эгилмаган бу бошим. Жалолиддин ўлганида Тузган эмас бардошим. Аммо бошим эгилмоқда, Она Ерга таъзим бу. ... Она Ерга фидо бўлсам, Ўздан рози бўларман.”. ... (Ali, 1997, s. 127)	Yıkılıyor derler benim için, ... Kollar erler beni Katliam savaşlar zamanı. Cengiz saldırıp geldiğinde Eğilmemişti bu başım. Celalettin öldüğünde Dolmamıştı sabrım. Ancak başım eğiliyor, Ana vatana tapmam bu. ... Ana vatana feda olursam, Kendisine minnet duyarım. ... (Ali, 1997, s. 127)

1365'te Urgenç hâkiminin Harezm'in güney kesimini zapt etmesi Timur'un bir dizi sefer düzenlemesine yol açmıştı. Timur'un 1388'deki birkaç seferinden sonra Urgenç tamamıyla harabeye dönmüş ve şehir dümdüz edilerek yerine arpa ekilmişti. 1391'de şehrin tekrar ihyasına karar verilmişti, ama bu da yalnızca bir bölümü (mahallesi) ile ilgiliydi. Urgenç bundan sonra iki yüzyıl daha varlığını sürdürdü; ama çeşitli ülkelerden tacirlerin gelmesi için bir sebep olmayan sönük bir şehir olarak (Barthold, 2010, s. 389-390).

Başkent Ürgenç, Timur'un fethettiği yerlere oranla daha çok tahribata uğramıştır. 1011 yılında Harezm hanedanlığı döneminde inşa edimiş olan Ürgenç Minaresi, 1221 yılında Moğol istilasını geçirmiştir. 1330 yılında Kutluğ Timur tarafından restore edilmiştir. Eski Ürgenç'te yer alan Ürgenç Minaresi'nin diğer ismi “Kutluğ Timur Minaresi”dir. 1379 yılında Emir Timur Ürgenç şehrini istila etmiştir fakat bir tek Ürgenç Minaresi'ne zarar vermekten imtina etmiştir. 1557'de Hive Hanlığı'nın merkezi olan Ürgenç esasen antik bir şehirdir. Şiban Han 1505 yılında 30.000 kişilik ordusuyla Ürgenç'i ele geçirmiştir. 1510 yılında ise Şiban Han'ın ölümünden sonra Özbeklerde iç karışıklıklar baş göstermiştir (Barthold, 2010).

ЧИНОР	ÇINAR
...Бир чинор усарди Кашмир шаҳрида, Подшо Аврангзебнинг севган чинори. ...	...Bir çınar yetiştirdi Kaşmir şehrinde, Padişah Avrangzeb'in sevdiği Çınar. ...
Балдаи Кашмирда зур масжид бор-ку? ...	Baldayı Kaşmir'de (Kaşmir beldesi, bölgesi) güzel bir cami var ya? ...
Ёниб кетмиш! Кечир, э парвардигор!...» ...	Yanmış! Affet, Rabbim!...» ...
Чинорга не булди? Тез айланг баён!» «Чинор бут! Чинорга ўт тушгани йўқ!» «Хайрият!»-дер подшою ...	Çınara ne oldu? Çabucak bilgi verin!» «Çınar bütün! Çınara ateş Gelmedi!» «Çok şükür!» - dedi padişah. ...
Ибодат маскани ёнса мабодо, Сизга юзтасини тиклаб берурман. Аммо билинг, ёниб кетсами чинор... ...	İbadet meskeni yanarsa eğer, Size yüz tanesini daha kurarım. Ama bilin ki yanarsa çınar... ...
Битта чинорни ҳам тиклай олмасдим!...» (Ali, 1997, s. 128)	Bir çınarı bile Geri getiremem!...»

Avrangzeb Alamgir, 1658 - 1707 yillari arasi hüküm sürmüş olan 6. Babur hükümdarı ve generalidir. Aynı zamanda İslam propagandası yapmakla ve dindarlık yönüyle tanınmıştır. Tarihî ve İslami çalışmalar gerçekleştirmiştir. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, hadis ve fıkhn yanında Arapça, Türkçe, Farsça ve Hint dilleri ile ilgili incelemelerde bulunmuştur. Avrangzeb, özellikle Hindistan'da dağlık bir bölge olan Kaşmir şehrindeki cami ve diğer camilerin, medrese ve evlerin onarımını, yeniden inşasını emretmiştir. Müslümanların başkentleri olan Mekke, Medine'ye her daim destek olmuş ve bağışlarda bulunmuştur. Farsça'da Avrangzeb kelimesi tahtın süsü anlamına gelmektedir, Alamgir kelimesi ise dünyanın fatihi anlamında kullanılmıştır (Devlet, 1993).

Şairin “Çınara ne oldu?” dizesinde çınar olarak sembolleştirdiği: Orta Asya bölgesidir. Ana vatan Orta Asya'dır. Türk tarihinde çınar ağacı “ulu ağaç” olarak tanımlanmıştır. Çınar ağacı, devleti simgelemiştir. Anadolu Türkleri için hükümdarlık, tanrısallık ve iktidar sembolüdür. Halk kültüründe yani halk bilimi alanında çınar ağacı kült kabul

edilen bir ağaçtır. Mitolojide uzun ömürlü ağaç olarak yer alan çınar ağacı, kutsal kabul edilmiştir; doğumu ve sonsuzluğu simgelemiştir (Artun, 2011).

АМИР ТЕМУР КАБРИДАН ОВОЗ	EMİR TİMUR'UN MEZARINDAN SES
“Эй, тарите хорачи, этма умримни тарож! Бас, бундай гапларга эмасман мухтож. Тори узилса ҳам соз аталур, соз, Бошдан тушганда ҳам тож, барибир, тож! 1966-69 йиллар” (Ali, 1997, s. 136).	Ey, tarihçi ömrü etme Talan! Yeter, böyle laflara yok İhtiyacım. Teli kopsa dahi rübp rübpattır, Kafadan düşse dahi taç, farkı yok, Taçtır! 1966-69 yılları

Emir Timur ve Türk tarihi, Özbekistan millî kimlik siyaseti için belirleyici olmuştur. Özbekistan'da tarihî yer olarak dikkat çeken birçok mekân Emir Timur döneminde yapılmıştır. Emir Timur Özbek kimliğinin inşasında temel kişilerin başında gelir. Özbekistan da Timur'u kendi devlet kimliği ile bütünleştirerek millî tarih ve millî kimlik oluşturmaya çalışmıştır. Emir Timur sadece Özbekistan için değil tüm Türk coğrafyasında öncü kişilerden ve yaşatılması gereken değerlerden birisidir.

Timur devleti geleneksel Türk anlayışına göre kurulmuştur. Tarımsal gelişmeye önem verilmiştir. Merv ve Herat çevresine sulama kanalları yapılmıştır. Çin ve Hindistan üzerinden Mısır ve Avrupa'ya giden ticaret yolu Semerkand, Herat ve Kâbil kısımlarından geçmektedir. Bu da bölgeyi ticaret merkezi hâline getirmiştir. İslam usulleri hâkim olmakla birlikte bazen de Cengiz Han Yasaları etkindir. Timur'un oğlu Şahruh döneminde ekonomik hayat ve kültürel faaliyetler canlanmıştır. Şahruh, idarecileri ile uzun yıllar çalışarak istikrar yakalamıştır. Astronom ve matematik ilimleriyle ilgilenen Uluğ Bey, Timurlular döneminde üst düzey idarecilik yapan şair ve yazar Alî Şîr Nevâî, hükümdar şair Hüseyin Baykara, Gıyâseddîn Cemşîd, Alâeddîn Kuşçu gibi âlimler sayesinde kültürel ilerleme sağlanmıştır. Tarih ilminde çalışmalar yapan Abdürrezzâk Semerkandî ve Hâfız Ebrû da Timurlular devrinde yaşamış isimlerdendir. Timur mimarisi ince işçiliği simgelemektedir. Türbeler, câmiler naifliği temsil etmiştir. Mimar Şemseddîn Tebrîzî ve Kivâmeddîn Şirazî de bu dönemde eserler vermiştir. Süsleme sanatları, musiki ve minyatür de gelişen sanat kollarındandır (Kösoğlu, 1997).

“1405’te Çin seferi sırasında Otrar’da ölen Emir Timur, Semerkand’a getirilerek “Gûr-i Mir” adlı muhteşem türbesine defnedildi” (Şimşirgil, 2017, s. 274). Stalin 21 Mart 1941 günü Emir Timur’un mezarını açmalarını emrederek Semerkand’a antropolog Mikhail Gerasimov’un başkanlığında bir ekip göndermiştir. Emir Timur’un mezarını açtırma sebebi: Emir Timur’un kabrinin nerede olduğunun net biçimde belirlenmesi ve Timurîlerin bilimsel olarak araştırılmasına yöneliktir. Timur’un kemiklerinden örnek alınarak hükümdarın fiziki özellikleri ortaya konulmak istenmiştir. Emir Timur’un mezarı açılmaya uğraşılırken türlü aksilikler yaşanmıştır. Vinçlerin bozulması, ışıkların sönmesi, nefes alışverişinin zorlaşması, nihayetinde kabrin açılıp kafatasından örnek alınması halk arasında savaş alametleri olarak lanse edilmiştir. Nitekim 22 Haziran 1941 tarihinde Emir Timur’un kabrini gölgede bırakacak bir gelişme duyulmuştur. Hitler liderliğindeki Almanya, Sovyet ülkesine savaş başlatmıştır. Bu tip olaylar yaşanınca Timur’un kabrini bir daha hiç kimse rahatsız etmemiştir (Şimşirgil, 2017).

Mezar açılma hadisesi ile ilgili Editör Salih Yılmaz’ın bilgileri şu yönde olmuştur:

SSCB Dönemi’nde 1941 yılında 2. Dünya Savaşı’nın çıkmak üzere olduğu dönemde Stalin’in emriyle bir grup antropolog Özbekistan’a gönderilmiştir. Stalin’in Sovyet antropolog Mikhail Gerasimov liderliğindeki ekibe verdiği görev Timur’un mezarının bulunup cesedinin mezardan çıkarılarak incelenmesidir. Fakat Timur, Özbekistan’da bir millî kahraman olarak görüldüğünden mezarın açılmasının kötü olaylara sebep olacağına dair inanışlar vardır. Alimler mezarın açılmasına karşı çıkmışlar ve halk ile birlikte protesto gösterisi bile yapmışlardır. Antropolog Mikhail Gerasimov, 19 Haziran 1941 tarihinde mezarı açarak Timur’un cesedini incelemiştir. Hatta bu incelemede Timur’un tabutunun üzerinde “*Ben ölümden uyandıgımda tüm dünya titreyecek.*” yazıtını görmüşlerdir. Timur’un mezarının açılmasından 3 gün sonra 22 Haziran 1941 tarihinde Nazi Almanyası Sovyetler Birliği’ne saldırmıştır. Bu sürpriz saldırı Sovyetler Birliği’nin Timur’u mezarında rahatsız etmesine bağlanmıştır (Yılmaz vd., 2021, s. 328-329).

Şair Ahmedov da bu yaşanan vaka ile ilgili şiir kaleme almıştır. *Ey tarihçi ömrü talan etme!* Diyerek, mezarın açılmasını yanlış bulduğunu belirtmiştir. Antropologların buna onay vermemesi gerektiğini dile getirmiştir. 1405 senesinde vefat eden bir insanın 500 sene sonra mezarının açılıyor olması, Timur’un hafızalarda kalıcı olduğunu ve Türk tarihinde özel bir yer tuttuğunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim *Kafadan düşse dahi taç taçtır!* cümlesi misali Timur’un manevi mirası gelecek nesillere aktarılmaya devam etmektedir.

ОЙБЕК ВАФОТИГА	AYBEK'İN (Özbek halk şairi) ÖLÜMÜNE/ANISINA
“Гоҳи Замин узра булутли қарвон, Зангори осмон, Гоҳи Замин узра зангори осмон, Булутли қарвон... ... Сойлар ҳам сойларга соқит қуюлур, Собит қуюлур. ... Портлаб кетганида шоирнинг калби, Шоирнинг калби... 1968” (Ali, 1997, s. 143).	Bazen zemin üzerinde bulutlu kervan, Yeşil gökyüzü, Bazen zeminin üstünde yeşil gökyüzü, Bulutlu kervan... ... Gölgeler de gölgelere karışıp gider, Karışıp gider. ... Atmadığında şairin kalbi, Şairin kalbi...

Musa Taşmuhammad Oğlu Aybek, 1905 senesinde Taşkent’te dünyaya gelmiştir. 1918’den 1930 senesine kadar Nevai Pedagoji Enstitüsü ve Leningrad Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi’nde eğitim görmüştür. Bazı öğretim kurumlarında öğretmenlik mesleğini icra etmiştir. 1945 ve 1949 seneleri arasında Özbekistan Yazarlar Birliği başkanlığı görevini yerine getirmiştir. Bununla birlikte Şark Yulduzi isimli edebiyat dergisinin yazı işleri müdürlüğünü de yapmıştır. Duygular, Meş’ale, Güneş Koşuğu, Gönül Nayları şiir kitaplarıdır. Nevai, Zafer ve Zuhra, Dilber-Zamane Kızı, Demirci Jora, Öç, Bahtigul ve Sağindik, Kızlar şiirleridir. Altın Vadiden Şabbadalar, Uluğ Yol, Nevai, Kutluğ Kan, Güneş Kararmaz romanlarıdır. Nur Kidirib isimli bir de deneme türünde eseri mevcuttur. 1957 ile 1959 seneleri arasında, seçilmiş eserlerinden oluşan dört ciltlik külliyyatı ve yirmi cildi bulan seçilmiş eserleri yayımlanmıştır. 1946’da Nevai romanı ile SSCB Devlet Ödülü’nü kazanmış olan Aybek 1968 senesinde vefat etmiştir (Nasrattınoğlu, 1988).

Aybek’in 1968 senesinde vefatı nedeniyle derin bir keder duyan Muhammed Ali Ahmedov, çağdaşının anısını yaşatmak adına bu şiiri kaleme almıştır.

ÖZGÜR KUŞ - AYBEK

“-“Yandım özgürlüğün sevdasında,

Kafeslerden (de) çok bezdim.

Bahçelerin özleminde

Yüreği kan tutsak idim.”

“Bırak, çağırma göğe uçayım,

Özgürlüğe şimdi çıkayım;

Bahar gelip her yan güldü,

Çiçekleri biraz sarayım!”

Diyerek kuşçuk her yana baktı.

Durgun göğe kanat açdı” (Akar vd., 1994, s. 152).

Tuygular’dan (1926) Çev.: Timur Kocaoğlu.

Aybek, üstadı Çolpan misali milletin çektiği acıları, sıkıntıları, yaşadığı müşkül şartları, esirliği; korkutulmuş, susturulmuş halkın hasretlerini dile getirmiştir. Döneminde yaşanan duyguların anlaşılabilmesi maksadıyla ağırlıklı olarak lirizm tercih etmiştir. Milletin buhranları, içinde bulunduğu kötü durumlar sembolleştirilmiştir. Ceditçilik idealiyle eserler veren şairin Özgür Kuş şiiri, bağımsızlık vurgusu ile dikkat çekmektedir.

КОРАҚАЛПОҚ ШОИРЛАРИГА	KARAKALPAK(KARAKALPAKİSTAN) ŞAİRLERİNE
...	...
Жаллод кулга болта олар,	Cellat eline baltayı alır,
...	...
Бошин кўйиб кундага, дер:	Başını alıp ellerinin arasına, der:
«Мени чопгил, эй жаллод!»	«Beni kes cellat!»
Шериги дер: «Мени ўлдир!	Arkadaşı der: «Beni öldür!
Усиз менга йўқ ҳаёт!»	Onsuz bana hayat yok!»
Иккиси ҳам кўрқмас, ботир,	İkisi de korkmaz, cesur,
...	...
Колишибди саломат.	Kalmışlar sağ salim.
Қорақалпоқ оғайнилар,	Karakalpak kardeşler,
...	...
Пахта пайкал, кенг, мул дала,	Pamuklarla dolu tarla,
Кирчиллама гулшан-боғ,	Parıl parıl gül bahçe,
Амударё, Тупроккаля,	Amuderya Toprakkale,
...	...
Ватан - сарой бекаси,	Vatan - sarayın kaşı, (başköşesi)
...	...
1973	
(Ali, 1997, s. 144-145)	

Ўзбекистан Орта Асия'нн эн дағиник яшayan halkı olmuştur. Nüfus bakımından diğer Орта Асия Cumhuriyetleri içinde sayısal üstünlüğe sahip oldukları belirtilmiştir. Buhara, Semerkant gibi kültür tarihi adına önem taşıyan şehirlere sahiptir. Tarımsal üretimde önemli yeri olan Fergana Vadisi'nin büyük bölümü Ўзбекистан sınırları içerisinde. Ўзбекистан'ın devlet dili Ўзбекче olmakla birlikte Rusça da sıklıkla kullanılmaktadır. Tacikçe dili ise, Buhara ve Semerkant'ta çoğunluğun ana dili durumundadır. Karakalpak bölgesinde Ўзбекçenin yanında kullanılan diğer dil Karakalpakçadır. Ўзбекистан'a, idari açıdan, 1936 yılında dâhil edilen bir özerk cumhuriyet (Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti); 12 vilayet, 123 şehir ve 156 ilçeden oluşmuştur. Taşkent şehri öbür şehirlere kıyasla ayrıcalıklı bir konumdadır. Taşkent, idari yapıyı yansıtan bir şehir olarak temsil edilmektedir. Taşkent, modern yapıları ile park ve çeşmeleri ile Ўзбек millî değerlerini aynı zamanda Sovyet fikirlerini de yansıtmıştır. Örneğin, Alî Şîr Nevâî (1440-1500) müzesi bu dönem içerisinde inşa edilmiştir. Ulus-devlet olmak adına kullanılacak çeşitli semboller bu sayede ortaya çıkarılmıştır. Karakalpakistan Cumhuriyeti eyalet statüsündedir. Karakalpakistan'da Ўзбекистан'ın koyduğu yasalar geçerlidir. Karakalpakistan Anayasası, Ўзбекистан Anayasası ile uyumlu göstermek mecburiyetindedir. Karakalpak milliyetçileri, kendi

kültürlerinin Özbek kültürü ile farklılık içerdiğini; tarihsel ilerleyişte Karakalpakların boyunduruk altında olmadan özerk yaşadıklarını, Özbekistan'ın ambargo uygulamasından ötürü Karakalpakistan'ın iktisadi bakımdan gelişim gösteremediğini ileri sürmüştür (Roy, 2009).

Tarih şuuru, millî şuuru meydana getirir. Tarih şuuru taşımak ise tarihi bilmek ile paraleldir. Millî ülkü olmadan milletin ilerlemesi, gelişmesi durma noktasına gelir. Ülkü yüzlerce yıllık geleneklerle yaratılır. Millî ülkünün ana fikrini milletin yaşayışı, tabiatı, ortak değerleri oluşturur. Ortak değerler ise milleti birleştiren tarih, dil, din, gelenek, âdet, merasimler vb. millî unsurlardır.

ТЕНГДОШЛАРИМГА МАКТУБ (Йигирма беш ёшлиларга)	EMSALLERİME MEKTUP (Yirmi Beşli Yaşlara)
...	...
Жанглар даврасига суронлар такиб, Майдонда тин қолган жонлар қисмати,	Savaş alanlarına kalkanlar dikip, Meydanda sessiz kalan canların Kısmeti,
...	...
Эй, Ватан иши деб жони фидолар, Сиз кимни кутасиз, кимнинг махтали? Эслангиз! Оталар биздек навқирон, Биз каби чорпахил, салгина содда, Шодмонлик кўрмайин, чекмайин фигон, яшаб ўтишганди ушбу ҳаётда.	Ey vatan işi diye canını fedalar, Siz kimi beklersiniz, kimin övgüsünü? Hatırlayın! Atalar bizim gibi gençti, Bizim gibi biçare biraz da saf, Mutluluk görmeyip, Fıgan eylemeyip, Yaşayıp geçmişlerdi bu hayattan.
...	...
Ўхшашин кўрмаган балки эрамиз.	Benzerin görmemiştir belki çağımız.
...	...
1966	
(Ali, 1997, s. 146-147)	

Muhammed Ali Ahmedov, Emsallerime Mektup şiirinde, nereden gelip nereye gideceğimizin yönünü doğru biçimde verebilmek için tarihi bilmenin ve ona sahip çıkmanın önemini vurgulamıştır. Köklerimizi, geçmişimizi, soyumuzu, atalarımızı unutmamamız gerektiğinin de altını çizmiştir. Milliyetçiliğin temeli millî tarihin var oluşuyla ilintilidir. Millî tarih kavramı içerisinde millete ait tecrübeleri, duyguları barındırır. Millî tarih, milletin tarihini, bugününü açıklayan ve gelecek ile ilgili ipucu veren bütünsel bir disiplindir. Bu bilinç neticesinde millî birlik ve bütünlük inşa edilmiş olur. Milletin hissiyatını paylaşmak, birey ile millî tarih arasında bağ kurmak millî tarih bilincinin işlevlerindendir. Her millet kültürel varlığını tarih sahnesinde

oluşturur, nesillere aktarır. Millet fertlerinin hayat düzlemindeki tecrübeleri neticesinde millî kültür kavramı ortaya çıkmaktadır.

KÜZ/GÜZ - ÇOLPAN

“Yemyeşil iken sarardılar yapraklar

Ağrılı, mağlup, tutsak Doğu’nun yüzü gibi;

Kasırgaların gözleri cilveyle oynar

Galip Batı’nın kanla dolmuş gözü gibi.

Kara bulut kümesi gökleri

Doğu’yu örten perde gibi örtmüştür;

Güz ordusu zehir dolu okları

Yaz bağına sayısızca atmıştır!” (Akar vd., 1994, s. 146).

...

Buhara, 4 Kasım 1921, *Uyanış*’tan, (s. 6). Çev.: Timur Kocaoğlu.

Çolpan, baskı altında yaşamaktan olan halkı anlatan şairdir. Halk isyan etse bile yapılan direnişler batırılmıştır. Esir Özbekleri tasvir ettiği Güz şiirinde Doğu ile Batı mücadelesi salt bir doğa betimlemesi içermez. Doğu’daki esaret ve mağlup duruş kasırgalarla özdeşleştirilmiştir. Batı ise cilveli, kanlı ve zafer elde etmiş gözüyle resmedilmiştir. Sonbahar ve kış mevsimi tutsak olmayı, ilkbahar ve yaz mevsimi özgürlüğü ifade etmektedir. Kara bulut işgalcilerin sembolüken, yemyeşil yapraklar tutsak Doğu Türklerinin sembolüdür. Yenik durumdaki Doğu’nun, Batı tarafından yani Ruslar tarafından işgali konu edilmiştir. Vatanın vaziyeti doğa tasvirleriyle sembolize edilmiştir.

Abdulla Avlani'nin "İstikbal'den Arzularım" (1914) şiirinden bir bölüm:

"İşlenmemiş bağ bostandan semere gütmek, abes,

İşlenmemiş gül zarda bekar gül gütmek, abes.

Bülbül-i biçare hile ile azat etmek abes,

Gençlik gül goncasını açmadan, gül suyu etmek abes,

Zehrine sabreden arının balından tadar." (Kasimov, 2009, s. 130).

Bağımsızlık, onu kazanmak uğruna emek sarf etmeden kazanılmaz. Vatan için verilen her tür mücadele ve kararlılıkla elde edilir.

4.4 Din Temalı Şiirler

"Özbekistan'ın siyasi yaşamından ve devlet inşasından bahsederken inşa sürecinde verilen hemen hemen bütün kararlarda din konusunun önem arz ettiği belirtilmelidir. ... 1960'lerde, ulusallaştırıcı politikaların etkisiyle Özbek gençlerinin millî değerlerini aramaları, İslam'ın Özbek kültüründeki önemini ortaya çıkarmıştı" (Aydingün ve Balım, 2012, s. 242).

"Özbekistan'da, 1989 yılında İslam Kerimov yönetime geldikten sonra camilerin ve dinî yayınların sayısı ve din görevlilerinin siyasi çevrelerde nüfuzu artmaya başlamıştır" (Garibova, 2012, s. 27). Özbeklerin İslamiyet'ten kopmamalarının sebepleri: Buhara, Semerkand gibi İslam dünyasına hizmet etmiş şehir merkezlerinin bulunması, kendi topraklarında İslam âlimlerinin yetişmiş olmasıdır. Sovyet politikaları sebebiyle İslami söylemler yasaklanmış, cami ve medrese inşa edilmesine izin verilmemiştir. Özbekistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra cami, medrese, mescitler inşa edilip ibadete açılmıştır (Uçar, 2007).

İslam Kerimov, Özbekistan’ın uzun yıllar boyu maruz kalmış olduğu baskı ve bağımlılık durumunu ortadan kaldırmış ve kazanılan bağımsızlığın sağlamlaşması adına çalışmalarda bulunmuştur.

АГАР ШУЪЛАЛАРГА БЎЛСАМ МАҲЛИЁ	ŞULELERE OLSAM MEFTUN
... “Куёш деб ўйлама, эй умри халол, Мехринг бу, меҳрки, дарёи азим!	... Güneş diye düşünme ey ömrü helal, Merhamet bu, merhameti derya misali Aziz!
... Осмон деб ўйлама, сенинг даргоҳинг, Кенг феъл эканлигинг тимсоли эрур.	... Gökyüzü diye düşünme senin dergâhın, Geniş yapılı olması timsali onun.
... 1979” (Ali, 1997, s. 62).	...

“Milli kimliğimizin yapılaşmasında din, toplumsal ve ekonomik kurumların yönlendirilmesinde birer etikal değerler sistemi olarak dayanışmacı ve yapıcı bir rol oynar” (Türkdoğan, 2013, s. 34).

Merhameti derya kadar büyük, mukaddes olan Allah’tan bahsedilmek istenmiştir. Kapalı anlatımlı bir şiirdir çünkü Sovyetler Birliği dönemi devam etmektedir. Allah isminin şiirlerde geçmesi, dinî ve İslami içerikli eserler bu dönemde yasaktı. Bu nedenle üstü kapalı biçimde Allah ve Allah’ın huzurunun, katının ne denli sonsuz olduğu anlatılmak istenmiştir. Din, kültürün önemli bir parçasıdır. Toplumda, ailelerde herhangi bir değerın zayıflaması veya millî kimliği tehlikeye sokacak bir durumda din unsuru ön plana çıkarak bütünlüğü sağlar.

İslam kültürünün evrensel boyuta ulaşmasında hadisler ve sünnet büyük rol oynamıştır. Farklı coğrafi bölgelerde, farklı tarihsel süreçler yaşamış topluluklar ortak Müslüman kimliği taşımıştır. Din ve inanç, topluma bakış açısı ve anlayış kazandırmış olup evrensel ahlaki davranış prensiplerini vermiştir. Toplum ise bu temel düşüncelere iman göstererek kültürünü kurar. Farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar, ortak inanç bağı nedeniyle ortak bir kimlik oluşturmuş olurlar. Hepsi Ramazan ayında oruç tutar, cuma günleri camiye beraberce gider, namaz vakitlerinde namazlarını kılar. Ortak davranışlar sayesinde Müslüman kimliği oluşmuştur (Kösoğlu, 2006).

OХУ КЎЗИНГ	AHU GÖZÜN
Куз кирин ташлаб шу дам хазрат Алишер ох чекиб, Лайли-ю Кайсни юбормиш ишк сирин ургатгали.	Göz bakışın atıp hazreti Alişer (Ali Şir Nevâî) o an, Leyla nereye gönderilmiş aşk Sırrın öğrenmeye.
...	...
Бул тараф келмокда Машраб, ул фигон ичра хануз, Гафлат уйкудин сеними мени уйготгали.	Bu tarafa geliyor Meşrep, (Mecnun) O figan içinde henüz, Gaflet uykusundan sen mi ben mi Uyandırmalı.
Бир жафосиға жаҳон мулкин сўраб олгай, ажаб, Ёр, вафо борму, десам, ёр истамас сўз котгали.	Bir cefasına cihan mülkün ister alır, Acayip, Yâr, vefa var mı desem, yâr istemez Söz eklemek.
Ёр, сени севдим гурур-ла, тарки ишк айлай нечун?	Yâr sevdim seni, gururla, terk edeyim Sevdayı niçin?
Мен жаҳонга келмадим-ку минг гуноҳга ботгали!	Ben cihana geldim bin türlü Günah işlemeye!
1970 (Ali, 1997, s. 71)	

Muhammed Ali Ahmedov, Ali Şîr Nevâî'nin 15. yüzyılda yazdığı Leyla ile Mecnun mesnevisine atıfta bulunarak Mecnun'un Leyla'ya olan aşkını bireysel olarak değil Allah aşkı, ilahi aşk ve Allah'a kavuşma maksadıyla dile getirmiştir.

Timur ve ardılları (Çağatay ulusu) Türk kültürünü, geleneklerini Cengiz dönemiyle bağdaştırarak devleti, İslam kimliği ve tasavvufi halk inanışlarıyla yönetmiştir. Gelecekteki Türk devletlerine dilsel, kültürel kimlik sunulmuştur. Bilhassa Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevai ve Babür Şah bu dönemde Çağatay dilinin mimarlarındandır. Cengiz Han sonrası bazı kabileler Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin soyundan gelen Muhammet Şeybani önderliğinde, Türki ya da Çağatay dili olarak ifade edilen dilin kullanıldığı ilk gerçek Özbek devletini kurmuştur. Dil sayesinde yeni oluşuma ulusal bir kimlik tahsis edilmiştir (Karpat, 2003).

“XV. Yüzyılın ikinci yarısında Mir Ali-Şîr Nevâî, diğer tüm Çağatay şairlerini gölgede bırakmıştır. Türk şiiri ve Türkçe'ye önem vermiş; hayatının sonuna doğru kaleme aldığı bir eserinde Türkçe'nin Farsça'dan üstün olduğunu ispata çalışmıştır.” (Barthold, 2010, s. 149).

БІР ЙИГИТ БОР КЕЛИШГАН ГҶЗАЛ	BİR DELİKANLI VAR YAKIŞIKLI
“Бир йигит бор, келишган, гўзал, Бир ушлаган олмасин узар. Йўлларида, ҳе, канча кўзлар, ... Бир киз ҳам бор, ишвакор оху, ... Ёндирадур оламини, ёху, ... 1965” (Ali, 1997, s. 71)	Bir delikanlı var, yakışıklı, Bir tutmuş elmayı kopartır. Yollarında ah nice gözler, ... Bir kız da var, şivekâr ahu, Delikanlıların tutmaz ahı, Yakıyor âlemi yahut ...

Şiirde, Âdem ile Havva’nın cennetten kovulma motifi yer almıştır. Cennetten kovulma yönüyle dinî bir anlatıyı temsil ederken, elma yeme motifi ile daha çok mitolojik karakterlidir. Yaratılış mitosunda olan diğer unsurlar gibi iyiyi kötünden ayırt edebilme iradesini veren bilgelik ağacının meyvesinden yeme ve yılan motifinin Sümerlilere ait olan Adapa efsanelerinden kaynaklandığının ifade edilmesi mümkündür. Aynı durum Babil’in yaratılış mitinde de geçmektedir.

ТЕНГИНГНИ КҶРМАСМЕН	DENGİNİ GÖREMEM
“Тенгингни курмасмен бу баҳру барда, Мислингга мос эрмас кун-да, камар-да! ... Висолинг баёни сахфаларда жо, Камолинг битилмиш тўртта дафтарда. Тонг чоги ният эт, дерлар, етарсен, Илтижо килармен шу ваз сахарда. Васлу висолингда умидвор Али Номингни атагай ҳатто маҳшарда! 1975” (Ali, 1997, s. 72).	Dengini göremem ben Buralarda, Timsaline denk değil Güneş veya ay! ... Visalinin beyanı sahaflarda hazır, Kemalin yazılmış Dört deftere. Sabahları niyet et derler, erersin, İlticada bulunurum erken sabahta. Visalinden umutlu Ali İsmiini söyler hatta mahşerde!

Şair, Allah’ın timsaline, görünüşüne, gücüne hiçbir varlığın denk olmadığını belirtmiştir. Visalinin beyanı dizesinde tasavvufta Allah’a kavuşmaktan söz etmiştir. Muhammed Ali Ahmedov, bir gün Allah’a kavuşacağına inanç göstermiştir.

Dört defter, dört meleği anlatmak için değiştirilerek verilmiştir. Dört meleğin isimleri: Kirâmen Kâtibîn, Hafaza, Rusûl, Rakîb-Atîd’tir. Dört meleğin ayrı ayrı yazıp

kaydettikleri defterdir. Buna Amel defteri de denmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de belirtildiğine göre, insanın dünyada benimsediği iman ve işlediği bütün fiiller tespit edilerek, kıyamet gününde bir Amel defteri, Kur’an’da geçen diğer isimleriyle kitap ve suhuf mahiyetinde kendisine sunulacaktır. Mahşer, kıyamet günü dirilenlerin toplanacak olduğuna inanılan yerdir. Hadislerde kıyamet günü, mahşer ile alakalı amellerin yazılmış olduğu sayfaların ellerde uçuşurcasına sağa sola gideceği tasvir edilmiştir (Devlet, 1993).

НАВОИЙ ҒАЗАЛИГА МУХАММАС	NEVAİ GAZELİNE MUHAMMES
“Хаста дил эрдим, девона, ох, удилжу келмади, Ул чамандин гойибона ёки хуш бу келмади, Ёди бирлан ёна-ёна тилга бир «ху» келмади, Кеча келгумдир дебон ул сарви гулру келмади, ... 1976” (Ali, 1997, s. 94).	Hasta kalpliyydim, ah divane o, Dilber gelmedi, O bahçede gaipten ya da bu hoş(güzel) Gelmedi, Yedi ile bir yana yana dile bir «efendim» gelmedi, Akşam gelirim diye servi gülcemal Gelmedi,

Tasavvufi halk inanışları konu edinilmiştir. *Yedi ile...* Şeklinde ifade edilme sebebi, 7, Orta Asya Türk boyları ve günümüz Türk ulusları dâhil Türk halk bilimi inanışlarında sıklıkla geçen rakamdır. Hem Anadolu medeniyetlerinde hem de tüm Türk boyları arasında kutsal sayılmaktadır. Allah'ın 7 kat göğü yaratması bir örnek oluşturur. Muhammed Ali Ahmedov, Allah'a kavuşmayı ve ilahi aşka ulaşmayı konu edinmiştir.

Muhammed Ali Ahmedov bu şiirini, Şîrâzî'nin Gülistan mesnevisine yönelik kaleme almıştır. Gülistan mesnevisi tasavvuf yönü ağır basan ve ahlaki nitelikli bir eserdir.

Sadî-i Şîrâzî, Fars edebiyatı şairi ve İslam âlimidir. 1210'da İran'ın Şiraz şehrinde doğmuştur. Sünnî bir âlim ve sufidir. Nakşibendî tarikatına üye bir mutasavvıftır. Gülistan, İran edebiyatının kült eserlerinden biridir. 1258'de Orta Çağ Fars edebiyatı şairlerinden Şîrâzî'nin bu mesnevisi, şiir ve hikâyelerden oluşan derleme özelliğindedir. Eserinde düzyazı ve şiir kullanmayı tercih etmiştir. 8 bölümden oluşan eser, eleştirel ve ahlaki bir hüviyet gösterir. Gülistan'dan yazınsal manada bir bilgelik kaynağı olarak söz edilmiştir. İçerisinde Arapça ve Farsça şiirler yer almıştır. Aynı zamanda âyet, hadis ve atasözlerine yer verilmesi eserin hikemî bir anlayışla oluşturulduğunu gösterir (Karakaş, 2012).

Din hususunda Ziya Gökalp: “Ziya Gökalp’in “Din” şiiri;

Benim Dinim ne ümittir ne korku,

Allahıma sevdiğimden taparım” (Heyd, 2002, s. 78).

...

“Âşık ağlar «Cânım» diye,

Asker ölür «Vatan» diye,

Ders okunur «İrfan» diye,

Murad sensin Yüce Tanrı” (Heyd, 2002, s. 79).

...

Ziya Gökalp bu ilahisinde, Tanrı'yı ülkünün bir sembolü olarak nitelendirmiştir. Tanrı'yı tek kurtarıcı ve hayatın kaynağı olarak telakki etmiştir. İslamiyet'in ahlaki açıdan değerine ve dinsel eğitimin önemine vurgu yapmıştır.

“Ziya Gökalp – “Asker Duası” şiirinde,

Dileğim iki : Din ile Vatan.

Yolumuz gaza, sonu şehadet,” (Heyd, 2002, s. 97).

...

Ziya Gökalp, İslamiyet’in Türk vatanseverliğini güçlendirmedeki etkisine değinmiştir. Türk vatanseverliği ile İslami hislerin birleşimi, Türklerin millî uyanışı adına dönüm noktası oluşturmuştur. Dinsel duygular, vatanın kutsal oluşunun temelini teşkil etmiştir. Gökalp, Panislamcı duygularını yalnızca Müslüman devletlerin iş birliği adına uygun görmüştür.

Modern Orta Asya devletlerinde egemen güç olarak Türk unsurlarının ön plana çıkmasında sayısal üstünlük kadar etnik köken yani ortak kültürel niteliklerin bulunması etkili olmuştur. Dil ve İslami kimlik özdeşliği kültürel temelde Orta Asya ile Türkiye Cumhuriyetinin birleşmesini sağlamıştır. Örneğin, Moğol İmparatorluğu ve Timur İmparatorluğu’nun kültürel öğeleri, İslam ve tasavvufî nitelik gösteren ortak bir tabandadır. Yüzyıllardır var olan İslami taban, Çarlık ve Sovyet Rusya yönetimlerinin Orta Asya kültür ve kimliğindeki İslami içeriği değiştirmeye karar vermesiyle etnik kültürel kimliği ortaya çıkarmıştır. Orta Asya geleneklerinin büyük birçoğu Selçuklu döneminde oluşmuştur. Selçuklular İslami unsurları Orta Asya’ya da taşımışlardır. 13.yüzyılda Moğol istilaları ile Türk nitelikli kültür ve gelenekler yayılmaya başlanmıştır. Cengiz Han, onun oğulları ve torunları Türk soyunun Maverâünnehir’den Tuna’ya kadar hâkimiyet kurmasında etkili olmuştur. Bu üstünlük Orta Asya’ya dek uzanan, Müslüman Türk devleti özelliği gösteren, Cengiz Han’ın torunu Batu tarafından kurulmuş Altınordu devleti ve sonrasında dahi sürmüştür (Karpas, 2003).

4.5 Mitoloji Temalı Şiirler

“Mitoloji: Mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim. Bir ulusa, bir dine, özellikle Yunan, Latin uygarlığına ait mitlerin, efsanelerin bütünü” (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 1691).

ПАРВОЗ	PERVAZ/UÇUŞ
... “Эй тулпорим, учарсан, Ўт чакнатар туёғинг, ... Канотлари бор, мағрур! Канотлари бир улкан, Ўзига хам юк эрур... Ана, учар! Хайбатли Илҳом дулдули учар! Тинса бўрондай тинар. Кучса коядай кўчар! Каршисида тўфонлар, Бало-казолар бекор! ... 1968” (Ali, 1997, s. 20-21).	... Ah tulparım, uçarsın, Ateş saçar toynağın, ... Kanatları var mağrur! Kanatları var büyük, Kendisine de yük... İşte uçuyor! Heybetli İlham kaynağı uçar! Dinerse poyraz gibi diner, Göçerse kaya gibi göçer! Karşısında tufanlar, Bela kazalar boş! ...

Tulpar, Türk ve Asya mitolojisinde yer alan kanatlı at figürüdür. Türk, Altay, Özbek, Kırgız mitolojilerinde tulpar at ismine sıklıkla rastlamak mümkündür. Tulpar'ın Yunan mitolojisindeki ismi Pegasus'tur. Kanatlarının varlığı, gökyüzünden uçarak inmesi, insanlara yardım edip onları sıkıntılarından kurtarması gibi özellikleri ile ön plana çıkar. Atlar, antik çağdan itibaren özellikle göçebe topluluklarda insanların sadık ve güvenilir dostu olmuştur. Kutsal varlıklar olarak nitelenmiş ve tulparlara efsane, masal anlatılarında hep olağanüstü özellikler verilmiştir. Tulpar da üstün meziyetlere sahip efsanevi bir varlık olarak Türk mitolojisinde yer almıştır. Tulpar'ın kanatları görünmez niteliktedir. Kanatlarını biri görececek olursa Tulpar'ın ortadan kaybolacağına dair bir inanç hasıl olmuştur. Tulpar, sihirli güçlerini kullanarak başka hayvanların şekline bürünebilmiştir (Ögel, 2014).

ИРМОК	IRMAK
“Ирмок, сен эмасми, у чопқир ирмоқ, Эзгу ниятини куйлаган умр? Бедаво дашт аро куринган маёқ, Зулматлар бағрида милтиллаган нур? ... 1968” (Ali, 1997, s. 39).	Irmak, sen değil misin, o derin ırmak, İyi niyeti kovalar ömür? Sınırsız yeşiller arasında görünen ışık, Karanlığın bağrından yayılan nur? ...

Su ve Irmak Tanrıları Altay panteonunda görülür. Irmak ile su kutsaldır. Türk-Altay efsanelerinde Irmak Tanrısı Yayık Handır. Sulara ve rüzgârlara hükmeder. Aynı zamanda Kazaklar ile Kırgızların masallarında yer aldığı hâliyle Tepegöz'ü kör eden

Yayık Han bizzat kendisidir. Tatar, Altay, Yakut, Çuvaş mitolojilerinde Deniz Tanrıçası olan Ak Ana ile benzerlikler gösterir. Ak Ana da Yayık Han gibi ırmakların ve akarsuların içinde yaşayan varlıkların koruyucusudur (Ögel, 2014).

ОНА ДУОСИ	ANNE DUASI
...	...
Сендан онагинанг ризодир, ризо!	Senden annen razıdır, razı!
...	...
Ёришсин дунё деб айларман дуо.	Aydınlansın dünya diye dua ederim.
...	...
Кадим эртакларни тинглаш создир	Eski masalları dinlemek makuldür
хўп,	Çok,
Олтин умрларни унда куарсан.	Altın ömürleri orada görürsün.
Сехрли ҳаётга маҳлиё бўлиб,	Sihirli hayata büyülenip,
Бевош ўйларингни алдаб	Uçsuz bucaksız düşüncelerini
юарсан.	Kandırırısın.
Етишсанг, тўй берсанг юртга	Büyürsen düğün yaparsan/verirsen halka
мабодо,	Belki de
Жамшид ҳавас қилсин	Jamşid (Cemşid) hevesle baksın
сенинг базмингга.	Senin eğlencene.
Номинг достон булиб юрсанг эл	Namın destan olup yurtlar/ülkeler
аро,	Arasında,
...	...
1966	
(Ali, 1997, s. 47)	

Millî kültürün belirtileri hayatın her alanına tezahür eden nitelik ve niceliksel öğelerdir. Mutfak kültürü yani yemek çeşitleri, espri anlayışı, sokak kültürü, giyim tarzı, sosyal aktiviteler gibi ürün ve değerler milletin alışkanlıklarının bütünüdür. Türk kültürünün mahiyetinde yabancı kültürlerden empoze edilen veya devşirilen tutum ve uygulamalara itiraz vardır. Nitekim taklit seviyesinde kalmak kültürümüzün kaybolmasına varan kötü sonuçlara yol açabilmektedir. Bu noktada Güngör (1993, s. 112-113)'ün belirttiği üzere “Milliyetçilerin millî kültür davası, işte bu soysuzlaşmayı önlemeyi hedef tutmaktadır. Milliyetçilik, millî kültürü bizzat bir medeniyet kaynağı haline getirmek ve cemiyeti soysuz değişmelerin açık pazar yeri halinden kurtarmak hareketidir. Binaenaleyh, milliyetçilik aynı zamanda bir medeniyet davasıdır”. Bireyin özgünlüğü, kişiliği ve özgür oluşu millî kültür hususunda doğru eğitimi almasıyla inşa edilir.

Toplum hayatının geliştirilmesinde millî kimliğe ve kültüre ait ortak değer yargılarına, ilkelere ve davranış kalıplarına ihtiyaç vardır. Toplum bütünlüğünün korunması maddi ve manevi değerleriyle millî kültürün korunması anlamına gelmektedir. Kültür bütünlüğünü zedelemeye yönelik yapılacak soy, mezhep, coğrafya vb. ayrıştırıcı sınıflandırmalar ile etnik grup isimleri türetmek millî varlığı bölücü hamlelerdir. Yerelleşme adı altında her bir bireyin çok sesliliği ön plana çıkarıldığında millî kültür parçalara ayrılmış vaziyete gelir. Millî yapıların çeşitli sebeplerle parçalanması, millî duruşun direncini kırmakta üstelik millî bilinç de zamanla kaybolma tehlikesi yaşamaktadır. Buna benzer durumların belirmemesi maksadıyla evvel millet için, milletin geleceği adına düşünüp ona uygun eylemlerde bulunarak millî hafıza güçlendirilmelidir.

Cemşid, Rum kayserinin kızı Hurşid'i rüyasında görüp ona âşık olmuştur. Âşık-kahraman olarak nitelendirilmiştir. Kahramanın ayrılma, erginleşme, dönüş sıralamasıyla oluşan mitolojik macerası bağlamında Cemşid, tüm kahramanlarda olduğu gibi çocukluk döneminden itibaren yaşayacağı maceradaki tüm olağanüstü durumlar ile mücadele edecek şekilde yetiştirilmiştir. İran kültüründe Cemşid, 700 yıl boyunca hüküm süren mitolojik ve efsanevi bir figür olarak tasvir edilmiştir (Campbell, 2017).

APЧА	ÇAM AĞACI
...	...
“Курку чирой берган жонажон тупрок, Қаддинг тик тутмоқни ўргатган Ватан? Бари олисларда колди, арчажон, ...	Güzellik ve ihtişam vermiş ana Toprak, Gövdeni dik tutmayı öğretmiş Vatan? Hepsi uzaklarda kaldı çam ağacı, ...
Ажиб ҳикматлисан, эй сулув дарахт! ...	Acayip hikmetlisin, ey güzel ağaç! ...
Шу важким, тўзмагай хуснинг, арчажон, ...	Bu önemli heybetin hiç dağılmaz, Çam ağacı, ...
Шу важким, тоабад тургунча жаҳон Сўлмас ёшлик берган сенга табиат! 1976” (Ali, 1997, s. 59).	Bu heybetin, dünya durdukça Solmaz, tabiat sana gençlik vermiş!

Asya ve Türk mitolojilerinde çam, ağaç kültü olarak kabul edilmiştir. Orta Asya’da yetişen Akçam ağacı, Türk ve Asya mitolojilerinde süsleme için kullanılan daha çok yeni yıl kutlamalarında görülen ağaçtır. Yılbaşı ağacı süsleme geleneğinin kökeni, İslamiyet öncesi Asya Türklerinde görülen Hayat Ağacı (Dünya Ağacı) motifine dayanmaktadır. Çam ağacı Türkler için ölümsüzlüğü sembolize etmektedir. Mitosa göre bütün insan ırkı çam ağacından türemiştir. Bu nedenle çam ağacı kutsal görülmüştür. Akçam ağacı kış mevsiminde dahi yapraklarını dökmeyen ve devamlı yeşil kalmayı başarabilen ağaç olmasından dolayı Türkler arasında “hayat ağacı” olarak adlandırılmıştır. Hayat ağacına Asya şaman geleneğinde de rastlanmıştır. Altay ve Yakut Türkleri hayat ağacına “dünya ağacı” da demiştir. Hayat ağacı pek çok din ve mitolojide dünyadaki hayatı temsil eden, dalları ve kökü ile farklı coğrafyaları birleştiren büyük, efsanevi ağaçtır. Orta Asya inancında evrensel düzeni tanımlayan bir motiftir. Türk mitolojisinde ise köklerinden ab-ı hayat (ölümsüzlük) suyu fışkıran bir çam ağacı şeklinde sembolize edilmiştir. Şamanlar kam esnasında ruhani yolculuk gerçekleştirirken hayat ağacının gövdesini merdiven olarak kullanmış ve bu sayede gökyüzüne ulaşabilmiştir (Ocak, 1983).

ИККИ КАРРА ТҮҢКІЗ (Ҳазил)	İKİ ÇARPI DOKUZ (Şaka)
... “Эндигина бўлди саккизта». Қиз қуюнар: «Йўқ, тўққизта, денг!	... Daha yeni oldu sekiz». Kız endişeyle: «Hayır, Denk geldi dokuza!
... Бир бошидан санаб чиқар киз, Ўзгачароқ ҳисоблар йигит: «...Икки, уч, тўрт, беш... олти... саккиз!»	... Tekrar saymaya başlar kız, Biraz farklı saymaya başlar oğlan: «...İki üç dört beş altı... Sekiz!».
... 1981” (Ali, 1997, s. 109).	...

Millî kültür, halkın örf âdetlerini, geleneklerini, dil ve edebiyatını, dinini, estetik değerlerini, musikisini, mimarisini vd. ifade eder. Bu bağlamda millî kültür “halk” olmadan yaratılamaz, üretilemez. Millî kültürün özü halkın kültürüdür. “ ... Sözler bir tarihten çok, Türk milletinin hafızalarında kalmış bilgilerin, his ve din inançları ile yoğrulmuş efsaneleşmiş, şiir gibi, bir söylenişidir. 7, 17, 70, 700 sayıları, Türklerin

kutlu sayıları idiler. Derleme ve gelişme, yine Tanrının çizdiği kaderle, bu kutsal sayılar üzerinden olmuşlardı” (Ögel, 1988, s. 124).

ХАЁЛ БЕРИНГ МЕНГА	HAYAL VERİN BANA
... “Хаёл беринг, ха яна тулпор, Тулпор билан кувлайин уни. ... 1968” (Ali, 1997, s. 110).	... Hayal verin ve bir tulpar at, Tulpar at ile kovalayayım onu. ...

Tulpar at, Türk mitolojisinde efsanevi özellikler gösteren kanatlı at figürüdür. Efsanevi özellikleri ile dikkat çeker. Şair, uçan at olan Tulpar ile hayalleri kovalamaktan söz etmiştir. Bozkır hayatında var olan Türk milleti için at, vazgeçilmez bir yardımcı durumundadır. Atın, Türk kültüründeki yerini Dede Korkut Hikâyeleri’nde “At işler, er övünür” ve “Yaya erin ümidi olmaz” atasözlerinde görebiliriz. At, Türklerin mitolojisine, edebiyatına, sanatına ve sporuna kadar işlemiş önemli bir mitolojik figürdür. Tulpar, Türk kültürüne has uçan bir attır. Tulpar ismi yalnızca Türklerde değil, komşu olan Avarlar, Laklar, Dargılar, Andılar ve Tabasaranlarda dil ve anlatılarla yaşamaktadır. Çeçenlerde ise Turpal ismiyle yer almıştır (Ögel, 2014).

Millî kültür unsurlarından bir veya birkaçının yabancı kültürlerden etkileşim yoluyla alınması, kültürün millîliğine zarar vermez; özgünlüğünü ortadan kaldırmaz. Nitekim kültür, başattır dolayısıyla tek başına olan bir kısım unsurlardan üstün bir olgudur. Her kültür özgündür. Özgünlük, kültürün varlık ilkesidir. Hiçbir kültür diğer kültürün aynısı değildir. Kültürlerdeki benzerlikler, maddi ve manevi öğelerin ortaklığı kültürler arası benzeşim yaratsa da asla ayniyet içermez. Mitolojik çeşitlilikler millî kültürün içinde yer alan öğelerdendir. Alt kültür alanı olarak tanımlanır.

4.6 Millet Temalı Şiirler

“Millet, belirli bir bölgede yaşayan, müşterek dil, kültür ve tarih bağları ile birlikte uzun yaşantılara sahip olan bir insan topluluğudur. İşte bu görüşle işe başladığımızda, eski Türkler’in kullandıkları “budun” sözünün milleti tam olarak karşıladığını, açık ve seçik olarak görebileceğiz” (Ögel, 1988, s. 335).

“Millet kimliği, dünden bugüne oluşan bir şey değildir. Uzun bir tarihi geçmişi söz konusudur. Bu açıdan baktığımızda tarihsel bir yazılı belge olan Orkun anıtlarında, “Türk Budunu” deyimini, Bilge Kağan tarafından sürekli vurgulanmaktadır”. (Türkdoğan, 2013, s. ix) 8. yüzyıl itibarıyla Türk ulusu tabiri yani anıtlarda geçen ismiyle “Türk Budunu” ifadesi kullanılmıştır. Millet, Arapça kökenli bir kelimedir. Ulus kelimesi, Moğolca kökenli bir kelime olup Cumhuriyet döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet dönemi, ulus-devlet inşa sürecinin yaşandığı özellikle aydın kadroların aktif rol oynadığı, millî değerleri yüceltme ve yaşatma dönemidir. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu gibi Türkolog ve sosyologlar Türk millî kimliğini halka aşılarmıştır (Türkdoğan, 2013).

Türk kültürünü taşıyan, onun değerlerini hissedenden tüm insanlar ortak paydada buluşmuş olur. Ortak payda Türklük olgusudur. Kimlikleri ise Türk milletini ifade eden Türk millî kimliğidir. Tarih, dil, kültür şuuru, ulusu meydana getiren temel öğelerdir ve ulusu ortak payda olan Türklük olgusunda buluşturucu işlev görmektedir. Türk milliyetçiliğinin temel kaynağı Türk toplumdur. Milliyet bağı ortak değer yargıları ve inançlar ekseninde bir arada olmayı, aynı bilinci yansıtmayı ifade etmektedir. Ortak inanç, kültür, dil, tarih ve duyguları paylaşan Türk toplumu, milliyetçilik tabanında ulus-devlet projesinin hareket noktası olmuştur.

ХАШАР	YARDIMLAŞMA
“Куёш жилмайди-ю Мунда иш кизиди, Қишлоқ йигитлари бўлиб жамулжам, Кўҳна чалдиворга беришди барҳам, Кўҳна чалдиворнинг чанги тузиди... ... 1968” (Ali, 1997, s. 28).	Çok gülümser o Burada işler çoğaldı, Köyün delikanlıları bir araya toplanıp, Eller sıvazlandı eski ambarı Düzenlemeye, Eski ambarın tozu kalktı... ...

Şiirde imecedenden bahsedilmektedir. İnsanların, ailelerin, aile fertlerinin birbirine yardım etmesi, dayanışma içinde olması konu edinmiştir. Özellikle şairin şehir hayatından uzakta küçük bir köyde çocukluğunu geçirmesi gerçek yaşamının şiir dünyasına da yansımaları sağlamıştır. Yardımlaşma sayesinde milletin fertleri birbirine daha güçlü bağlar hissetmektedir. İnsan millî kültürüne inançla bağlı olmadıktan ve kişiliğini onunla bir arada hissetmedikten sonra topluma

kazandıracakları tartışılır hâle gelir. Kişi, yaşamı kavramayı ve yorumlamayı; eylemlerini ona uygun şekillendireceği anlam bütününe millî birlikten alır.

“Millet olabilme, milleti meydana getiren halkların, aynı hedefe yönelik ve aynı pota içerisinde bütünleşmesi ile mümkündür. Böylece halkların kültüründen millî kültüre gidilmiş ve halk kimliğinden millî kimliğe geçilmiş olunur” (Kalafat, 2011, s. 184).

КЕЧ КИРМОҚДА	GEÇ OLUYOR
“Кеч кирмоқда, чироклар чаман, Руставели бўйлаб юраман. Учрар таниш, учрар бегона, Ёхуд ғамгин ва ё шодмона. ... 1963” (Ali, 1997, s. 45).	Geç oluyor, ışıklar çimen, Rustaveli (Bulvar adı) tarafından Yürürüm. Tanıdık rastlar, rastlar yabancı, Ancak hüznü veya mutlu.

Rustaveli Bulvarı, Özbekistan’ın Taşkent şehrinde ünlü bir bulvardır. Rustaveli Bulvarı’ndan geçerken şair, insanları, halkı izleyen ve zihninde kimisi tanıdık, kimisi yabancı diye düşünür durumda olduğundan söz etmiştir.

“Ulus *sınırlı* olarak hayal edilir çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile esnek de olsa sonlu sınırları vardır; bu sınırlar ötesinde başka uluslar uzanır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümüyle örtüşüyor olarak hayal etmez” (Anderson, 2023, s. 25).

КҮМСАП	ÖZLEMEK
... “Болалигим, ох, болалигим, Ҳар бир дами бенолалигим. Олис, олис, кўл етмас жойлар! Ташвиш надир, англамадинг сен, Шух ва учкур тойчок мисоли, Кўчаларда колди шамолинг, Ташвиш надир, англамадинг сен. Жавлон уриб майдонлар аро, Гижинглатиб ёғоч отингни, ... 1964” (Ali, 1997, s. 46).	... Çocukluğum, ah çocukluğum, Her bir demi yabancılığım. Uzak, uzak el uzanmaz yerler! Tasa nedir anlamazdın sen, Hürrem ve keskin tay misali, Sokaklarda kaldı rüzgârım, Tasa nedir anlamazdın sen. Heybet saçıp meydanlarda, Koşturup ağaç atını,

Şair Muhammed Ali Ahmedov çocukluğuna derin özlem duymaktadır. Köyden geldiği için şehirde kendisini âdeta yabancı gibi hissetmektedir. Yaşadığı çocukluk günlerinin doğallığından şu anki şehir hayatının çok uzak olduğunu kanıksamıştır. Nitekim dertsiz geçen çocukluğu da uzak geçmişte kalmıştır. Şehirde farklı kültürden yabancılar ile karşılarken doğup büyüdüğü köyde tanıdığı, bildiği insanlar vardır. Bu iki durumun karşılaştırmasını yapmak da şair için hüzne yol açmaktadır.

КАДИМГИ ҚҰШИҚЛАР	KADİM ŞARKILAR
“Она бўлиб қолган шу тупроқ, Ота бўлиб қолган шу улус...” (Ali, 1997, s. 111).	Anne olan bu toprak, Baba (Ata) olan bu ulus...

Milliyetçilik, milletine aitlik duygusu ve kimlik bilinci vurgusuyla her tarihî dönemde var olmuştur. Zamana ve şarta bağlı olarak toplumsal olaylar ve egemen yapıların değişmesiyle milliyetçiliğe dair talepler değişebilmektedir. Bağımsızlık uğruna savaş veren millet yahut millî bir devlete sahip durumdaki millet için milliyetçilik talebi farklılaşır. Millî devlet sürecini tamamlamış olan milletler kendi bütünlüğünü kalıcılaştırmak amacıyla eğitim faaliyetine ağırlık verir. Millî devlet içindeki millet, yaşamın tüm alanlarında tek vücut olmayı savunur. Aynı dil, aynı maddi ve manevi değerler, aynı yaşam tarzı, kuvvetli ve bir arada duran toplum anlayışı ile hareket ederler. Millet veya milliyetçilik anlayışında, toplumun duyarlılıkları ve geleceğe yönelik beklentileri ile din, dil, devlet, vatan vb. bir toplumu millet olarak yansıtmaya kaynak olan unsurlar ön plana çıkar. Millî kimlik ise bu ve buna benzer unsurların birlikteliği sonucu temellenir. Milliyetçilik, millî kültürlerin dünya uygarlığına katkı vereceği ve ona kaynak teşkil edeceği anlayışına dayanır. Millî kültürlerin özellikle Türk kültürünün milliyetçiliği, tarihî temele dayanan ve yeni çağı da yakalayabilen zihniyettir. Türk milliyetçiliğinin değerleri kalıcıdır. Dünyadaki gelişmeleri yakinen takip ederken aynı zamanda kökleşmiş değerlerimizi koruma ve nesillere aktarma gayesi sürdürülmektedir. Evvela millî bilinci yaşamadan, hissetmeden evrensele varmak uzun hatta çıkmaz bir yoldur.

“Ulus *egemen* olarak hayal edilir çünkü bu kavram Aydınlanma ve Devrim’in, ilahi olarak buyrulmuş, hiyerarşik hanedanlık alanının meşruiyetini aşındırdığı bir çağda doğmuştur” (Anderson, 2023, s. 25). Fransız Devrimi ile meydana gelen siyasal yapı ve toplum yapısındaki değişim, ulusçuluğun var olmasının zaruretini göstermiştir.

Ulus ve ulusçuluk, toplumun her katmanını birleştirici bir güç kaynağıdır. İlaveten vatan, eşitlik, dayanışma, özgürlük, halkın egemenliğinin tecelli etmesi gibi kavramlar ulusçuluğun modern ve demokratik anlamda doğuşunu simgelemektedir. Sanayi Devrimi de ulusçuluğun ekonomik alanda kuvvetlenmesine, kalkınmasına katkı vermiştir.

Gökalp, toplumun kutsal kabul ettiği özellikleri ulusa aktarır. Ulusa ve bireye atfettiği görev, sahip olunan değerlere sadakat göstermektir. Ulusa ait ülküler ortak kültürel serveti ifade eder. Gökalp'ın ulus tanımlaması ise şu özellikleri içerir: Ulus, aynı dili konuşan, aynı ülkülerde birleşen, ortak bir kültür ve din anlayışına sahip yurttaşların oluşturduğu topluluğa denir. Özetle din, dil ve kültür birliği ulusu meydana getirmiş olur. Ziya Gökalp, ulus inşasının kültür temelinde gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtir. Ulusa ait maddi ve manevi tüm değerler ortak kültür birliğini sağlamaktadır. Gökalp, kültürün içeriğinde nesnel öğelerden daha çok duygusal öğeler barındırdığını savlar. Gökalp'e göre dil, kültürün en belirgin unsurlarından birisidir; kültür ise bir ulusun dinî, ahlaki, estetik, lisani, iktisadi bir bütünüdür (Heyd, 2002).

БОБОЛАР ҮГІТІ	DEDELER NASİHATİ
... “Юрма бехуда хам еб. Ўз ишинг кил. Ҳақ деб сени Бир кун кўргизиб имдод, Тор кунгилли душманингни Бартараф этгай ҳаёт! 1984” (Ali, 1997, s. 114).	... Beyhude gam çekme. Kendi işini yap. Hak diye seni Bir gün gösterip imdat, Dar kalpli düşmanlarını Bertaraf eder hayat!

“Sabahattin Eyüboğlu'nun dediği gibi, “Bize lâzım olan tarihî bilgiden ziyade, tarihî zihniyet yahut tarih şuurudur”. Bu tarih şuuru bizi hayalî milliyetçilikten kurtararak hakiki milliyetçiliğe bağlayacaktır” (Ülken, 2013, s. 133). Vatan toprağında milleti teşkil eden mazinin, vatandaşlarına verdiği güç ve azim ancak bu şuurla kavranabilir. Milletin temelini irade ve tarih şuuruna ait vatan fikri, bu vatana ait maddi ve manevi değerler bütünü oluşturur. Vatan, millî varlığın kaynağıdır. Toplumsal hafızada vatanın karşılığı: Mensupları tarafından sevilmesi, yenileşmeye ve gelişmeye meyil göstermesi, eski coşku ve ortak hisleri devam ettirmesidir. Vatana dayanan millet ve millîlik anlayışı eğitimde, terbiyede, felsefede, sanatta kendi formunu kendisi yaratır.

4.7 Bağımsızlık (İstiklal) Temalı Şiirler

ШОИРГА ТИЛАГИМ	ŞAİRE DİLEĞİM
... “Нурафшон эрмак бу, буюк бир юпанч: Озодлик туйгуси ди.ни Япартени, Рухият тонглардан олсину пафас, Илҳом моҳпайкари бағрига тортсин, Фароғат гоҳида сийлаб турсин. Бас! 1970” (Ali, 1997, s. 148).	... Nurlu uğraş bu, büyük bir Dayanak: Özgürlük duygusu kalbi yaşa Doldursun, Ruh dağlardan alsın nefes, Umarım mahpeyker yeri bağrına Cezbeder, Feragati bazen anmaya izin ver. Yeter!

“Özgürlük duygusu kalbi yaşa doldursun” diyerek Muhammed Ali, memleketindeki bağımsızlık hasretini dile getirmiştir.

Anber Atın’ın Ey Güzel Fergana dizesiyle başlayan muhammesinde bağımsızlık için mücadeleye davet vardır:

“Ey güzel Fergana, kendini gel şimdi şâd et,

Her gazelin başında sen, kendi adını yâd et.

Kayd-ı esareti parçalayıp, kendini azâd et,

Kaygılı günleri yak, hepsini berbâd et.

Şimdi Türkistan’da doğruluk ile feryâd et.” (Kasimov, 2009, s. 130).

Bağımsızlık mücadelesinin kendine has kuralları ortaya konmuştur. El birliği ile yurdu inşa etmekten söz edilmiştir.

31 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan ettikten sonra Özbekistan’da Özbek millî kimliğini sağlamlaştırma süreci başlamıştır. Bu doğrultuda açıklamalar yapan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov sürece katkıda bulunmuştur. İnşa edilen millî kimliğin sanat, mimari, folklor icralarında kendisini hissettirmesine önem verilmiştir. Millî kimliğin inşa sürecinde; kitle iletişim araçları, âdetler, gelenekler, din, dil, edebiyat ve

tarikh ve gençlik teşkilatı gibi oluşumlar da devreye sokulmuştur. Özbeklere ait niteliklerin tümünün dünya kamuoyuna anlaşılır biçimde iletilmesi amaçlanmıştır. Devlet geleneği bağlamında Özbek milleti çok eski bir uygarlıktan gelmektedir. Özbek milletin tarih, kültürel mirası, Özbek devlet geleneğinin köklü olması, Özbeklerin yaşadıkları himayelere rağmen tarih boyunca süregelmelerini sağlamıştır. Timur İmparatorluğu kurucusu Timur, Timur'un torunu matematikçi ve gökbilimci Uluğ Bey, Ebü'l-Hayr Han, Muhammed Şeybanî Han, Basmacılar, Özbek lider Rashidov, Ceditçi ve Türkçü şair Abdurauf Fitrat, milliyetçi aydınardan Abdülhamid Süleyman Çolpan, Timur hükümdarı ve şair Hüseyin Baykara, Timur devleti içinde emir ünvanı taşıyan Çağatay edebiyatı sahasının önemli temsilcilerinden Ali Şîr Nevâî, Özbek milletin tarihsel köklerine kazınmış şahsiyetlerdir. Bağımsızlığını kazanan Özbekistan halkı bu süreci, Sovyet döneminde dahi Özbeklik şuuru yerleşmiş hâlde bulunduğu için daha sancısız geçirmiştir. İslam Kerimov, Özbekistan sınırları içerisinde yaşayan Özbek vatandaşların ulus inşa sürecine yüksek oranda katkı vermeleri gerektiğini ifade etmiştir. Müzikal, konser, tören vb. kültürel etkinlikler aracılığı ile bölgesel ve millî yönler halka sunulmuştur. Millî kimlik inşasında Özbek yemekleri ve yemek âdetlerinin önemli bir yeri vardır. Kerimov'un pamuk ekimini azaltıp tahıl ve buğday ekimini yaygınlaştırmasıyla vatandaşlar sebze bahçelerini genişletmiştir. Nevruz geldiğinde buğday kullanılarak yapılan "sumalak" Özbek millî yemeğidir. Özbekistan'da yemek kültürü, aile gelenekleri ve millet ideolojisi ile özdeşleştirilmiştir. Özbek pilavı (Özbekçede palov), devletin düzenlediği ziyafetlerde ana yemek kategorisinde bulunur. Samsa böreği, Özbek mantısı, sebze, et ve erişteden oluşan Orta Asya yemeği lagman, şiş kebabla benzerlik gösteren şaşlik, dolma gibi yemekler Özbeklerin millî yemekleri arasındadır. Özbek millî kimliğini güçlendirmek adına ise Özbek dili politikaları, millî eğitim hizmetleri, millî tarih yazıcılığının geliştirilmesi, yerel halkı bir araya getiren mahalle komiteleri, 2001'de açılan Kamolot (2005'te Gençlik Teşkilatı ismini almıştır.) gibi toplumsal örgütler atılmış diğer adımlardır (Aydingün ve Balım, 2012).

Türkistan Türkleri Rus hâkimiyetine karşı İslam dini ve Türklük mefkûresi ile direnç göstermiştir. 1989'da Sovyetlere karşı eleştirinin dozunu arttıran İslam Kerimov, Özbekistan'da yer altı ve yer üstü mirasın Özbek millete ait olduğunu, Özbekistan'ın bir daha asla Rus sömürsü olmayacağını altını çizmiştir. Kerimov, Özbek halkına

hitap ederek beraberlik içinde mücadele etmenin ve millî varlığı korumanın gerekliliğine vurgu yapmıştır (Saray, 1993). İslam Kerimov, Özbekistan’ın uzun yıllar boyu maruz kalmış olduğu baskı ve bağımlılık durumunu ortadan kaldırmış ve kazanılan bağımsızlığın sağlamlaşması adına çalışmalarda bulunmuştur.

ЧЕРНОГОРИЯНИНГ ҚИЗИЛ ТОМЛАРИ	ÇERNOGORYA KIRMIZI DAMLARI
“«Нечун томлар кизил? - дедим, Хайрон бўлиб бу ҳолга, - Ажаб, кандай ранг топмишлар Минг-минг киштип сополга?» «Эрк деб бунда тукилган кон, Киссаси кўп узок-да... Сонол ғишлар ясалмишдир Ўша конли тупрокдан...» 1983” (Ali, 1997, s. 148).	«Neden damlar kırmızı? - Dedim, Şaşırp ben bu hâle, - Acep nasıl renk bulmuşlar Binlerce tuğla sayılır mı?» «Özgürlük diye burada akan kan, Birçoğu pek uzakta... Seramik tuğlalar yapılmıştır O kanlı topraktan... »

Çernogoriya, Rusya’da bir bölgedir. “Özgürlük diye burada akan kan, O kanlı topraktan... Neden damlar kırmızı?” İfadesi ile şair, savaşlarda vatani için savaşan askerlerin özgürlük uğruna akıttığı kanı betimlemektedir.

Cedit hareketine katkı veren Semerkant Ceditçilerinden olan şair Sıddıkî Aczî’nin “Muharebe Def’i İçin Münacat” isimli şiiri:

“Öldü milyonlarca insan evladı kurban isimsiz,

Aktı kanlar o kadar ki, oldu sahra lalezar.

Memleketler ehli kaldı yüz tümen sıkıntı üzre,

Türlü - türlü eza cefa âlemde oldu aşikâr.” (Kasimov, 2009, s. 142).

Savaş birçok ailenin kaderini değiştirerek canlar almıştır. Halkın çektiği sıkıntılar Sıddıkî’nin şiirindeki bu kesitte olduğu gibi milliyetçi şiirler şeklinde kendini göstermiştir. Savaşın bir milletin geleceğini karartmasından bahsedilmiştir.

5. SONUÇ

Kadim ve köklü Türk edebiyatının ve şiirinin sayısız temsilcisi vardır. Bu temsilciler, sınırları Balkanlardan Orta Asya coğrafyasına kadar uzanan Türk dünyasının da kültür ve edebiyat temsilcileridir. Asya geleneği ile başlayıp İslam inancı doğrultusunda yoğrularak şekil alan Türk edebiyatı, Türkistan coğrafyasının çeşitli bölgelerinde farklı yaşanmışlıklar ve hikâyelerden etkilenmiştir. Nitekim bu durum Emir Timur devrinde altın çağını yakalayan Özbek halkı ve Özbek edebiyatı için de geçerlidir. Özbek Türkleri, Özbekistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan etmesinden önceki birkaç yüzyılını Rusya'nın himaye ve ağır denetiminde geçirmiştir. Rus baskısı kendisini hem sosyal hem kültürel anlamda Özbek toplumunda pek çok şekilde hissettirmiştir. Özellikle komünizm öğretisinin tekdüzeliği ve karşıt görüşlere, eleştiriye demir kapılar ile kapalı oluşu da durumun vahimliğini gözler önüne sermiştir.

Ceditçilik hareketi, Türkistan'da 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkmış ve 20. yüzyıl başında şekillenmiştir. 1917'de Bolşevik darbesi akabinde sosyalist diktatörlük yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ceditçilik, sosyalizm yerleşinceye kadar etkisini korumuş bir harekettir. Temelinde bağımsızlık ülküsü ve millet, vatan teması etkili olmuştur. Ceditçiler milletin var olabilmesi için öncelikle varlığının korunması gerektiği fikriyle hareket etmişlerdir. Hak, hukuk, millet, millî devletin sorunları üzerine eğilmişlerdir. Eğitim alanında iyileştirme çalışmaları başlatılmıştır. Millî basın anlayışı geliştirilmiştir. Türkistan'da çıkarılan ilk dergi Ayna dergisidir. Mahmud Hoca Behbudi'nin girişimleriyle 20 Ağustos 1913 tarihinden 15 Haziran 1915'e dek çıkarılmaya devam edilmiştir. Millî ilke ve duyguların Türkistanlılara aktarılmasında rol oynamıştır. Çıkarılan diğer gazete ve dergiler: Maarif ve Okutuvçı, Muştum, Meşreb, Tercüman, Vakt, Ang, Şura'dır. Özbek edebiyatının gelişiminde basın faaliyetleri aracı işlev görmüştür. Mahmud Hoca Behbudi'den Çolpan'a, Abdulla Avlani'ye Cedit edebiyatı temsilcileri, bu gazete ve dergilerde özellikle bağımsızlık düşüncelerini Türk dünyası halkları ile paylaşmışlardır. Tiyatrolar kurulmuş olup yeni düşünce üslubu çerçevesinde -ki bu yeni üslup millîliktir- yeni edebiyat şekillendirilmiştir. Cedit terimi Gaspıralı İsmail Bey tarafından 1884 senesinde

kullanılmış ve Tercüman gazetesi aracılığıyla birçok ülkeye yayılmıştır. Gaspıralı İsmail Bey 1891’de Türkistan’a giderek Taşkent, Buhara, Semerkant şehirlerini gezmiştir. Bu şehirlerde “Usul-i Cedit” okulları açılmasına vesile olmuştur. 1924’te Türkistan’da doksan iki Usul-i Cedit okulu açılmıştır. Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Başkanlığı ve Özbekistan SSC Halk Komiserliği Konseyi Başkanlığı görevleri yapan Feyzullah Ubeydullayevî Hocayev’in 1926 senesinde “Buhara İnkılabı Tarihine Dair” isimli kitabı, Ceditçilik konusu ile ilgili yapılan ilk araştırmadır. Aynı sene 20. yüzyılın etkili isimlerinden Özbek şair, yazar, çevirmen ve oyun yazarı Abdullah Kadiri, parti ve devlet adamlarını gözden düşürme iddiası ile suçlanmış ve hapse atılmıştır. Özbek Türkleri aydınlarından biri olan Münevver Kari ise 1913’ten itibaren bağımsız devlet idealiyle önce Şura-yı İslam teşkilatını kurmuştur. Sonrasında Türkistan Merkezi Şura teşkilatında görevler üstlenmiştir. Türkistan’da 1930’lu yıllara değin yetişmiş olan milliyetçi aydınların ölkü kaynağını oluşturmuştur. Münevver Kari, 23 Mayıs 1931’de Sovyetler Birliği kararı ile Moskova’da kurşuna dizilmiştir. 1937’de toplu tutuklamalar başlamış; vatan, millet söylemlerinde bulunan Ceditçi aydınların hepsi halk düşmanı ve vatan haini ilan edilerek öldürülmüştür. Ceditçilik, Özbek edebiyatı ve düşünce hayatı için dönüm noktası niteliğindedir. Cedit edebiyatı millî bilincin yansıtılmasını sağlamıştır.

Sovyetler Birliği’nin katı politikalarından Özbek edebiyatı da etkilenmiştir. Türkçü yazarlar millî temalarda eserler verememiş ve Sovyet yönetimi tarafından edebî çalışmalarına engel olunmuştur. Komünist manifestoyu ve Rus boyunduruğunu hiçbir şekilde reddetme hakları olmayan Özbek yazarlar, Doğu Bloğunun yıkılmasına doğru üstü kapalı bir şekilde başladıkları eleştirilerine ve milliyetçi unsur kullanımlarına bağımsızlığın kazanılmasından sonra açık açık devam etmiştir. Bu dönemlerin tamamına tanıklık etmiş olan Muhammed Ali Ahmedov da bu çizgide ilerlemiştir hatta dönemindeki şairlere kıyasla cesur olmasıyla tanınmıştır. Özbek edebiyatı ve özellikle Türk Cumhuriyetleri edebiyatı temsilcisi konumunda olan Muhammed Ali Ahmedov, şairliğini; milletini düşünen, milletin hakkını gözetken örnek bir vatanperver sıfatıyla günümüzde de sürdürmektedir.

İnsan millî kültürüne inançla bağlı olmadıktan ve kişiliğini onunla bir arada hissetmedikten sonra topluma kazandıracakları tartışılır hâle gelir. Kişi, yaşamı kavramayı ve yorumlamayı; eylemlerini ona uygun şekillendireceği anlam bütünü millî kültüründen alır.

Bu çalışmada Muhammed Ali Ahmedov'un şiirlerindeki millî unsurlar derlenmiştir. 448 sayfadan oluşan Saylanma isimli şiir kitabında eserlerin hepsi olmamak kaydıyla toplam 156 şiiri aktarılmıştır, 95 şiir konu tasnifine girmiştir. Konu tasnifine bireysel nitelikli (aşk gibi) şiirleri dâhil edilmemiştir. Tasnife uygun, millî kavramların bulunduğu 95 şiir içinden (benzerleri arasında seçim yapılmıştır.) 60 şiir seçilerek millî unsurlar bağlamında ele alınmıştır. Muhammed Ali Ahmedov'un şiirlerinde en çok yer alan konu, halk bilimi/folklor konulu şiirleri olmuştur. Halk bilimi 17, Vatan 14, Tarih 10, Din 6, Mitoloji 6, Millet 5, Bağımsızlık 2 şiir olmak üzere toplam 60 şiir analiz edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Akar, M., Deniz, S., & Bilecik, F. (1994). *Türk dünyası çağdaş edebiyatı*. Yesevî Yayıncılık.
- Akçura, Y. (2012). *Türkçülük Türkçülüğün tarihi gelişimi*. İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akçura, Y. (2019). *Üç tarz-ı siyaset*. Türk Tarih Kurumu.
- Ali, M. (1997). *Saylanma: şiirler, destanlar, şiirsel roman ve tercümeler*. Şark Yayınevi.
- Anderson, B. (2023). *Hayali cemaatler*. (İ. Savaşır, Çev.) Metis Yayınları.
- Artun, E. (2011). *Türk halkbilimi*. Karahan Kitabevi.
- Aydın, S. (1999). *Kimlik sorunu, ulusallık ve "Türk kimliği"*. Öteki Yayınevi.
- Aydın, S. (2009). *Türk kimliğinin yaratılması ve ulusal kimlik sorunu üzerine*. Maki Basın Yayın.
- Aydingün, A., & Balım, Ç. (2012). *Bağımsızlıklarının yirminci yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk dilli halklar - Türkiye ile ilişkiler*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Azap, S. (2013). Ontolojik çözümleme yöntemi ve “kanla kirlenmiş evrak” şiiri üzerine bir çözümleme denemesi. *Turkish Studies*, 8(1), 843-853. Ekim 21, 2023 tarihinde <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=4066> adresinden alındı
- Bakırcı, F. (2015, Aralık 1). Türk dünyasında ortak bir tema: gül ile bülbül Hırkatî, Salâhî, Rifâî, Kara Fazlî, İznikli Bekâyî’de gül ile bülbül temasının karşılaştırılması. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 48-72. Mart 2022, 3 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319147> adresinden alındı
- Balibar, E., & Wallerstein, İ. (2000). *İrk ulus sınıf belirsiz kimlikler*. (N. Ökten, Çev.) Metis Yayıncılık.
- Banarlı, N. S. (1985). *Devlet ve devlet terbiyesi*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk tarihi -dersleri-*. Çağlar Yayınları.

- Barthold, V. V. (2010). *Orta Asya tarih ve uygarlık*. (D. A. Batur, Çev.) Selenge Yayınları.
- Bashimov, G. (2021, Haziran 28). Orta Asya ülkelerinde buğday üretiminin ekonomik gelişim seyri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 66-75. Kasım 9, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1847241> adresinden alındı
- Baydemir, H. (2013). *Özbek halk masalları*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Berdibay, R. (1997). *Baykal'dan Balkan'a*. Bilig Yayınları.
- Boratav, P. N. (2020). *Türk mitolojisi bütün eserleri I*. BilgeSu Yayıncılık.
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (S. Gürses, Çev.) İthaki Yayınları.
- Castagne, J. (1980). *Türkistan millî kurtuluş hareketi*. (M. R. Uzman, Çev.) Orkun Yayınevi.
- Cirtautas, I. L. (2013). Muhammad Ali (1942-): an Uzbek writer, poet and scholar. www.jciadinfo.org, 32-47.
- Çakmak, H. (1999). *Dünden bugüne Özbekistan*. Derya Kitabevi.
- Çalık, M. (2009). *Millî kimlik, milliyet, milliyetçilik*. Cedit Neşriyat.
- Çetinarslan, A. (2002). *Türk tarihi ve kültürü*. Bizim Büro Basımevi.
- Çınar, A. A. (1993). *Türklerde at ve atçılık Türklerde at ve ondokuzuncu yüzyıla ait bir baytarnamede at kültürü*. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çınar, A. A. (1996). *Türk dünyası halk kültürü üzerine araştırma ve incelemeler*. Muğla Üniversitesi Matbaası.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Akçağ Yayınları.
- Dağı, Z. (2002). *Kimlik, milliyetçilik ve dış politika Rusya'nın dönüşümü*. Boyut Kitapları.
- Devlet, N. (1989). *Çağdaş Türk dünyası*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

- Devlet, N. (1993). *Doğuştan günümüze büyük İslâm tarihi* (Cilt Ek). Çağ Yayınları.
- Devlet, N. (2020). *Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi (1905-1917)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dilmaç, T. (2019). *Özbekistan'da ulus kimlik-dış politika ilişkisi*. Ötüken Neşriyat.
- El-Cahız, A. O. (2002). *El-Cahız ve Türklerin faziletleri*. (R. Şeşen, Çev.) İSAR Vakfı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Türk dünyası üzerine incelemeler*. Akçağ Yayınları.
- Ergun, D. (2000). *Kimlikler kaskacında ulusal kişilik*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Garibova, J. (2012). *Sovyet sonrası dönemde Türk dilli halklar dil sorunu yeniden biçimlenen kimlikler*. (S. Aslan, R. Salehova, Dü) Atatürk Kültür Merkezi.
- Gökarp, Z. (2013). *Türkleşmek İslamlaşmak muasırlaşmak*. Akçağ Yayınları.
- Gökarp, Z. (2019). *Türkçülüğün esasları*. Bilge Kültür Sanat.
- Gömeç, S. Y. (2015). *Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Greenfeld, L. (2021). *Milliyetçilik bir kısa tarih*. (A. Yılmaz, Çev.), Alfa Basım Yayım.
- Gündoğdu, İ. B. (2020). *Horasan'ın maskeli peygamberi Hişam B. Hakîm el-Mukanna*. Kitaparası Yayınları.
- Güngör, E. (1993). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat.
- Gürbüz, Y. E. (2019). Özbekistan'da tarih yazıcılığı ve millî kimlik: Özbeklerin göçü ve Timur örneğinde. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2), 277-301. Ekim 23, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/894517> adresinden alındı
- Gürçay, S. (2019, Nisan 30). Mitolojilerde uçan at motifi üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 5(1), 37-54. Kasım 8, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/pub/atb/issue/44927/559273> adresinden alındı
- Hablemitoğlu, N. (2020). *Gaspıralı İsmail*. Pozitif Yayınevi.
- Halebî, A. A.-ı. (2002). *Hayyam : hayatı, felsefesi ve gerçek rubaileri*. (H. Çiftçi, O. Başaran, Çev.), Babil Yayınları.

- Hasdedeoğlu, M. O. (2019). *Türk edebiyatının ulus-devlet oluşumuna etkisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hatunoğlu, N., & Ashirov, A. (2015). Özbekistan'da mevsimsel bayramlar ve özel günler the seasonal festivals and special days in Uzbekistan. *Milli Folklor Dergisi*, 14(105), 120-130. Haziran 12, 2022 tarihinde <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=105&Sayfa=117> adresinden alındı
- Hayit, B. (2006). *Ruslara karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğü'nün milli mücadelesi*. Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Heyd, U. (2002). *Türk ulusçuluğunun temelleri*. (K. Günay, Çev.), T.C Kültür Bakanlığı.
- Hobsbawm, E. J. (1993). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik "program, mit, gerçeklik"*. (O. Akınhay, Çev.), Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2009). *Fransız Devrimi'ne bakış iki yüzyıl sonra Marseillaise'in yankıları*. (O. Akınhay, Çev.), Agora Kitaplığı.
- İzgi, Ö. (2017). *Orta Asya Türk tarihi araştırmaları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jumaboyev, M. (2017, Eylül 16). *Muhammad Ali*. Eylül 23, 2023 tarihinde [saviya.uz: https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/muhammad-ali/#](https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/muhammad-ali/#) adresinden alındı
- Kafesoğlu, İ. (1989). *Türk milli kültürü*. Boğaziçi Yayınları.
- Kahhar, T. (1993). *Başlangıcından günümüze kadar Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi (nesir - nazım) Özbek edebiyatı III* (Cilt 16). (R. Öztürk, F. Kırbaoğlu, Ö. Öztekten, Çev.), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Y. (2011). *Türk kültür coğrafyasında halk kültüründen millî stratejiye-1*. Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y., & Gülbahar, Ş. (2012). *Halk kültürü kültürel kimlik millî strateji*. Berikan Yayınevi.
- Kaplan, M. (1981). *Şiir tahlilleri I*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2013). *Şiir tahlilleri 1 Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2014). *Şiir tahlilleri 2 Cumhuriyet devri Türk şiiri*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2019). *Nesillerin ruhu*. Dergâh Yayınları.

- Kapucu, B. (2018, Aralık 23). *Hindiba: güneşin ve aydınlanmanın sembolü*. Mayıs 11, 2023 tarihinde Anafor Radyo Yayıncılık A.Ş. Açık Radyo: <https://acikradyo.com.tr/botanitopya/hindiba-gunesin-ve-aydinlanmanin-sembolu> adresinden alındı
- Karahindiba*. (2023, Ekim 2). Aralık 25, 2023 tarihinde Wikipedia: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Karahindiba> adresinden alındı
- Karakaş, M. (2000). *Türk ulusçuluğunun inşası*. Vadi Yayınları.
- Karakaş, Ş. (2012). *Özbek edebiyatı yazıları*. Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye ve Orta Asya*. (H. Gür, Çev.), İmge Kitabevi.
- Kasimov, B. (2009). *Milli uyanış*. (F. Açık, Çev.), Atatürk Kültür Merkezi.
- Koca, S. (2003). *Türk kültürünün temelleri II* (Cilt II). Odes Ltd. Kültür Yayınları.
- Kocaoğlu, T. (1996, Şubat 1). Çağdaş Özbek şiiri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 3-53. Aralık 23, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/136356> adresinden alındı
- Korkmaz, M. (2021, Aralık 5). Özbekistan'ın çağdaş şairleri üzerine değerlendirme. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 85-98. Şubat 18, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1997203> adresinden alındı
- Kösoğlu, N. (1995). *Millî kültür ve kimlik*. Ötüken Neşriyat.
- Kösoğlu, N. (1997). *Türk medeniyeti üzerine düşünceler*. Ötüken Neşriyat.
- Kösoğlu, N. (1998). *Türk kimliği ve Türk dünyası*. Ötüken Neşriyat.
- Kösoğlu, N. (2006). *Küreselleşme ve millî hayat*. Ötüken Neşriyat.
- Kösoğlu, N. (2017). *Türk olmak ya da olmamak*. Ötüken Neşriyat.
- Kundakçı, D., & Hoşgör, K. (2022). *Kimlik çağdaş tartışmalar*. (D. Kundakçı, Dü.) Nika Yayınevi.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve kültürel kimlik üçüncü dünya gerçeği*. (N. N. Domaniç, Çev.), Sarmal Yayınevi.
- Maalouf, A. (2013). *Ölümcül kimlikler*. Yapı Kredi Yayınları.

- Nasrattınoğlu, İ. Ü. (1988). *Çağdaş Özbekistan şiiri antolojisi*. Aşık Ofset.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî menakıbnamelerinde İslam öncesi inanç motifleri*. Enderun Kitabevi.
- Orkunoglu, Y. (2018). *Marksizm, milliyetçilik ve demokratik ulus*. İletişim Yayınları.
- Ögel, B. (1988). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi : (kaynaklar ve açıklamalar ile destanlar)*. Türk Tarih Kurumu.
- Özer, A., Aytan, T., & Güney, N. (2013). Mehmet Kaplan'ın tahlil metodu ve bu metotla Kemalettin Tuğcu'nun "bir ocak söndü" adlı eserinin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(1), 243-255. 11 23, 2023 tarihinde [turkoloji.cu.edu.tr: https://www.tekederjisi.com/Makaleler/447175914_12vahap%c3%b6zer.pdf](https://www.tekederjisi.com/Makaleler/447175914_12vahap%c3%b6zer.pdf) adresinden alındı
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik kuramları eleştirel bir bakış*. Sarmal Yayınevi.
- Öztürkmen, A. (2014). *Türkiye'de folklor ve milliyetçilik*. İletişim Yayınları.
- Polat, F. (2007). *Kültürel kimlikten ulusal kimliğe*. Aktif Yayınevi.
- Qahhar, T., & Özbay, H. (1995). *Günümüz Özbek şairleri antolojisi*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Refik, A. (1994). *İki komite iki kıtâl*. Kebikeç Yayınları.
- Roy, O. (2009). *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi*. (M. Moralı, Çev.), Metis Yayınları.
- Saray, M. (1993). *Özbek Türkleri tarihi*. Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Schendel, W. V., & Zürcher, E. (2004). *Orta Asya ve İslâm dünyasında kimlik politikaları*. (S. Somuncuoğlu, Çev.), İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). *Millî kimlik*. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik kuram . ideoloji . tarih*. (Ü. H. Yolsal, Çev.), Atıf Yayınları.

- Söylemez, O., & Azap, S. (2017). *Türk dünyası edebiyatları şiir çözümlemeleri*. Kesit Yayınları.
- Sür, B. (2020, Nisan 26). Ulus nedir?-Ernest Renan. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 155-160. Ekim 19, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/madergisi/issue/53924/687443> adresinden alındı
- Şimşirgil, A. (2017). *Otağ II Emir Timur*. Timaş Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın tarihi*. Enderun Kitapevi.
- Tokmakçioğlu, E. (1991). *Bütün yönleriyle Nasreddin Hoca*. Yılmaz Yayınları.
- Tural, S. K. (1988). *Kültürel kimlik üzerine düşünceler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Turhan, K. (2013). *Dilde, fikirde ve işte birlik*. Doğu Kitabevi.
- Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı. (2021, Aralık 25). *Nur-Sultan'da "Doğu'nun yıldızları" adlı uluslararası konferans düzenledi*. Mayıs 10, 2022 tarihinde <https://www.tudev.org.tr/nur-sultanda-dogunun-yildizlari-adli-uluslararasi-konferans-duzenledi/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. (Ş. H. Akalın, vd., Dü), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Düşünce Hareketi. (2015). *Türk düşüncesi*. İrfan Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (2013). *Türk ulus-devlet kimliği*. Çizgi Kitabevi.
- Uçar, F. (2007). *Dış Türkler Türk dünyasının parlayan 5 yıldızı Orta Asya Türklüğünün tarihsel ve kültürel yapısı*. Fark Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2013). *Millet ve tarih şuuru*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Üşenmez, E. (2013). *Yeni Özbek edebiyatı*. Akçağ Yayınları.
- Yaman, E. (2015). *Çağdaş Özbek şiiri seçmeler*. Akçağ Yayınları.
- Yaman, E. (2018). *Türkistan çınarı dirilişin kökleri*. Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, S., & v.d. (2021). *Özbekistan*. (S. Yılmaz, Dü.), Atatürk Araştırma Merkezi.

Yuldashev, M., & Sağlam, S. (2020). O. Söylemez, Ö. F. Ateş (Ed.), *Türk dünyasında çeyrek asırlık edebî tecrübe: millî ruh ve edebiyata yansıması*. (s. 139-157). Bengü Yayınları.

Yusupova, R. (2018, Mart 18). *Özbek atlası*. Ekim 20, 2023 tarihinde Ortalık Haber Ajansı: <https://orhaajans.com/ozbek-atlasi/> adresinden alındı

EKLER

EK A Muhammed Ali Ahmedov'un Resmi

Şekil A 1 Muhammed Ali Ahmedov

EK B Ziya Gökalp'in TÛRAN Şiirinin Tamamı

TÛRAN

Nabızlarımda vuran duygular ki, tarihin

Birer derin sesidir, ben sahifelerde değil,

Güzide, şanlı, necip ırkımın uzak ve yakın

Bütün zaferlerini kalbimin tanininde,

Nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcil.

Sahifelerde değil, çünkü Attila, Cengiz,

Zaferle ırkımı tetviç eden bu nâsiyeler,

O tozlu çerçevelerde, o iftirâmız

Muhit içinde görünmekte kirli, şermende;

Fakat şerefle nümâyân Sezar ve İskender!

Nabızlarımda evet, çünkü ilim için müphem

Kalan Oğuz Han'ı kalbim tanır tamamıyla,

Damarlarımda yaşar şan ve ihtişamıyla

Oğuz Han, işte budur gönlümü eden mülhem:

Vatan ne Türkiye'dir Türkler'e, ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Tûran...

(Beyazkule – 4 Şubat, 1326) (1911)